

ચંદ્રહાસનું આસ્થાન.

પાંડવાશ્રમેષ ઉપરથી

સર્વે આર્યજનોને સાથે

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

રાવલ દેવશંકર રામચંદ્ર.

૧૮૫૫-૫૬વાળા.

અમદાવાદમધ્યે.

મામાની હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને

જનરલએજન્સી કંપની "લિમિટેડ"ના પ્રેસમાં

રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી.

સેવત ૧૯૩૮

સને ૧૮૮૨

મૂલ આઠ આના.

(ગ્રંથ સ્થાનિત્વના સર્વે હક સ્વાધિન રાખ્યા છે.)

ચંદ્રહાસનું આરુઘ્યાન.

—❧—

૧૫૭૯

પાંડવાશ્વમેષ ઉપરથી

સર્વે આર્યજનોને સારૂ

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

રાવલ દેવશંકર રામચંદ્ર.

વડવાણવાળા.

અમદાવાદમધ્યે.

મામાની હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રિન્ટિંગ અને

જનરલએજન્સી કંપની “લિમિટેડ”ના પ્રેસમાં

રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી.

સંવત ૧૯૩૮

સને ૧૮૮૨

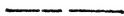
મૂલ આઠ આના,

(ગ્રંથ સ્વામિત્વના સર્વ હક સ્વાધિન રાખ્યાછે.)

અર્પણ પત્રિકા.

હરીગીતછંદ.

માહારાજ કેરો સુજસે હિન્વળ પથસમો અવની અતી;
ધર્માનુસારી ધીર ગુણ ગંભિર નિર્મળ છે મતી;
પ્રોઢા પ્રતાપિ અર્તાખ્યાતી સુસ સકળ શિરોમણી;
રહો અમર અવિચળ રાજ દાહરાજ અમ હપર ઘણી. ૧
પ્રતિ દિવસ પૂર્ણ પ્રતાપ અધિકો આપનો પ્રભુજી કરે;
કિર્તી રૂડી જીગ જામતાં જન હેત સૌ હૃદયે ધરે;
બુદ્ધિ પ્રવળ અને ચપળતા હો સુધારાના સોગતી;
પરતાપી હો માહારાજ ઉર આનંદ ઉપજે છે અતી. ૨
અહો દૈવ દાહરાજની મન કામના સિદ્ધિ કરો,
સુખ સિદ્ધિરિદ્ધિ સકળ આપી અખુદ ભંડારો ભરો;
અર્પણ કરુંહું આપને, આ લઘુ પુસ્તક લાવથી;
શાણ વિવેકી સુસ નૃપ, સ્વિકારશે સદ્ બાવથી;
પ્રભુ પાસ દિલથી દેવશંકર માગે એવું આપજો;
પ્રતી દિવસ દાહરાજને સુખ આપી અવની થાપજો. ૩

અર્પણ પત્રિકા.

નેકનામદાર માહારાજ ઠાકોર સાહેબ શ્રી, દાણ-
રાજ સાહેબ બાહાદૂર સ્વસ્થાન વઢવાણ.

—૦૦૦—

આપસાહેબ સર્વદા સ્વદેશ કલ્યાણના કાર્યમાં અધિક
ઉત્તેજન આપવા તન, મન ધનથી તત્પર રહેા છો,
નીતિનાં નૂતન પુસ્તક લખનારની બેહદ બૂજ
જાણવાને અહોનિશ ઉત્કંઠાવાળા છો,
પરોપકારી કાર્ય કરવામાં પ્રેમયુક્ત પુરતું લક્ષ
ખેંચવા ખરેખરી ખાવેશ ધરાવો છો, અને
તાબાની રૈયત ઉપર તાજીબાની નજરે
જોઈ સંતોષકારક સહાયતા કરવા
કદી ચુકતા નથી, વિગેરે આપના
અનંત શુભ ગુણની શ્રેષ્ઠતાથી
આ મમરચિત લઘુપુસ્તક
આપસાહેબનેજ અપુ-
ર્વ આનંદથી અ-
ર્પણ કરું છું તે
સ્વીકારશેા
બી.હું.બું.

આપસાહેબની તાબાની રૈયત મહેનો આજ્ઞાનું સાર
રાવળ. દેવશંકર રામચંદ્ર.

પ્રસ્તાવના.

જન્મ દુઃખ અને મર્ણ પોતાની નજરે જુઠે છે તેછતાં, પ્રમાદથી મદિરાપાન કરીને જગત બધું બાવડું બની ગયું છે; જેમાં નિચ માણસના અયોગ્ય યત્ન, ઇશ્વરી નિષમને ઉલ્લંઘન કરવાને શક્તિ વિનાના થઈ પડતાં, ધારેલ મનોરથ કેવા નિષ્ફળ જાય છે તે, અને કરેલ કાવતરાનો બદલો તદ્દન ઉલટી રીતે પોતાને કેવો કષ્ટ રૂપ થઈ પડે છે તે.

શિવાય કરેલ કાવતરાં સામાવાળાને કેવાં સુખ દાયક અને શ્રેષ્ઠ ફળદાતા તેના નિર્દોષપણાથી પ્રાપ્ત થાય છે તે,

આ બાબતનું પાંડવાશ્વમેધમાંથી દાનત ભ્રષ્ટ દુષ્ટબુદ્ધિ નામના પ્રધાને નિર્દોષ ચંદ્રહાસ પ્રત્યે જે ગેરવર્તણુંક ચલાવી તેનો લાભ ચંદ્રહાસને જે થયો તેનું; અને દુષ્ટબુદ્ધિના શિરપર જે મહાસંકટનું વાદળું છવાઈ ગયું તેનું કુંકું વર્ણન, મારા અદ્યપ્તજ્ઞાન પ્રમાણે વિશેષ અનુભવિક તથા ઉપયોગી બાબતોની સાથે આ લઘુપુસ્તકમાં દર્શાવેલું છે.

વિદ્યાસંબંધી જોઈએ તેવા પરિચયવિના આલું લઘુપુસ્તક બાહાર પાડવામાં મારો પ્રયત્નનીજ પ્રયાસ છે; માટે આ પુસ્તક તદ્દન દોષથી બરપુર છે.

આ દોષવાળા પુસ્તકમાં જેજે દોષ હોય, તે, તે સુધારી લેઈ દરગુજર કરવા, સર્વે મહેરબાન સાહેબોને, મારી નમ્રતા પૂર્વક આસ વિનંતી છે.

આ પુસ્તક સુધારવામાં શાસ્ત્રિ અંબાશંકર ત્રિભાવને મુને સારી મદદ આપી છે; તથા તેમનો ઉપકાર માનું છું.

તા. ૧૭ ફેબ્રુઆરી સને ૧૮૮૨) આજ્ઞાનું સાર
સં, ૧૯૩૮ના મા.વ. ૧૪થુકર (શવળ દેવશંકર રામચંદ્ર.

ચંદ્રહાસનું આશ્વાન.

પાત્ર જન.

કેરલરાજાકેરલ દેશનો રાજા અને ચંદ્રહાસનો પિતા,
પ્રભાવતી.કેરલરાજાની સ્ત્રી અને ચંદ્રહાસની માતા.
ચંદ્રહાસ.....કેરલરાજાનો પુત્ર અને કુંતલપુરનો યનાર
રાજા.

સુક્તા.ચંદ્રહાસને ઉછેરનાર દાસી.
કુષ્ઠબુદ્ધિ કુંતલરાજાનો પ્રધાન અને ચંદ્રહાસને મારી
નાખવાનો યત્ન કરનાર.
કુલિંદ.ચંદનનગરનો રાજા અને ચંદ્રહાસને પુત્ર
કરી રાખનાર.

મેઘાવતી.કુલિંદની સ્ત્રી.
કુંતલરાજા.....કુંતલપુરનો માજી રાજા, ચંદ્રહાસને રા-
જ્ય આપનાર.

મદન કુષ્ઠબુદ્ધિ પ્રધાનનો પુત્ર.
વિષયા. કુષ્ઠબુદ્ધિની પુત્રી અને ચંદ્રહાસની સ્ત્રી.
ચંપકમાલની. ...કુંતલરાજાની પુત્રી અને ચંદ્રહાસની સ્ત્રી.
ગાક્ષવ.કુંતલરાજાના ગુરુ, એક રૂષિ.

ચંદ્રહાસનું આશ્વાન.

મંગળા ચરણ.

ધર્મર મુતી.

ઈંદ્રવિજય છંદ.

દેવતાના જ્યેષ્ઠ દયાનિધિ શક્તિ વિશાળ સદા સુખકારી;
હેતથી બેકર જોડિ અને વળિ ચર્ણ નમી કરું અર્જ તમારી;
લાજ અને સુખ સંપતિ વૃદ્ધિ કરો ભક્તી ભાતયિ હે ઉપકારી;
બાપ અમાવયિ જે વિનતી દિનનીશ કરું પ્રભુ લોજ સ્વિકારી. ૧
આવડ કાંઈ નથી મુજમાં કૃપયા કરિ બાંધ્ય ગ્રહે પ્રભુ મારી;
જ્ઞાન નજેશ તથાપિ દયા થકિ ગ્રંથ રચું ઈશ દ્યો મતિ સારી;
આપ પ્રતાપયિ મૂઠ અને શુભ પંડિત સૌ દુખ દૂર વિદારી;
સાહ્યકરો પ્રભુ સાહ્યકરો પ્રભુ સાહ્યકરો દિનનીશ અમારી. ૨

પ્રથમ ભાગ.

પાંડવના પરાક્રમી લશ્કરે વિરવમાં રાજને જીતી લીધો,
અને યજ્ઞના અધને છોડાવી આગળ ચાલતો કર્યો; તેની
પાછળ ક્રમ અર્જુન ભીમ નિકુળ સહદેવ બાહુવાહન મ-
ધુરદ્રજ હંસદ્રજ સાત્વકી કૃતવર્મા અનુસાલવ આદિ
મહાબડ રાજાઓ પોતાના પરાક્રમી યોદ્ધા સહવર્તમાન
સાથે ચાલ્યા.

સકળ સૈ યના પ્રવાસથી પૃથ્વીની રજ હડી આકાશ

તરફ જતાં રાહુએ રવિનું અતિક્રમણ કર્યું હોય તેમ રવિ નિલવર્ણો થઈ ગયેલો છે, શૂરા ક્ષત્રિઓના શૂરાતનના પ્રભાવથી શત્રુઓના સમૂહ શૂન્યકાર થઈ ગયેલા છે, અનંત ખેદાઓના અતુળીત બળથી પૃથ્વી પાતાળમાં પેશી ન જાય એવી ધાર્તીથી શુપ્ત સાવધ થઈ રહેલા છે, અને સૈન્યમાં મત્તમેગળ ઉન્મત્ત ઊંટને અંચળ અશ્વ ચિકાર શબ્દ કરી રહેલા છે; હાથીના રથ, ઘોડાના રથ, પાલખીઓ, ચાના, ગાડીઓ, સ્વાર અને પેદલનો સુમાર નથી. કોઈએ તરવાર ખંજરને બાલા, કોઈએ ખંડુક ખરજીને ફરસી, કોઈએ ધનુષ્ય બાણને ઢાલ, અને કોઈએ ગદા ચક્રને બુશંડી વિગેરે વિવિધ જાતના આયુધ સાથે કવચ સજ્જાં છે. લીલા પીળાને લાલ રંગના વાવઢા ફરકી રહેલા છે, હાથી ઊંટ અને અશ્વ ઉપર મેઘની ગર્જના જેવા નોખતોના ધોરે શબ્દના ધોંધાટ થઈ રહેલા છે, અનેક સૂર્યના આબાસ જેવા હથિઆરોના તેજસ્વિ ચળકાટ આંખને અચંપો પમાડે એવા ચળકી રહેલા છે, મનને મોહ પમાડે એવા વિવિધ વાજંતના નાદ વિચિત્ર રીતે થઈ રહેલા છે, ધર્મવાન મોટા રથેશ્વરો ભારતાદિ શાસ્ત્રની કથાઓ શૂરા ક્ષત્રિઓને સ્નેહ પુર્યક સંભળાવી રહેલા છે, ભાટ ચારણાદિ લોકો શૂરાતનના શબ્દો ખોલી રહેલા છે, અને પાંડવનું પરાક્રમી સૈન્ય પાંડવનો જય યાઓ એવી વિજય વાણી આનંદના આયશમાં ઊંચે રવરે ઉચ્ચારી આકાશ ગજાવી મુકતું ચત્તનો અશ્વ અરણ્યમાં પર્વતોમાં કોતરોમાં જંગલોમાં અને નદિનાળા વિગેરે મહા વિકટ જગાઓમાં

જન્યાંજન્યાં ચાલ્યો જાય છે, ત્યાંત્યાં તેની પાછળ સંપૂર્ણ સાવચેતીથી નજર વેગે ચાલ્યું જાય છે.

તોપના અવાજના, ચાપથી છુટેલ ખાણના, પવનના અને મનના વેગની માફક અથ અકસ્માત અતિત્વરાથી અગ્નિ અરણ્યમાં એકાએક આણુચિત્તવ્યો અદ્રશ્ય થઈ ગયો, તેની કોઈને કાંઈપણ ખબર પડી નહીં; જ્યારે અથ કોઈની દ્રષ્ટિએ દેખવામાં નહીં આવ્યો ત્યારે અનેક યોદ્ધાએ આકુળ વ્યાકુળ થઈ આમતેમ સત્તર શોધ કરવા સ્વાસ ભર દોડવા લાગ્યા, કેટલાએકે પગલાંનો પીછો લેવા માંજ્યો પણ સગડ હાથ નહીં લાગતાં ધારેલ મુરદ ખરબાદ ગઈ, કેટલાએક ઊંચા વૃક્ષ ઉપર ચડી તિક્ષણ દ્રષ્ટીથી જોવા લાગ્યા પણ બર્થ, કેટલાએક અત્યુત્કંઠાથી અરણ્યમાં આડાઅવળા અટન કરવા લાગ્યા પણ નિષ્ફળ, કેટલાએક વાબ કૂવા કુંડ નદિ કાંતરે તળાવ ગુફાઓ આદિ સરવે મથળે કાળજીથી શોધ કરવા લાગ્યા પણ નિરર્થક, વિરપુરૂષો વિશેષ અમથી વધતી ઓકશી કરવા લાગ્યા, પણ કાંઈ વાળું નહીં, અગણીત સ્વારો ઉતરીગયેલ મુખાર્પિદે અતિ ત્વરાથી કોય જે જોજન કોય ચાર જોજન અને કોય આઠ જોજન ફરીફરીને પાછા આચ્યા પણ કોકટમાં; એ રીતે યત્નના અથની શોધ જ્યારે કોય કરી આવ્યું નહીં ત્યારે સકળ સૈન્યમાં અત્યંત અકુશોશ ફેલાઈ રહ્યો, અને એવીજ કરી કમ અરજુન આદિ મહાબહુ રાજાઓનાં ચિત્ત એકદમ અતી ઉદાસ થઈ ગયાં, અને અથ ક્યાં ગયો, તથા હવે તેને શીરેતે

શાધી કાઢવો, એ બાબતનો સરવે એકઠા મળી વધતો વિચાર કરવા લાગ્યા.

આવે પ્રસંગે અતી આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવું અને અનેક ચંદ્રના આભાસ જેવું અતી તેજોમય પ્રતીબિંબ સ્વરૂપ જેણે પોતાને શરીરે પીતાંબર પહેરેલું છે, જેણે માથે કેશની મનહર જટા બાંધેલી છે, જેણે કાનમાં કુંડળ અને કંઠમાં રૂદ્રાક્ષની માળાઓ પહેરેલી છે, જેણે હેમની કટી-મેખળા અને બાજુબંધ વિગેરે અલંકાર ધારણ કરેલ છે, જેના હાથમાં વેણાં અને ચંત્ર રહી ગયેલ છે, અને જેના હૃદયમાં ઈશ્વર સ્વરૂપ નિરંતર રમી રહેલું છે, એવા અમ્બુત શક્તિવાળા નારદૃષ્ટી આકાશ માર્ગેથી ઉતરી નિકટ દર્શનદેતા ઉભા રહ્યા.

શ્રીકૃષ્ણ અને અરજુને સકળસૈન્ય સહિત તેમને સ્નેહ યુક્ત સંપૂર્ણ સત્કાર સાથે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો, અને સંપુટ હાથથી ઉતરી ગયેલ મોઢે આધીન વંદના કરતા ઉભા રહ્યા.

નારદ.—હે મહાસમરથ શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન !! તમારે હવે શી બાબતની નુન્યતા રહાંછિ કે, સકળ સૈન્યના પોદ્દાઓ સાથે તમારા મનહર મુખ ઉપર આટલી બધી ઉદાસીની અસર આવી લાગેલી છે?

અર્જુન.—માહારાજ યજ્ઞનો અથ બાબતે એક ક્ષણ વારમાં સોપ થઈ ગયેલો છે, અને આશ્ચર્ય છે કે તેની અત્યુક્તી સાથે શાધ ચલાવી, પરંતુ પતો લાગતો નથી, હવે અમને એમ સંભવ રહે છે કે, રખેને તેનું કોઈક કુષ્ટ આવી હરણ કરી ગયો હોય? એવા બરપુર વિચારમાં જ્યાં

અમારાં ચિત્ત લક્ષ દર્શ લાગુ થએલાં છે, અને એ ચી-
ત્વનથી સર્વે ક્ષોભ પામીએ છીએ, દરમીઆન દેવરૂપ દયાળુ
રૂપેશ્વરનું આંહો પધારવું થયું, એ જાતે અમે અમારાં
ભાગ્ય સફળ થયાં સમજી આપનો મોટો આભાર માનાએ
છીએ. અને હવે અમે ખરી ખાતરીથી ખાસ બંડેસો
રાખીએ છીએ કે, આપ અમારો અશ્વ ખાતતની ઉદાસી
એકદમ અલગ કરી સુખરૂપ સાધન ખતાવી સંપૂર્ણ શા-
ન્તિ પમાડશો.

નારદ.—જ્યારે તમે અશ્વ અદ્રશ્ય થયાના અકુશોસમાં
આટલાખધા ઊંડા ઉતરી ગયાછો, ત્યારે હવે સાંભળો કે,
આંહીથી થોડે દૂર કુંતલપુર કરીને રણિયામણું શહેર છે,
જ્યાં ચંદ્રહાસ નામે ઇશ્વરનો અનન્ય ભક્ત માહા ધર્મિષ્ઠ
પ્રૌઢ પરાક્રમી, બુદ્ધિનિધાન અને આ પ્રમાણે તેના સ્વ-
ભાવિક ગુણ છે.

શાર્દૂલ વિઠ્ઠીત છંદ.

અગ્ની આપ સમાન ક્રોધ કરીને, કાપે મહા ભૂપતી;
રક્ષા માત સમાન સ્નેહ ધરીને, રોઝી કરેછે અતી;
જીતેંદ્રી જગ મધ્ય લક્ષ્મણ સમો, શોભા સમી ઇંદ્રની;
ભક્તી પૂરણ ભાવના ભરતની, કાંતી સમી ચંદ્રની. ૧
પુરુષે રામ સમાન ક્રોડ નરમાં, કાપે અરીને ટકી;
વાયુ માફક સ્નેહ પ્રાણ સરવે, રાખે પ્રજ્ઞતા નકી;
સત્યે ધર્મ સમાન પારથ સમો, શોભે જી ખાણાવળી;
વર્ધાતુલ્ય અપાર પ્રીત પરજન, શાન્તિ ખતાવે મળી; ૨
એવો સફળ ગુણ ગણાલંકૃત સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રીમાન રાજ

રાજ્ય કરેછે, તે કેરલભુપનો પુત્ર થાય, તેને કુલિંદ રાજ્યએ અનેક યત્ન કરી ઉછેર્યો છે, તેનું કુંતલભુપના પ્રધાન દૂષ્ટબુદ્ધિએ કાટલું કરવા કોડ કાવતરાં કરવાને કાંઈ પણ ક્યાસ રાખી નથી, તેના નિર્દોષપણાથી હૃદયે તેની સર્વદા સહાય કરીછે, તેને દૂષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાને વિષ આપવાનું કરતાં તે દૂષ્ટબુદ્ધિની પુત્રી વિષયાને વરેલો છે, અને દુષ્ટબુદ્ધિએ તેને ચોકસાઈથી મારી નાખવાનો નિશ્ચય કરતાં, તેને કુંતલભૂપે પોતાની અંપકમાલની પુત્રી પરણાવી સર્વે રાજ્ય સ્વાધિન કર્યું છે. એવા ચંદ્રહાસની રાજધાનીના કુંતલપુર શહેરને પાદર તમારો અથ નિરવિઘ્ન પોહોચેલો છે.

આ પ્રમાણે ચંદ્રહાસની મુખ્યતેસર હકીકત સાંભળી કમ્મ અર્જુન આદિ રાજ્યએને પૂરણ પરિતોષ પ્રાપ્ત થયો, અને સંક્ષેપ રીતે ચંદ્રહાસનું આખ્યાન મદ્વાયુક્ત સાંભળવા માહામાન્ય નારદ મુનીને પ્રેરણા યુક્ત પ્રાર્થના કરવાં સર્વેનું મન ખેંચાયું.

અર્જુન — જ્યારે ચંદ્રહાસ કેરલભુપનો પુત્ર થાય, ત્યારે તેનું કુલિંદ રાજ્યએ શાવાસ્તે ભરણ પોષણ કર્યું? દૂષ્ટબુદ્ધિએ તેને મારી નાખવાની યોજના શા સળખથી કરી? તેને માથે શુંશું દુઃખ અને આફત આવી પડ્યાં? તે દુષ્ટબુદ્ધિ અને કુંતલરાજની કન્યા કેવી રીતે પરણ્યો? અને કુંતલરાજ્યએ સર્વે રાજ્યની લગામ ચંદ્રહાસના હાથમાં શાવાસ્તે સોંપી? તે જાણવા અમે અત્યંત અપેક્ષિત છ. હવે, મારે ચંદ્રહાસનું યથાર્થિત આખ્યાન કંપા કરીને સંભળાવો, કે જેથી અમારા મનના સંઘળા શંકય દૂર

યહ સુખ રૂપ શાન્તિ યાય.

નારદ—અવસર ફરી ફરીને આવતો નથી, અવસરે દુશ્મનોને સખત સજ્જએ પોહોંચાડાયછે અને અવસરે દુશ્મનોના દાખ શાંત યહ સહન કરવા પડેછે, અવસરે મેઘની વૃષ્ટિ યાયછે અને અવસરે સખત તાઢ સહન કરવી પડેછે, અવસરે મોરના મધુરે અવાજ કાનને આનંદ પમાડેછે, અને અવસરે કષ્ટિત કામનીનું રૂદન બેહદ દિલગીરી ઉપજાવેછે, અવસરે હાથોના હોહાનું સુખ ભાગવાયછે અને અવસરે ગરીબ સ્થિતીમાં ગુજરાત ચલાવવા ખુસીયત પડેછે, અવસરે આનંદમાં લક્ષ્મીન યહ જવાયછે અને અવસરે આંખમાંથી આંસુનો વરસાદ વરસેછે, અવસરે નયના માણસને નમવું પડેછે અને અવસરે હથ્થર કપાથી એકે વાતની જુનતા રહેતી નથી. આ પ્રમાણે અવસરને અનુસરી ચાલવાની દરેક માણસની ફરજછે. હવે તે પ્રમાણે જો કે, ચંદ્રહાસનું આખ્યાન તમારે સાંભળવા અને મારે સંભળાવવા અલખત યોગ્ય છે, ખરું અને તે ત્રિશે વાંધો લેવાની હું કાંઈપણ અગત્ય ધરાવતો નથી; તથાપિ હે અર્જુન; આ પ્રસંગે તમારાં દિલ સ્વસ્થ હોય તેવું હું ધારતો નથી કેમકે હજી તમારે અનેક રાત્રીઓને જીતી યત્ન કરવાનોછે, માટે તમે તમારા સઘળા યત્નમાં કૃતેહ પામી જ્યારે રાજ્યાસને બેઘરો, ત્યારે તમારી ધારણા પ્રમાણે હું ચંદ્રહાસનું આખ્યાન યથાસ્થિત સંભળાવીશ.

અર્જુન—માહારાજ અવસર ચુક્યા બેહુલાની માફક

એ વાતે પાછળથી બનવી અશંભવીતછે. વળી જગતની અંદર મનુષ્યના શરીરમાં આત્માની સ્થિરતા અનિયમીત છે, એટલે જે કાર્ય કાલે કરવાનું હોય તેના વિશે પણ કાળનો કપરો બય શંકય પૂર્વક રહેછે કે રખેને આ ક્ષણ બંધુર રહેનો નાય થઈ જાય, માટે જેમ બને તેમ ત્વરાથી કૃપા કરી ચંદ્રહાસનું આપ્પાન સંભળાવવા અમ લેણા એવી આશા છે.

તારક—ગંગાજીમાં સ્નાન કરતાં જે પુણ્યનું ફળ પ્રાપ્ત થાયછે, મૃત્વી ઉપરનાં સઘળાં તિર્થ કરવાયાં જે ફળ પ્રાપ્ત થાયછે, અને અધમેધ યજ્ઞ કરવાયાં જે પુણ્ય પ્રાપ્ત થાયછે; તે સર્વે અતી પવિત્ર મતીના ચંદ્રહાસનું આપ્પાન સાંભળવાથી થાયછે, માટે હે શ્રી કૃષ્ણ અર્જુન આદિ સર્વે માહાપુરુષો તમે સ્વસ્થ થઈ, એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળો.

ભરતખંડની પશ્ચિમમાં મિષ્ટ જળથી ભરેપૂરે, અનગળ ઉપજવાળો, સ્વાદિષ્ટ રસાવળ વાળો રમણીય રચનાવાળો પ્રતાપિ પ્રજાવાળો, અને સોહામણી સપાટ જમીનવાળો કેરલ કરીને દેશછે, તેમાં શુરપણામાં ઐષ્ટ બળમાં બાહાદુર ગુણમાં સકળ ગુણસંપન્ન એવો મહત્વાકાંક્ષિ વિચિત્ર ક્ષણ અને પૂરણ પરાક્રમી, મોટી ક્ષાન્તિવાળો શરીરની સુંદર કાન્તિવાળો શ્રીમાન કેરલ રાજા રાજ્ય કરતો હતો; તેણે પોતાના બાહુબળથી ભરતખંડના સર્વે રાજાઓને જીતી સ્વાધિન કરી રાખ્યા હતા.

એથી કરી કેરલ રાજાના કાળજમાં જે મોટા મદ કહેવાય

છે, તે સઘળાએ આવી સ્થીરતા કરી એટલે તેના સઘળા શુભ ગુણ દુર્ગુણ આગળ ઢંકાઈ ગયા; તે તેની યુવાવસ્થાને લીધે, પુષ્કળ દ્રવ્યને લીધે વિસ્તારવાળા રાજ્યને લીધે અને મનમાનતા હુકમને લીધે જેઓ સર્વે ચંચળ અને અનિત્ય છે, એવો કાંઈપણ વિચાર કર્યા વિના, પોતે અનિર્તાને રસ્તે અનુસરી ચાલવા લાગ્યો, તેના ક્રુમળા કાળજ્યામાં કુડકપટના કૃત્ય કરવાના વધતા વિચાર ફોરાવા લાગ્યા.

હું સર્વોપરી અને સર્વવાતે સુખીયો છું એમ સમજી કેરલ રાજ્યએ રાજ્યની સરવેલગામ અન્ય અધિકારોએ ને સ્વાધીન કરી પોતે વિષય વાંચ્છનામાં વધતા હર્ષથી લપટાઈ ગયો, વળી તે રાજ્યમદ્યથી અસહ્ય અધર્મનાં કાર્ય કરવા લાગ્યો એટલે અહંકારનું અધર્મરૂપ બિજા રોપાયું જીવો કે રાવણ, જરાસંઘ અને દુર્યોધન જેવા જોરાવર રાજાનો અહંકાર પણ ટુંકો વખત ટકી શક્યો નથી તો અન્ય મનુષ્ય તે શી ગણતરીમાં.

ભુજંગી છંદ.

અભીમાન પાયો નકી પાપનોછે,
 ન એથી કદી લાભ કોયે લહ્યોછે;
 અભીમાનથી કાર્ય ના સિદ્ધ થાયે,
 વળી શુભ ખ્યાતી જનો મધ્ય જાયે.
 જશે લાજને લાભતો મૂળમાંથી,
 ગણાયે અતી તુચ્છ સ્નેહી સગાંથી;
 જતાં નમ્રતા માન શાનું મજેરે ?

નહીં એરડો લેશ નીચો વળેરે. ૨

ખરે ગર્વથી યુણુ સૌ નાશ પામે,
અહંકારિ કો સ્થાનકે નાજ જામે;
કરે કામ શત્રુ તણું સ્નેહિ યાઈ,
બહુસા કરે ના કદી નીજ બાઈ. ૩

કયો ગર્વ તેતો નકી જન્મ હાર્યો,
રહેના કદીકાયનો તેહ વાર્યો;
અહંકારી લંકાપતિ તો ગયોરે,
કહો ગર્વ તો બાઈ કોનો રહ્યોરે. ૪

કેરલરાજાએ રાજ્યની અટપટમાંથી હાથ ઉઠાવી લેતાં,
અધર્મી અમલદારો તુરંત કાઢી ગયા; અને પ્રથમની
શરૂઆતમાં પામ્મર પ્રજા ઉપર બેહદ બોલ જપ નવી
જાતના કરો દાખલ કરી દાખલ કર્યું; રાજ્યના પ્રમાણીક
માણસોને પોત્તારા બણાવ્યા, નેક ન્યાયાધીસોને નજર
બાહાર કર્યા, અને દરિઆવ દિલના ડાહ્યા દયાળુને કુદા
અભિરોને દૂર કર્યા; હવે કાળાં કૃત્ય કરનારા કામગરાઓને
કમાણીનો કોઠાર ખુલ્લો થયો, કાળકુટ કામદારો રાજ્યની
અનગળ ઉપજ ઉચાપત કરવા લાગ્યા, નિર્દય ન્યાયાધિસો
મનમાનતા પૈસા ગજવામાં મૂકી ન્યાયના અન્યાય અને
અન્યાયના ન્યાય કરવા લાગ્યા, વિશ્વાસઘાતી વહીવટદારો
વાંટા પાડવા લાગ્યા, ફાસલામણા ફાજદારો રૈયતને ફોકટ
દૂંખ દેવા લાગ્યા, દગાખોરે દફતરદાર દેવાળીયું નાખું
લખવા લાગ્યા, જડઅથ જમાદારો જીકતીથી જાગીરો
દબાવવા લાગ્યા, બેવફાદાર વિશ્વાસઘાતી વકીલોને કુડની

કમાણી વધતી ચાલી, ડાકટરો દરદી પાસેથી ગ્રુમ ડોઢીયાં લેવા લાગ્યા, માનતંગી મેહેતાજીએ નિશાળીયા પાસેથી નજરાના લેવા લાગ્યા, પ્રપંચી પટેલો પાન સોપારીનું પુછવા લાગ્યા, અને રાતના રાંકને દીવસના દૈવ સીપાઇએ આપ મુખતારીથી મન માનતો જુલમ રાંક રૈયતપર ગુજરવા લાગ્યા; એથી કરી સઘળી પ્રજાનો બંધ મોઢે મરો થવા માંડ્યો, અને ત્રાણત્રાણના પોકાર વિશ્વમાં બાપી રહ્યા.

દેશમાં શું બનેછે તેની કેરલ રાજા કાંઈપણ કાળજી રાખતો નહોતો, તે અરજદારની અરજ સાંભળતો નહોતો વળી અધઠિત દ્રવ્ય વાપરવામાં આંચકો ખાતો નહોતો, તે કલાલનો કલ્પવૃક્ષ હતો, કુટણીધાનો કરણ હતો, બહુ રૂપીનો બળીરાજા હતો, ભાંડ બવાયાનો ભાજ હતો, અને પાતરોનો પારસમણો હતો, પરંતુ ધર્મ સંબંધી અને કવિની બાબતમાં પરોપકારોથે પૈસો ખરચવામાં તે કર્મકુટ કંજુસનો દિકરો હતો.

કુનિઆની અંદર તમામ માણસો લેઉકળ છે, પણ કોઈ લેઉકળ નથી, આ રાજાનો ખરેખરો લેઉકળ હતો, તે ગુણવાનને ગાળો હતો, ડાહ્યાએને દંડ હતો, મીત્રોને માર હતો, સાધુએને છેહ હતો, અધમને આવકાર હતો, કેડીયાંની કસ હતો, વેગતી નીકે પગ હતો, અને ધર્મના રસ્તાનાં દ્વારે હતો હતો. આવી રીતે અનિતી રૂપ અંધારાનો પ્રભાવ સઘળા સ્વદેશમાં પામર પ્રજા ઉપર પથરાઈ બયો હતો જેથી સદ્ પુરુષોના પવિત્ર આત્મા શોકરૂપ સમુદ્રમાં કુપ્પકાં મારવા લાગ્યા.

કેરલરાજ માહારાજની માફક રાજ્ય તરફની એક પણ ઉપાધી અંતરમાં લાવતો નહોતો, તે મોજશાપ્ત અને ગાનતાનમાં એટલો ગુંથાઈ ગયો હતો કે, ગમેતો પોતાનો પ્રદેશ બીજાને સ્વાધિન થાઓ, ગમેતો આખા રાજ્યની ઉપજ આપો યા ન આપો, ગમેતો રાજ્ય કરજમાં કુબી જાઓ, ગમેતો રાજ્યની સઘળી રમૂદી કોઈ લુટી લઈ જાઓ, ગમેતો પોતાની પ્રજા અન્ય અધિપતિને શરણે આપીન થઈ રહે, ગમેતો પોતાની સઘળી ફોજ ફીટી જાઓ, અને ગમેતો તાબાના ખંડિયા રાજાઓ સ્વતંત્ર થઈ શત્રુનું કામ સારવા સામા લડવા આપો, તોપણ તેની રાજ્યરંગમાંથી કુંતલરાજ ક્ષણવાર છુટો થઈ કેરલરાજ કાળજી રાખે એવી ધારણા ધારવી ધડાવગરની હતી.

એક તરફ નજર કરતાં જોઈ શકેશમાં અસમાધાની ને અંધેર તેમ બીજી તરફ જોતાં ખંડીયા રાજાઓમાં બેહદ બૂમાટ વધી ગયો હતો, પ્રપંચી પ્રધાનોએ તાબાના રાજાઓ ઉપર ખંડણીમાં ખાસ રકમોનો વધારો કર્યો, અને ગેરબ્યાજબી નવિન હક સ્થાપન કરી ગેરજીલમ ગુજારવાની બાબતમાં જરાપણ આંચકો ખાવા લાગ્યા નહીં. આથી કરી સુધગયેલા શત્રુરૂપ સાપને શરીરે જીલમ રૂપી ગોદા વાગવાથી સરવે ખંડીયા રાજાઓ ઝેડાધગઈ. સાવધ થયા અને તેઓની અંગારારૂપી આંખોમાં ધૂત રૂપ ઈર્ષાની આહુતી લાગવાથી વિક્ષેપનું બિજ રોપાયું.

(નાથ કેસે ગજકો બંધ છોડાયો—એ રાગ.)

સજ્જન સજ્જે રનેહથી સદ્ય સુનીતિ,

તળે આપદા રૂપ અનીતિ. સગ્ગજન. ૨૬

કૂંભકરણ દૂર્યોધન રાવણ,

જગત સકળ જોણે જીતી;

અસ્ત યયું કૂળ એનું વળિ એતો,

વાત છે વિશ્વ વિદીતી. સગ્ગજન. ૩

ઊંચો ન પાયરી એથી ચઢો ભલે,

કામ કરો ધરી પ્રીતી;

કો ભરૂંસો નકરે ભલિ ભાતથી,

જોઈ અનીતિની રીતી. સગ્ગજન. ૫

અનીતિએ જીવો જે જન ચાહ્યા,

કેવી વિટંબણા વીતી?

સંતાપ શોકને બ્યાધિની વેદના,

થી થઈ છે દીન સ્થિતી. સગ્ગજન. ૩

લાજ અને મર્યાદ વિના જન,

લાવે નહીં લેશ ભિતી;

અનીતિ પંથ આનંદ લહે સ્થિતી,

એની જીવો અથ ધતી. સગ્ગજન. ૪

આ લોકને પરલોક તણું સુખ,

ધરૂંછો તો તજીને અનીતિ;

સુનીતિથી પ્રભુ સર્વ મનોરથ,

પૂરા કરો ધરી પ્રીતી. સગ્ગજન. ૫

કેરલરાજને પ્રભાવતી કરીને એક ધર્મસ અને સાધવી
સ્ત્રી હતી, તે જેમ મંદોદરીરાવણને શિખામણ આપતી,
મુલોચના ઈંદ્રજીતને શિખામણ આપતી, અને તારા

વાળીને શિખામણુ આપતી તેમ પોતાના સ્વામિનાં અ-
વળાં આચરણુ બોધ અત્યંત ક્ષોભ પામી અહરનિશ
ઉત્તમ શિખામણુ કેરલરાજને આપતી હતી; પરંતુ જ્યાં
સુધી જેના માઠી દશા હોય ત્યાં સુધી તેને અમૃત વિષ
જેવું. શત્રુ સ્નેહી જેવા અને શુભેચ્છક શત્રુ જેવા લાગે
છે, તેમ પ્રભાવતીનું જેજે કલ્યાણકારી કહેવું હતું તે
સરવે કેરલરાજને આંખના પાટા જેવું અળખામણું
પગથર ઊપર પાણી ઢાળ્યા સમાન મિથ્યા હતું.

આવી બેદરકારે સ્થિતીમાં લાંબો વખત નિકળી ગયો
દરમિયાન પ્રભાવતી રાણીને, જેને ડામે પગે છ આંગ-
ળીઓ છે એવો પુત્ર પ્રસવ થયો, પુત્ર પ્રસવ થયાની
વધામણીથી કુંતલ કેરલરાજને રાજ્યના સર્વે નાના મોટા
અધિકારીઓને વિવિધ વસ્ત્રાભુષણની પેઢિરામણી કરી,
પ્રાક્ષણ ભાટ ચારણોને અનગળ દ્રવ્ય દક્ષિણામાં આપી
સંતોષ પમાડ્યા, કેદખાનાના કેદીઓને છુટા કર્યા અને
સર્વે દેશમાં સાકરે વેંચાવી આનંદ ઊચ્છવ કરાવ્યો, પરંતુ
તે સરવે પામ્મર પ્રજાને દુખિયારી અવસ્થામાં લપડાક
મારી લાલ મોહું રાખ્યા જેવું હતું.

પુત્ર દીનપ્રતીદીન જેમ જેમ વૃદ્ધિ પામતો લાગ્યો તેમ
તેમ તેના શરીરની સક્રોમળતાનું સ્વરૂપ સૂર્યની સુંદર કા-
ન્તીને ખરેખરી રીતે ક્ષીણ પમાડે એવું ખીલી નીકળતું
હતું. કેમકે સૂર્ય તરફ દ્રષ્ટી કરતાં તેના પરિતાપથી આં-
ખોમાં આંસુની ધારાઓ છુટેછે, અને આ બાળકના
મૂખ તરફ નજર કરતાં તો બહો આંખોમાં અમી રૂપી

અંજન આંજીલું હોય તેમ શીતળતા વળતી હતી, એવો સુર્યથી ચઢીયાતો તેનો દિવ્ય એહેરો તથા શરીરના સુચ્છ તેના ભવિષ્યની મોટાઈની નિશાની આગળથી ખતાવી આપતાં હતાં.

પુત્ર પ્રસવ થયાને પૂરો એક માસ થયો નથી તેટલામાં કેરલરાજની અનીતિ અહંકાર અને અંધેર કારખાનાના અવગુણને લીધે સઘળી પ્રજાએ શત્રુનું કામ સારવા આધિન રાજાએ સાથે એક સંપ કર્યો, અને તેઓ સરવે શત્રુ થઈ સાનિધ્ય ઉભા રહ્યા. મોટી ફોજ સાથે સઘળા રાજાઓએ કેરલરાજની રાજધાની ઉપર ચઢાઈ કરી અને બંને ગાઉ ફરતી છાવણી નાખી કેરલરાજને શરણે આવવા કહેણ મોકલાવ્યું.

શત્રુનું સૈન્ય પોતાને પરાભવ પમાડવા પાસે આવી પડેલું છે, અને વળી મુને શરણે આવવા કહેણ મોકલે છે, એ વાત સાંભળવામાં આવતાં, કેરલરાજ એકદમ ચમકી ઉઠ્યો. તેણે સઘળા વિલાસ બંધ કર્યા; તેણે પોતાના વાહાલા પુત્રને રમાડવો છોડી દીધો, તેનું લોહી એક દમ ઉકળી આવ્યું, તેણે સૈન્યને સજ્જ કરવા અમલદારોને આજ્ઞા આપી, તેણે મિથ્યાભિમાની મહેતાઓને સાથે આવવા સુચના કરી, તેણે કટાઈ ગયેલાં હથિઆરોને કાળજીથી દુરસ્ત કરાવવા માંડ્યાં, તેણે રણસંગ્રામમાં શત્રુના સૈન્યનો સંહાર કરવા શૂરા ક્ષત્રિઓને સાવધ કર્યા, તેણે કાયર સિપાઈઓને સૈન્યને મોખરે સામેલ કરવાનો સંકેત કર્યો, તેણે ત્રણ જળની તાંણને લીધે પુંછડે પડેલ હાથી,

ઊંટ ઘોડાનાં ધરમદ્વાર ઊઘડાવ્યાં, તેણે ભાંગી ગએલા રથોને સમરાવવા માંડ્યા. અને તેણે પુષ્કળ લડાઈનો સામાન સાથે લેવાની તજવીજ કરી.

પ્રભાવતી રાણીએ કેરલરાજાને, સારી સૈન્યા, મન માનતા રક્ષણ કરનાર રજપૂત, લડાઈનો અવધિ ઉપચાર અને મદદનિશ મોટા રાજાઓ વિના અનંત શત્રુઓના સામે સંગ્રામ ન કરતાં સલાહ કરવાને વિનંતી પુર્વક સૂચના કરી; પરંતુ ગર્વમાં ગરકાવ થઈ ગયેલા અવિચારી રાજાએ સતીની શિખામણ તરફ કાંઈજ લક્ષ આપ્યું નહીં, અને તે એકાએક નેજા નિશાંન ફરકાવતો ત્રાંસાઢોલ અને ત્રુછ વગડાવતો, શંખનાદ અને રણસીંગા સાથે નોખતોના ઘોંઘાટ કરાવતો ખડેજાએ મહેરબાન થતો, થોડી શૌર્ય વગરની સેના, થોડા ભાંગલ તુટલ રથ, અને લડાઈના જુજ સામાન સાથે સ્વારી કરી શત્રુને જીતવા ચાલ્યો.

થોડા વખતમાં બન્ને સૈન્ય શેષભિન્ન થઈ ગયાં, હાથી સાથે હાથી સ્વાર સાથે સ્વાર, અધિપતી સાથે અધિપતી, શૂરા સાથે શૂરા અને કાયર સાથે કાયર, એમ એક બીજાના યોગ્ય સરવે યોદ્ધાઓ પાછી પાની લીધા વિના દાણુ યુદ્ધમાં દાખલ થયા, તેઓ સરવે છળ કપટથી સંગ્રામ કરતા નહોતા, પણ નીતિયુક્ત આ પ્રમાણે કરતા હતા.

દોહરા.

મૃત્યુનો ભય માનીને, ડરી નાસતા જેહ;

ખતાવતા બરડો ફરી, કાયર જાણા તેહ.

એવા અરિપર આપથી, શસ્ત્ર વાપરે જેહ;

પુણ્ય સર્વ પરવારિને, સચ્ચિ મુખ નર્કે તેહ ૨

સંગ્રામિ શત્રૂ સમા, હોય તેયિ ધરિ હીત;

પાછા પગ લીધા વિના, લડતા રાખી રીત. ૩

સિંહ સમા ક્રુદ્ધિ કરી, લહે શત્રુ ધન રાજ;

જો મૃત્યુ કદી થાય તો, કરે સ્વર્ગનાં કાજ. ૪

હવે કોટાન કોટી બાણ છુટવા લાગ્યાં, ગદા અને ગલો-
લાનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો, સાંગ બરછી અને ભાલાં
એક બીજાના શરીરમાં ભાંકાવા લાગ્યાં, તરવારથી અ-
નંત યોદ્ધાઓના શરીર આરિયાં તુરિયાંની માફક વધતા
વિભાગ થઈ પૃથ્વી ઉપર પડવા લાગ્યાં, બન્ને લશ્કરમાં ઘો,
ઘો, ઘો, અને મારો, મારો, મારો, એવા પોકારથી આખી
પૃથ્વી ગાજી રહી, લાખો લડવૈયાના વારંવાર આમ તેમ
દોડવાથી પૃથ્વીની રજ ઉડી તે દિવસે સુર્ય છતાં અંધારી
રાતના જેવો અંધકાર બની ગયો; બાથંબાથા અને તર-
વારથી કતલ ચાલતાં, કોઈના હાથ, કોઈના પગ, કોઈના
પેટ, કોઈનાં ધડ અને કોઈનાં માથાં કપાઈ ગયેલાંછે,
કોઈનાં શરીર ચાળણી જેવાં વિંધાઈ ગયેલાંછે, અને
કોઈને અમૂઢ માર વાગવાથી બંને તરફના અગણિત
યોદ્ધા સંસારના આવરણથી મુક્ત થઈ લાંબી નિંદ્રામાં પૃ-
થ્વીની પથારી કરી સુતા; બિંકણ બાયલા અને બાપનું
નામ બોળનારા છાનામાના છટકી ગઈ, દરેક અને હ-
થિયાર પૃથ્વીમાં દાટી દઈ અગર કુવામાં નાંખી દેઈ
જનેતાએ જન્મ્યા એવા શરીરે રાખ ઓળી હાથમાં રામ
પાત્ર લઈ પીઠ માગતા પ્રવાસ કરતા થયા.

અનેક કીડીયો મોટા સાપનો અંત આણેછે, ઝાઝા નાખળા એક સખળાને સંકટ પેદા કરેછે, અને પુષ્કળ પ્રાણ એક પૃથ્વીપતી રાજાને ત્રાહ્યત્રાહ્ય પોકરાવી મૂકેછે; તેમ અનેક રાજાઓની સામે કેરલરાજા સામો થયો, અને બહુજ બાહાદુરીથી લડ્યો; પરંતુ ભરપૂર નાદના પ્રવાહમાં જેમ એક નિરાધાર રૂખડું જળના જોરથી સપાટાબંધ ક્ષણવારમાં ધસડાઈ સમૂળું તણાઈ જાયછે તેમ શત્રુના અસંખ્ય સૈન્યની સામે તેનું થોડું લશ્કર કપાઈ ગયું, અને પોતાનું પરાક્રમ પણ હેવટના દ્રંધ યુદ્ધમાં નિરર્થક થઈ પડતાં કેરલ રાજાનું શિર ધડથી રીસાઈ ગયું, અને તેનો આત્મા આ પ્રપંચી દુનિયાનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગના અક્ષય મુખમાં સામિલ થયો.

કેરલરાજાનું મૃત્યુ થતાં શત્રુઓને પરમાનંદ થયો, અને સઘળો લડાઈનો સામાન સ્વાધીન કરી રાજધાની ઉપર ચઢી આવી શહેર હસ્તગત કર્યું. રાજ્યના વિભાગ પાડી સરવે રાજાઓએ કેરલરાજાનું રાજ્ય વેહેંચી લાધું, અને પોત પોતાના દેશમાં પોતાની ફુવાઈ ફેરવી. રાજ્યની ઉથલપાથલ થતાં, સંપત્તીવાન નિર્ધન થઈ ગયા અને ફક્ત અજના અપેક્ષિત ધનાઢ્ય થઈ પડ્યા. અમલદારના આમળા ઉતરી ગયા, નમ્રતાવાળા માર્યા જવા માંડ્યા, અને ખુની ખટપટીયા ફાવી ગયા, સઘળા દેશમાં અસમાધાની અંધેર જોર જીલમ ઓરી અને છુટકાટ ઠામઠામ થઈ રહી દુર્જનોને ફુટ બુદ્ધિથી દામ મેળવવાને કુડની કમાણી વધતી ચાલી અને ધર્મવાન નીતિવાન અને સત્યવાદિ

પુરુષોના પોકાર વિશ્વમાં વ્યાપિ રહ્યા.

શત્રુઓએ સઘળી સેનાનો સંહાર કર્યો, હાથી ઘોડા અને લડાઈનો સામાન લેઈ લીધો અને કેરલરાજ્યને રણભુમિમાં રાખ્યા, આ વાત અંતઃપુરમાં જાહેર થતાં પ્રભાવતી રાણી સિવાય સઘળી રાણીઓએ રંગમહેલની અટારીએથી એક પછી એક એમ પૃથ્વિ ઉપર પડતાં મૂકી પોતાના પ્રાણ કાઢી નાખ્યા, અને આખા શહેરમાં લડાઈમાં ગએલ મનુષ્ય માત્રના મરણ થયાં સાંભળી હામ હામ ધા પોકાર અને રડારોળ થઈ રહી, છાજીયાની છોળો ઉડી રહી, કોઈ ભાઈ બાપનાં નામ લેઈ, કોઈ પુત્ર જમાઈનાં નામ લેઈ, અને કોઈ કાકા મામાનાં નામ લેઈ મોટે અવાજે રોવા લાગ્યા, આવી અણહદ દીલ-ગીરીથી સુર્યનારાયણે પોતાનું મોટું વાદળામાં સંતાડી દીધું. આઠે દિશાઓએ અંધિ ચડી, મોર બયંકર શબ્દથી એકદમ કળેળાટ કરવા લાગ્યા, કુતરાં લાંબે રાગે રોવા લાગ્યાં અને આવે એદકારક વખતે યુવાન યુવતીઓ પોતાના સ્વામીના જન્મ પરિચંત થયેલા વિયોગને લીધે, લાંબા અને ઝીણા સ્વરથી વિલાપ કરવા લાગીયો, જે સાંભળી કંઠણ-હૃદયના મનુષ્યમાં પણ દિલગીરીની અસર ઉગી નીકળ્યા વિના રહેજ નહીં.

જ્યારે સઘળી રાણીઓ રંગમહેલથી પડતાં મૂકી, પોતાના સ્વામિની સેવા બજાવવા સ્વર્ગમાં સાથે ગઈ, ત્યારે રાજ્યભુવનમાં મુક્તા નામની દાસી અને પુત્ર સાથે પ્રભાવતીરાણી ફક્ત ત્રણ જણ રહ્યાં હતાં. જેમ લીલાવૃક્ષ

(૨૫)

ઉપર ખેસનારાં પંખીયો વૃક્ષ સુકાઈ જતાં ખીજે જઈ
ખેસેછે, જળાશય સુકાઈ જતાં જળના પંખેડ્યો જતાં રહે
છે, કરમાઈ ગયેલાં પુષ્પની સુગંધીને ભમરો તજી દેછે,
વહની લાગેલા વનનો મૃગલાં ત્યાગ કરેછે, પૈસા વિનાના
પુરૂષને સ્વચ્છાચારીણીઓ છોડી દેછે, અને જેમ પ્રાણ
ગયા પછી દેહની સગાઈ દૂર થાયછે; તેમ ત્યાં હમેશ
આત્મામાં વર્તનાર અધિકારીઓ, હુકમ ઉઠાવનાર હકિમો,
કલ્યાણરા કામદારો, રક્ષણ કરનાર યોદ્ધાઓ મમતા ખતા-
વનારા મિત્રો, સ્નેહ ખતાવનારા સંબંધીયો, હાજી હાજી
કરનારા હજીરિયો, આખી ઉમ્મર આજીવીકા ખાઈ આ-
ખાદ થયેલા નોકરો વર્ષાસન ખાનારા વિપ્રો, ગાંઠની ખી-
ચડી ખાઈ ખાસડા ફાડનારા ખુસામતિયાઓ, અને આ-
શય તજે આખાદ થયેલી પ્રજામાંથી આવે દેહિલે વખતે
પ્રભાવતીની સંભાળ લેવા કોઈ ત્યાં આવ્યુંજ નહીં.

પોતાના પ્રાણપ્રિય પતિનું રણસંગ્રામમાં મૃત્યુ થયું સાં-
ભળી પ્રભાવતી મહા ક્ષોભને પામી જેમ કમળથી રીસાઈને
ભમરાનાં ખચ્ચાં ચાલ્યાં જતાં હોય, તેમ તેની અંજન
કરેલ આંખોમાંથી ચોધારાં આંસુ છુટવા લાગ્યાં, તેની
કાયાએ કંપારો છુટ્યો, તેનું હૃદય એકાએક ભરાઈ આવ્યું,
તેની વૃત્તિ બદલાઈ ગઈ, તે વારંવાર ઊંડા નિસાસા
નાખવા લાગી, અને જ્યારે તેણીનો ખેદકારક રૂદનનો
ઉભરો તેના કુમળા કાળજમાં સમાઈ શક્યો નહીં, ત્યારે
તે હૃદય ફાટતે રોવા લાગી જે રૂદન કુરૂક્ષેત્રમાં વાગેલ
તિરની માફક સર્વેના અંતઃકરણમાં ઊંડુ ઉતરી ખટકે

એવું હતું.

લલિત છંદ.

અરર નાથજી આજશું થયું, દહન થાયજે સાંભળી હયું;
 સુખ નદેખીયું નેત્રથી જરા, કડાણુ થૈ રહ્યા નાથજી પરા;
 ભરે યુવાનિમાં મોત આવીયું, મુખ ફરી મુને ના બતાવીયું;
 દિલ દયા ધરી ભાવથી મળો, દિન દયામણીનાં દુઃખો દળો. ૧
 રખડતી મુકી કોણુ આશરે, પરમ વેદના પ્રાણુને હરે;
 સુખ સદા ગયું શુન્ય હું થઈ, શરિર સુદ્ધિને બુદ્ધિ સા ગઈ;
 મન મુઝાઈને સદા હું મરું, દહન દેહ આ અગ્નિમાં કરું;
 સરસ પુત્રનું સુખ ના લહું, દિન દશા થઈ જાય ના સહું. ૨
 અરર એકલી મૂકિને ગયા, દિલગિરી તણા દીવસો થયા;
 દિવસ ત્રીસના પુત્રને અરે, કવણુ આશરે મૂકિયો ખરે;
 જીવત માહરું વ્યર્થ તો થયું, ધિરજ ના રહે મોત ક્યાં ગયું;
 પતિ ગયા હવે શોક થાયરે, અરર હાયરે હાય હાયરે. ૩

પ્રભાવતી રાણીએ હિમત પકડી રોવાનું છોડી દીધું,
 અને શત્રુઓ થોડા વખતમાં આંહી આવી લાગશે એવા
 ધાર્તીથી મુક્તાને મોકલી પવિત્ર ખાલ્લોને બોલાવ્યા
 અને ઉમદા વસ્ત્રાલંકાર તથા અનગણ દ્રવ્ય લેવાય
 તેટલું લેઈ જ્યા તેમને છુટ આપી, એટલે તેઓ હર્ષના
 આવેશમાં ગત પ્રમાણે દ્રવ્ય લેઈ સર્વે પુત્ર અને રાણીને
 આશિર્વાદ આપી પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

હવે પ્રભાવતિનો પ્રાણુથી પ્યારો પુત્ર, જેની ઉમ્મર
 લગભગ એક માસની થવા આવી હતી, જેને દ્રષ્ટી તળેથી
 એક ક્ષણવાર પણ દુર કર્યો નહોતો, જેને સંપૂર્ણ સ્નેહથી

(૨૭)

છાતી સરસો દાબી રાખવામાં આવ્યો હતો જેની સેવામાં અગણિત દાસીઓ આધિન રહી આસના વાસના કરતી હતી, જેને પળેપળે પોતે પરમ હર્ષથી પયપાન કરાવતી હતી, જેના સુખને અર્થે પોતે સાદું અનાજ જમતી હતી, જેને પોઢવા સુંદર પુષ્પની સેજ અને રત્ન જડિત સોનાનું પારણું હતું, જેને સુખ થવા માટે શિતળ વાયરો વારંવાર નાખવામાં આવતો હતો, જેને ભિન્નભિન્ન ભાવતાં ભોજન ઘડિયે ઘડિયે કરાવવામાં આવતાં હતાં, જેને અહરનિશ પોતે મનહર મધુર શ્વરે આનંદથી હાલરડાં ગાઈ હુલાવતી હતી, જેને જોઈ પોતે પરમાનંદ પામતી હતી, જેના ઉપર પોતે શરિર પર્યંત સુખનો આધાર રાખતી હતી, જેને રમવાને અગણિત રમકડા તૈયાર હતા, જેનો સ્પર્શ પૃથ્વી સાથે મુદ્દલ થયો નથી અને જે પોતાને હૈયાના હાર, આંખની કીકી અને પ્રાણથી પણ અધિક વહાણો હતો, એવા સકુમાર બાળકને પોતાની ખાસ ભરસાદાર મન માનતી મુક્તિ નામની દાસીને સોંપી સતિ થવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

આ વખતે તે મનહર શરીરની કાન્તી વાળો સકુમાર અસાન બાળક પોતાની વાહાણી માના બોળામાં સુતો સુતો ધાવતો હતો, તે એમ નોહોતો જાણતો કે, મારી વાહાણી મા મુને પરાધિન સોંપી મારા સુખનો અંત આણશે, તે એમ નોહોતો જાણતો કે મારો પિતા મૃત્યુ પામ્યા તેમની સાથે મારી મા સતી થઈ બળી મરશે, તે એમ નોહોતો જાણતો કે મારી મા મુને તરછોડી દાસીને

સોંપી દુખીઆ અવસ્થામાં કુખાવી દેશે, અનંતે એમ નહોતો જાણતો કે, મારે ન મા આપું થઈ, કંગાળની મા-ફક ભુખ્યાં તરશ્યાં ભટકયું પડશે; પણ તે તો આ વખતે આનંદના આવેશમાં પોતાની મેજે હસતો હતો, અદ્ધર અદ્ધર ઉછળતો હતો, અને પોતાની માને પાટુડીયો મારી આમ તેમ જોતો હતો.

જેને દુખી થતો જોઈ પોતાનો પ્રાણ કાયામાં રહેવો મુશ્કેલ થઈ પડે એવા કુમળા બાળકને દાસીને સોંપવાનું ન્યારે, પ્રભાવતીના નમ્ર અંતઃકરણમાં ઘોળાવા લાગ્યું, ત્યારે તેનું અંતઃકરણ અદ્દશોપથી ઉભરાઈ જવા લાગ્યું, તે મુરછા પામી પૃથ્વિ ઉપર પડી, વળી સચેત થતાં ધૈર્ય છોડી ધુસકા મૂકી રોવા લાગી, તે પોતાના સૂર્યની કાન્તી જોવા સુંદર બાળકના મૂખ સામું જોતી જયછે બકીયો લેતી જયછે જાતિ સાથે દાગતી જય છે અને હૈયાફાટ તે રૂવેછે. વળી બાળકને બોળામાં બેસારી એકી નજરે જોઈ બકીયો લઈ રૂવેછે; એમ વારંવાર પ્રેમના પાસમાં પ્રભાવતી રાણી પુત્રને રમાડતી જયછે અને હૈયાફાટ તે હેબકી હેબકીને રૂવેછે.

હવે વખત વધારે વિતી જવાથી તેણે પાસેના મંદિર-માંથી મુક્તાને બેલાવી પાસે બેસારી અને આંખમાંથી આંસુની ધારાઓ છુટતાં વિલાપ કરતી મુક્તાને પુત્રની રક્ષા કરવા શિખામણ આપેછે.

રાગ વણુઝારાનો.

સ્વામિ સ્વર્ગમાં આલિયા, સુંણ દાસીરે;

(૨૯)

- સેંધા નાથની કરવા સાથ; ઉરેછું ઉદાસીરે;
 સતિ થાવું મારે સાધવી, સુંણ દાસીરે;
 સૌપું પુત્રને તારે હાથ; ઉરેછું ઉદાસીરે. ૧
- સત્ય ભરૂંસોછે ખરો સુંણ દાસીરે,
 રાખ્યે લાડકવાયો તંન; ઉરેછું ઉદાસીરે;
 તન મન ધન એ માહરૂં, સુંણ દાસીરે,
 પ્યારો પુત્રછે પ્રાણજીવન; ઉરેછું ઉદાસીરે. ૨
- જળવળે જતને કરી, સુંણ દાસીરે;
 માત તાત વિનાનો પુત્ર, ઉરેછું ઉદાસીરે;
 વેળા પાડી જ્યારે વિકૃતે, સુંણ દાસીરે;
 ગયું રાજ્યને સૌ ઘર સુત્ર; ઉરેછું ઉદાસીરે. ૩
- ઉજવળ મુખ જોઈ એહતું, સુંણ દાસીરે;
 મારાપિંડમાંથી જાયે પ્રાણ, ઉરેછું ઉદાસીરે;
 ભ્રમિત થઈછું હું ભામની, સુંણ દાસીરે;
 મુને નેહ લાગ્યો નિરવાંણ; ઉરેછું ઉદાસીરે. ૪
- અંગથી અદ્યો રાખજે, સુંણ દાસીરે;
 રૂડી રક્ષા કરે દિનરાત, ઉરેછું ઉદાસીરે;
 પ્રેમથી પય ધવરાવજે, સુંણ દાસીરે;
 વિસરી નવ જાતી વાત; ઉરેછું ઉદાસીરે. ૫
- વસ્ત્ર પહેરાવે વહાલથી, સુંણ દાસીરે;
 ન માખાપાની લેજે ભાળ, ઉરેછું ઉદાસીરે;
 આધારેછે સખી તાહરે, સુંણ દાસીરે,
 મારો દીન દયામણો બાળ; ઉરેછું ઉદાસીરે. ૬
- છત્રપતિનો છોકરો, સુંણ દાસીરે,

આજ એકે નથી આધાર; ઉરેછું ઊદાસીરે;
 ક્ષણભરે છેટો ન રાખજે, સુંણ દાસીરે;
 પુને શું કહું વારંવાર, ઉરેછું ઊદાસીરે. ૭
 આંખે આંસુ માયે નહી, સુંણો જંનરે,
 સ્વેદ છુટે ને કંપે કાય, રાણીને તંનરે;
 તરછોડી તન આપતાં, સુંણો જંનરે,
 પ્રાણ નિકળી કેમ ન જાય, રાણીને તંનરે. ૮

આ પ્રમાણે બોલતાં તેની જીભ એકાએક ટુંકી પડી
 ગઈ, તેની આંખો ઉંચે ચડી ગઈ, શરીર શિતળ થઈ
 ગયું અને સ્વાસ રૂંધાઈ જતાં તે ધરણી ઉપર ઢળી પડી.
 પુત્ર બોળામાંછે તે રોવા લાગ્યો. આવી સ્થિતિમાં જ્યારે
 દાસીએ એક ઘડીવાર મુઘી આસનાવાસના કરી, ત્યારે તે
 શુદ્ધિમાં આવી; શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી પોતાના પુત્ર પ્રત્યેના
 જે પ્રભાવર્તીને માયાળુ મમતા અંધારેલી હતી તે તેણે એક
 ક્ષણવારમાં તોડી નાખી. અને જ્યારે ધાવતા બાળકને
 એકદમ તરછોડી, મુક્તાના બોળામાં ખસેડી દીધા ત્યારે જે
 દુઃખ અને દિલગીરી રાણીને થઈ, તેનું વર્ણનવિદ્વાનથી
 થઈ શકવું પણ મુશ્કેલ છે.

આંખમાં આંસુની ધારાઓ માતી નથી અને રૂદનથી
 જનો કંઠ ગદગદિત થઈ ગયેલાંછે એવી મુક્તાએ પ્રભા-
 વતીને હાથ જોડીને કહ્યું કે, હે બાપ ? જ્યાં મુઘી મારા
 બોળિયામાં પ્રાણ ટકી રહેશે ત્યાં મુઘી તો અનેક તરેહથી
 પુત્રનું રક્ષણ કરવાઈ ચુકીશ નહી, માટે હે રાણીજી તમે
 નિશ્ચિંત રહેજો. એમ કહેતી પ્રભાવતીની આત્મા લેઈ

મુક્તા રાજપુત્ર સાથે નગર છોડી રતોવાઈ ચાલતી થઈ.

છેક સાયંકાળે જ્યારે શત્રુનું સૈન્ય શહેરમાં આવી લુટ-
ફાટ કરવા લાગ્યું, ત્યારે પ્રભાવતી રાણી પોતાના સ્વામીની
અત્યુત્કંઠાથી ભેટ લેવા એકાએક નગર બાહાર નિકળી
ચાલી. જોણે અન્ય પુરુષનું આગ્રહ રહી મેઢું જોયું નહોતું,
જેના રક્ષણાર્થે રાતદિવસ અગણિત દાસીઓ ખમા ખમા,
કરતી હાજર રહેતી, જોણે પોતાના નગરનું પાદર પણ
કોઈ દિવસ પુરું જોયું નહોતું, અને જોણે એક ક્ષણવાર
પણ દુઃખ દિઠું નહોતું તે આવી અંધારી રાતમાં એકા
એક અખળા જતી, અણવાણે પગે અધોર જંગલમાં
અથડાતી કુટાતી પ્રાણનાથ, પ્રાણનાથ, એવા પોકાર કરતી
સ્વામિના મહાદેવની શોધ કરતી ચાલી જાયછે; ચાલતાં
ચાલતાં કાંઠાથી કુમળા પગ વિંધાઈ ગયાછે, ધોર ખારડી
અને બાવળના વૃક્ષ સાથે સ્પર્શ થયાથી સઘળું શરીર ઉઝ-
રડાઈ લોહી લુહાણું થઈ ગયેલુંછે, માથાના ત્રિશાળ કેશ
વિખરાઈ ગયેલાછે, પેહેરેલું પટકુળ ચિરાઈ ગયેલું છે,
કોમળ પગને કઠણ પથરાની ડેસો વાગવાથી લોહીની ધારા
રાઓ છુટી રહેલી છે, નદી, નાળાં, કોતર, યુક્ત, ભાણ,
રાફડા અને ડુંગરા ડુંગરી ઉપર ચડતાં ઉતરતાં, ઠામ
ઠામ પડી ગયેલી ઢીમણ અને છાતી ભાગી ગયેલાં છે,
અને માથે મોટાં ઢીમણાં થયેલાં છે; છેવટ ચાલી ચાલીને
પગ થાકીને સ્થિત જેવા થઈ ગયા, પરંતુ પ્રાણનાથના પ્રાણ
વગરના પિંડનો પત્તો કાંઈજ લાગ્યો નહીં. જેના નેત્ર
પ્રાંતમાંથી આંસુને બદલે શોણિતની ધારાઓ છુટી રહેલી

છે, જેને મુખે પ્રાણનાથ, પ્રાણનાથ, એવો શબ્દ થઈ રહે
 લોછે, અને જે શરીરની શુદ્ધ સાનવિના હૈયા કાટતે હેબકી
 હેબકીને રૂદન કરતી વારંવાર વિસામા ખાતી ચાલી
 બયછે; તે જ્યાં વર, કાઉડી, શિયાળ, રીંછ, વાઘ, વિગેરે
 રાની જનાવરો અને ગીધ, ધ્રુવડ, સમળા વીગેરેને વધતી
 ઉજ્જણી ચાલેલીછે, જ્યાં શિયાળ અને કાઉડીના બયંકરે
 અવાજ સંભળાઈ રહેલાછે, જ્યાં માં, માયાં, હાથ, પગ
 વગરના લડાઈમાં કપાઈ ગયેલા માણસો, પોતાની દુ-
 ખિયારી અવસ્થાનું દુઃખ સહન નહીં કરી શકતાં પોતાના
 પ્રાણ જલદિથી નિકળી જવા ઈશ્વરને અરજ કરી રહેલા
 છે, જ્યાં અગણિત યોદ્ધાનાં અવયવ વગરનાં શરીર આડાં
 અવળાં પડેલાં છે, જ્યાં લોહિની નિકો ચાલી રહેલી છે,
 જ્યાં ઘોડા હાથી અને ઊંટનો ધાણુ વળી ગયેલો છે, જ્યાં
 જોસાંધ વાયરાના સ્પર્શે વડ પીંપળા અને ખાખરાના
 પાંતના ખડેડાટ થઈ રહેલા છે, જ્યાં વાઘ વાંદરાં અને
 હરણીયાં પોત પોતાનાં બચ્ચાં સાથે બેઠેલાં છે, અને જ્યાં
 સામટે સાટે અગણિત પશુ પંખિયો પોકાર કરી રહેલાંછે
 ત્યાં પ્રભાવતી રાણી આવી પોહિંચી. આવો બયંકર દેખાવ
 જોઈ તે જરાપણુ ભય પામી નહીં; પણ વધારે વિલાપ
 કરતી તે બિલી, મારા પ્રાણપ્રિય પતી; તમને તમારી
 દાસીની દયા હજી નથી આવતી કે દર્શન દેતા નથી? અરે
 મારા જેવી અભાગણી સ્ત્રી, આ જગતમાં કોઈ નહીંજ
 હોય!! આંહી બટકનારાં જંગલી જનાવરો!! તમે જલદીથી
 આવી આ નિર્ભાગી સ્ત્રીનો નાશ કેમ કરતા નથી? અરે

વાઘા!! તમે ત્રાસ બતાવીનેજ શા વારતે રહી જાઓ છો ?
 અરે સાપા!! તમે આવી મુને ઝેરી ડંખથી કેમ ડસતા નથી?
 ઓ સમ્રાજા જંગલનાં જનાવરો હું તમને સ્તુતી કરીને
 કહું છું કે; મારા અણુગમતા થઈ ગયેલા પ્રાણને તમે
 આ દુખીઆરા દેહમાંથી કેમ ઝેરો કાઢતાં નથી? આવો!
 આરાં આવો!! મારી કષ્ટિત કાયાનું તમે બળીદાન લ્યો!!!
 અને મુને આપતના અર્ણવમાંથી ઉગારો.

મૃગ મૃગલીયો અને તેનાં નાનાં બચ્ચાંને જોઈ તે
 બોલી; અરે મૃગ!! તમારી મૃગલીયો અને નાહાતાં બચ્ચાં
 તમારી સાથે છતાં, મારી વિપ્લુટી પડી ગયેલી સ્થિતિ
 ઉપર જરા દયા આણી મારો પ્રાણપ્રિય સ્વામિ ક્યાં
 આગળ પડેલા છે, તે શું તમે નહીં બતાવો? એમ રોતી રોતી
 પ્રભાવતી રાણી બ્યાં કેરલરાજ પડેલા છે, ત્યાં આવી
 પોહોઓ. કેરલરાજની કંઠમાં હિરાનો હાર હતો તે અંધા-
 રૂં હોય તોપણ અજવાળુ કરી બતાવતો હતો, તે પ્રભા-
 વતીની દ્રષ્ટિએ પડતાં ઉભી રહી, અને નિહાળીને જોયું
 તો, પોતાનો સ્વામિ મહાવગ્ધામાં પડેલા હતા. પ્રભાવ-
 તી બોલી પ્રાણનાથ,! મારા પ્રાણપ્રિય પ્રાણનાથ!! શું તમે
 અહિં આં છો? આ તિક્ષ્ણ પથરાની પથારી ઉપર સોહિ-
 નો છંદકાવ કરી શું તમે સુખમાં સુતા છો? અરે હિરા
 જડિત હીડોળાખાટમાં મખમલનાં ગદેલાં ઉપર સુગંધી
 પુષ્પની સાથે તમે પોદનારા, તેમની આ દશા? પ્રભુ! મારા
 પ્રાણપ્રિય પતિનો પવિત્ર આત્મા, સ્વર્ગમાં બ્યાં સુખ
 ભોગવતો હોય, તેમના ભોગો મારા અભાગિયા આત્માનો

વેલેલો મેજો કરાવ, કે મારે અને તેમને છોડું ન પડે. એમ કહેતી રોતી રોતી પૃથ્વી ઉપર ધૂળમાં આજોટતા સ્વામિ-
ને પોતાના વચ્ચેને છોડે છુદી સાફ કરી જોળામાં લેઈ, બે
હૃદ દિલગીરીથી બહુજ રોવા લાગી. ઓ મારા વાહાલા
પ્રાણનાથ! શું તમારી આ દશા થઈ ? પ્યારા સ્વામિના-
થ! તમે તમારો દાસીનાં વચ્ચન, શું આટલા વારંતે કાન
આડા કર્યા ? મારા પ્રિયપતિ ! તમે કાલે તો તમારી પ્રિયા
સાથે પુવને રમાડી આનંદ કરતા હતા, અને આજે
આ સ્થિતિને પામ્યા ? પ્રાણનાથ; ઓ પ્રાણનાથ; મારા
વાહાલા પ્રાણનાથ; તમને તમારી પ્રિયાની દયા, શું નથી
આવતી કે એક શબ્દ પણ જોલતા નથી ? મારા વાહા-
લા પ્રાણપતિ; તમે આટલા બધા કેમ રિસાયા છો ? એક
વચ્ચતતો જોલો ? મારા સુખસાગર સ્વામિ ! મારા પ્રાણ-
પ્રિયપતિ ! તમે તમારી કોમળ વાણીથી કેમ ઉત્તર આ-
પતા નથી ? અરે મુને કાં ન મોત આળ્યું ? પ્રાણ આ-
ધાર આમ શું સુધ રહ્યાછો ? ઉઠોને એકવારતો મેજો ?
હું અભાગણીનો આત્મા આ દેહનો છુટકો કરી કેમ જતો
રહેતો નથી ? નિર્દય વજ્ર જેવી કઠોરે છાતી, અને અંગારા
જેવી આંખોથી આંખું સખત દુઃખ કેમ જોઈ શકાય છે ?
એમ કહી રોતી રોતી પથરો લેઈ, છાતી અને કપાળ કુ-
ટવા માંડેછે, માથાના વાળ ખેંચી કાઢાડેછે, અને વળી
છાતી ફાટતે રવેછે.

રાગ મહિનાનો.

કેમ કહણ થયા મુજ કંથ, ગયા પ્યારી પરહરી;

- મુકી ભવ્ય દરિયાની માંય, દયા દિલ નવ ધરી. ૧
 કરણાણુ કોડિલા કંથ, રિસાઈ ન આહિં રહેા; ૨
 સુની સેજને મંદિર માળ, દયા દિલમાં લહો. ૨
 છોડી પુષ્પની સેજ પલંગ, પડ્યા પૃથિવ ઉપરે;
 જોની ચોકી કરે જન કોડ, પાસે નહીં કોયરે. ૩
 પ્યારી છોડી ગયા કેમ શ્યામ, પાવક વણુ પરજળું;
 પ્રાણુ જીવન પ્રાણાધાર, વિના હુંતો ટળવળું. ૪
 મુનું લાગેછે સઘળું વન, દિશાઓ સુનિ ઘર્ષ;
 સ્વામી સ્વર્ગ ગયા જોઈ આજ, નિરાધાર થઈ ગઈ. ૫
 ગયું સ્વામિની સાથે સુખ, કુખિ કુખમાં ખરી;
 વળી પુત્ર સોખ્યો પરહાય, મુંઝાઈ જાહું મરી. ૬
 હથે જીવતી નહી જીવ ગ કાય, અભાગિણી આવડી;
 લોપિ કુખ દરિયે મરયાદ, વિપતની વેળા પડી. ૭
 નાથ અધવચ મુકિને આમ, રાણાંનિ રોતી કરો;
 અતિ અઘટિત થાયે એહ, અરજ ઉરમાં ધરો. ૮
 પાતિ પુત્ર વિના મુજ પ્રાણુ, જાયેછે નિસરી;
 સતી થાઈ કંઈ જઈ સેવ, સ્વરગ માહિ સંચરી. ૯
 મનકમ વચને પ્રભુ પાસે, કંઈ મૃતી જોટલી;
 મારા પુત્રનું કરજો જાતન, અરજ હવે જોટલી. ૧૦

આવા એક કારક વિલાપથી, ચંદ્રમા આગળથી જો-
 યોજ નહોતો: તારાઓએ પોતાના મેઠાં વાદળમાં ધ્રુપાવી
 દીધાં, પથુ પંખીઓ વિલાસ બંધ કરી મેઠાં, નિર્દય ત્રાણીયો
 પોકાર કરતાં બંધ પડી ગયાં, ધાયલ યોદાના કુખી થતા
 જીવ નીવૃતી પામી સ્વર્ગમાં આહ્યા ગયા, નદી નાળાઓમાં

વહેતાં નિર થોભાઈ ગયાં, વાયુ દેવતાએ પોતાનો વેગ બંધ કર્યો, મૃગ સાબર અને મેરની આંખોમાં આંસુની ધારાઓ છુટવા લાગી, સંઘળી દશાઓ સુનકાર થઈ ગઈ, પ્રભાવતીના રંડાપાથી પૃથ્વી માતાએ કાળી પટોળી પહેરી, અદ્રસ્ય થયેલા તારાઓની આંખોમાંથી ખારખાર જેવડાં આંસુ વાદળાં સોંસરાં પડવા લાગ્યાં, ક્ષુદ્ધાતુર પ્રાણિયોની ક્ષુદ્ધા ઉડી ગઈ, વૃક્ષનું એક પણ પુંખું ફાલતું ચાલતું બંધ થઈ ગયું, અને સઘળું વન રોતું હોય તેમ બયંકર બની ખાવા ધાતું હતું.

આ પ્રમાણે સ્વામિની શોધ કરવામાં અને પુત્ર પતીના સામટા વિવાગની દિલગીરીથી વિલાપ કરવામાં અરધી રાત ચાલી ગઈ. હવે તેણે સતી થવાના કામનો સમારંભ કરવા તરફ લક્ષ્ય દોડાવ્યું. પોતાના પ્રાણનાથને ખોળામાંથી ખસેડી પાછા પૃથ્વી ઉપર પોઢાડ્યા, અને જંગલમાંથી લાકડાં વિણી લાવી, સ્વામિની સાથે બળિમરવાના વિચારથી તે જ્યારે લાકડાં વિણવા ચાલી ત્યારે તેને સઘળો સંસાર સ્વપ્નવત ભાસવા લાગ્યો, પુત્ર તરફની જે માયાળુ મમતા ત્રુટતી નહોતી તે આ વખતે ત્રુટી ગઈ, સ્વામિ તરફનો જે શોક થતો હતો તે સઘળો શાન્ત પડી ગયો, રાજ્યના વૈભવનો જે વિરહ થતો હતો તે બધો બર્થ જણાયો અને શત્રુને ર્નેહિયો, પુષ્પની સેજને પથરાની પથારી, સાપને દોરડું અને મણીને મડીયો પર્યટો એકત્ર જણાયાં; કેમકે આ વખતે તેને પોતાના દેહના અનિત્ય પણા વિશેનો વધતો વિચાર ઉત્પન્ન થયો હતો.

જેમ ધિવાહમાં મંગળિક ગિતોથી હર્ષ થાયછે, સકુમાર બાળકનું ચંદ્ર જેવું ઉજ્જ્વળ મૂખ જોઈ આનંદ થાયછે, સ્નેહિ સંબંધીને મળવાનું સુખ એ પણ સાઈ છે, વિશ્વમાં વિવિધ જાતના વૈભવ ભોગવવા એ પણ રમણિક લાગે છે, અને અચળ તથા લાંબી આંખો વાળી મુગ્ધા સ્ત્રીએ સાથે વિલાસ કરવો એ પણ રમ્ય લાગે છે; આ બધી રમ્ય વસ્તુ વિશે જ્યારે ચિત્ત અનિત્ય પણાનો વિચાર કરેછે ત્યારે કાંઈ પણ રમ્ય લાગતુંજ નથી; તેમ આ વખતે પ્રભાવર્તન કાંઈ આવરણ આડું આવ્યુંજ નહીં. કેમકે સંસારની વાંચ્છનાથી તે તદન મુક્ત થઈ હતી.

એટલામાં તેની વૃત્તિ એકાએક બદલાઈ ગઈ તેના શરિરની રૂંવાટી એકદમ ઉભી થઈ, તેની કાયા થરથર કંપવા લાગી, તેની આંખો હિંગમોક વરણી થઈ ગઈ, તેનો શ્વાસ રૂંધાઈ જવા લાગ્યો, તેનો કંક ગદગદ થઈ ગયો, તેની છાતી દુઃખના દરદથી દબાઈ ગઈ, તેની અણીઆળી આંખોમાંથી વહેતા ઝરણુની માફક આંસુની ધારાઓ છુટવા લાગી, તેનું લોહી એકાએક ઉકળી ગયું. તેની નાડિઓ જ્વેષ બંધ થડકવા લાગી, તેના મોહનો એહરો અની ઉગ્ર થઈ ગયો, અને તેના મનની વૃત્તિયે પ્રપંચો દુનિયામાંથી પોતાની આસ્થા ઉઠાવી લીધી. જુવો કે આ વખતે તેના મુખનો સુર્ય અસ્ત પામ્યો હતો, તેની ઉપર દુઃખની દુનિઆ તુટી પડી હતી અને શોકના સમુદ્રે માજન મુકી હતી, પરંતુ તેની દ્રઢતા ધ્રુવની માફક અચળ રહી હતી.

વસંત તિલકા.

જેણે ન કાર્ય કદિએ નિજ હાથ કીધું;
 જેણે ન ખારે પગલું પળવારે દીધું;
 જેણે અપાર સુખ અમૃત રોજ પીધું;
 તેણેજ આજ વનમા શિરે કાઢી લીધું. ૧

જ્યાં પોતાનો સ્વામિ આકાશનો ચંદ્રવો બાંધેલ એવા
 વિશાળ ઘરમાં પૃથ્વીના પથારી કરી, પથરાનું ઓશિકું
 મૂકી, પવનને પંખો નાખવા બેસારી ચંદ્રમારપ દિવાને
 ઝંપલાવી નાખી ક્રોધના આવેશમાં એકાએક અંધારે સુ
 તા હતા, ત્યાં પ્રભાવતીએ લંગડામાંથી જોઈએ તેટલાં
 લાકડાં લાવી લાવીને ઢગલો કર્યો અને તેની ચોકસાઈથી
 ચિત્તા ખડકી.

હવે સ્વામિનાથ સાથે બળિ મરવાનો વખત નજદિક
 આવ્યો તેથી તે પ્રાણનાથ પાસે આવી બેઠી, અને હિ
 રાના પ્રકાશથી તેના શરીરનું અને સુખાર્વિંદનું મનહર
 સ્વરૂપ જોઈ તે બોલી, સ્વામિનાથા મારા વાહાલા સ્વામિ
 નાથ ! તમારી દાસી તમારી સાથે સ્વર્ગમાં આવવા હવે
 તૈયાર થઈ છે, તેની છેલ્લી વખતની તો ભિટ લ્યો ? ઉઠોને
 બહા શું સુધ્ધ રહ્યા છો ? મારા સ્નેહ સાગર પ્રાથનાથ; ત
 મને મારી કાંઈયે દયા નથી આવતી કે શું ? કેમ કઠણ
 હૈયું કરીને સુતા છો ? અરેરે ! બોલાતી બોલાવીને મારો
 ઘાંટો બેસી ગયો, પણ પ્રાણનાથના ક્રોમળ-હૃદયમાં કાંઈ
 એ અસર થતી નથી, અહો પ્રભુ હવે હું શું કરું ? પૃથ્વી
 માતા તમે માગ કેમ દેતાં નથી ? અરે આકાશ તું મારે

માથે કેમ ત્રુટી પડતું નથી? અરે શિકારી પ્રાણિયો ત-
મારા કંઠે -હૃદય આ વખતે કેમ કુમળાં થઈ ગયાંછે?
ઝેરી જનવરો તમે કેમ સંતાઈ પેઠાંછે? અરે તમે શા
વાસ્તે બોલતાં નથી? તમે આપો! જલદી ઓરાં આવો!!
અને કરમક્રુટ રાણીની કાયાનું તમે જાણિદાન હ્યો? જો
તમે મારા આત્માને આ નિર્બાગી જોખીઆમાંથી જુદો
પાડશો, તો હું તમારો અપકાર નહીં માનું, પણ મેટો
આભાર માનિશ.

પ્રિયપતિ આપની સેવા મેં અંતઃકરણ શુદ્ધ એક નિ-
ષ્ઠાથી જનવેલીછે, એક પણ વચન ઉલ્લંઘન કરેલ નથી
હમેશાં આત્માને અનુસરી સત્ય નિતીને સુધર્મને રમ્ભે
ચાલેલીધું, અને એક પણ માટું લાગવા જેવું કારણ કંઈ
દિવસ ઉત્પન્ન કરેલું નથી; તથાપિ મારા વાહલા પતિ
જ્યારે તમે આ પ્રમાણે વર્તણૂક ચલાવો ત્યારે આપની
દાસીને ઓઢું જોડું લાગવાનું કારણ અધૂરું રહેતું નથી
સ્નેહ સાગરે સ્વામિનાથ! ત્યારે શું હવે તમે મારી સાથે
નહીંજ બોલો? અરે દુખિયારી દાસીની દયામણી સ્થિતી
ઉપર આઠલો જાણો શો અભાવ આવી ગયોછે કે, અ-
નાથ અજળા તરફ એક વખત પણ અમિની દ્રષ્ટિથી
જોતા નથી? કપાનિધાન, રાંક દાસીના અપરાધ ક્ષમા
કરી નમ્ર વિનતી ઉપર લક્ષ આપો. સ્વામિનાથ! વગડો
વાહલો કરીને અહીં શું સુધરેલાછો? ઉઠોને, શત્રુઓએ
થેરે લુટી લીધું; તેનો સંહાર કરવા કેમ હચિયાર હાથમાં
લેતા નથી? મારા સ્નેહાબિલાપિ સ્વામિ, તમારી સંધળી

રાણીઓ રંગમેહેલથી પડતાં મૂકી મરણ પામિલો તેની શું તમને ખબર નથી? અરે તેનો દેવલોકમાં પણ દાખલ થઈ ગઈઓ. તમારા પ્યારા બાળકને તમે ખુલી ગયા કે શું! પ્રાણનાથ! શું તમે નમ્રો થઈ તેની ખબર નહીં પુછી? અરે તેને તો તમારી અબાગિણી પ્રિયા પરાધીન સૌપી આંહીં આવીછે. મારો પ્રાણથી પ્યારો પુત્ર શું કરતો હશે? હવે એનું મનહર મૂખડું કોઈ દિવસ દેખવુંછે? શી આશા અરેરે એ કેવો હશે? એની શી વલે થઈ હશે? પ્રભુ! એનું રક્ષણ કરજો. એમ કહી એવું રૂદન કરવા માંડ્યું કે પથરા પણ પીગળી જવા લાગ્યા.

એક આંખમાં આવણ અને એક આંખમાં બાદરવો એમ આંસુ આલ્યાં જાય છે, આખી રાતના પરિશ્રમથી અડવડિયાં આવી રહેલાં છે, આખા દિવસને રાતની ભૂખ તરસને લીધે આંખે અંધારાં આવેછે, અને પુત્રના વિયોગથી ને સ્વામિના મૃત્યુથી પોતાનો પ્રાણ કેમ જલદિથી નિકળી જતો નથી એવા ભ્રમિત વિચારમાં અત્યંત દુઃખ પામી વારંવાર મુરછા પામતી પાસેની નદિમાં સ્વામિની લાસની સાથે સ્નાન કરવા પ્રભાવતી પૂરતો શ્રમ લેઈ સંજને ઉચકી નદિમાં લેઈ ગઈ, અને ત્યાં જળ વડે સંજને ખૂબ સ્વચ્છ કરી પોતે સાવચાળ થઈ પવિત્ર સ્થિતિમાં પાછું સંજને ઉચકી જ્યાં ચિત્તા ખડકી હતી ત્યાં લેઈઆવી અને સ્વામિનાથને ચિત્તામાં પધરાવી પોતે અગ્નિ મેળવવા આતુર થઈ.

આવા વિષમ વખતે કોઈ સ્થળેથી અગ્નિ મળી શકે

એ વાત અસંભવિત લાગવાથી તેણે આકાશના તારાઓને
 અરજ કરી; પણ ફોકટમાં તેણે વનના પશુ પ્રાણીઓને
 વધતો વિલાપ કરી વિનતી કરી, પણ તેઓ સર્વે તેનો એક
 કારક વિલાપ સહન ન કરી શકતાં તે વનનો ત્યાગ કરી
 બીજા વનમાં ચાલતાં થયાં. હવે આ પ્રસંગે ઇશ્વર વિના
 તેને કોઈ મદદ આપે એવું નહોતું, જ્યોતે તે હવે પોતાના
 સ્વામિનાથનું માથું ખોળામાં લેઈ પૂર્વદિશાભણી મૂખ
 કરી ચિંતામાં બેઠી, અને સંપુટ હાથ કરી ઇશ્વરની
 આરાધના કરવા લાગી તે બોલી, હે પુર્ણાવસ્થા પરમાત્મા
 પ્રભુ, તમારી ઇચ્છાથી જગતનો સર્વ તંત્ર ચાલે છે,
 તમારી ઇચ્છાવિના વૃક્ષનું એક પણ પાંદડું હાલી શકતું
 નથી. સૃષ્ટિનિયંત્ર તમારી ગહનગતિ અદભૂત શક્તિ અને
 અકળ લિલાનો કોઈ પાર પામ્યું નથી; સર્વદા સત્યના
 બેલી છે અધર્મિના અરિ છો, સર્વ પશુ પ્રાણીના સરજન
 હાર છો, અને સર્વનું ભરણ પોષણ કરી રક્ષણ કરનાર
 તમેજ છો, પ્રભુ, હું તમને હાથ બેઠી સંપુર્ણ સત્યતાથી
 અને નિપુણ નિષ્ઠાથી આધિન વંદના કરતી કહું છું કે
 જ્યારે મારા સ્વામિનાથ રણભુમિમાં રીસાઈ ગયા, પ્યારો
 પુત્ર પરાધિન પણેસોખ્યો અને રાજપાટ સર્વે શત્રુઓએ
 સ્વહસ્તક કર્યું; તારે હવે મારે જીવીને શું કરવું છે? પરમ
 કૃપાળુ પ્રભુ જ્યારે તમે સંસારનું સઘળું સુખ સ્વપ્નવત
 વ્યવસ્થામાં છિત્રવી લીધું તારે હવે તમે મારા અભાગીઆ
 આત્માને આ પ્રપંચો દુનિઆમાં કેમ રોકી રાખ્યો છે.
 અરે પ્રભુ! હવે કદી મુને મારો પ્રાણનાથ પ્યારી કહી બા-

લાવે, એ આશા હોય? આ અભાગણિનો સક્રુમાર બાળક હવે કદી તેની નિર્ભાગી માતા ગોદમાં આવી બેસનાર છે? અરે એ શી આશા? મારા વહાલા પ્રાણનાથ, મારા સ્નેહ સાગર સ્વામી તમારી નિર્દોષ દાસી તમારી સેવા બળવવા તમારી સમક્ષ હમણાં હાજર થશે, પણ અરેરે મારા પ્યારા બાળક તારી નિર્દય મા કદી તારી સંભાળ લેવા આવે એવી તું આશા કદિ રાખીશ નહીં. હવે તું તારી અભાગણિ માને યાદ કરીશ નહીં. મારા વહાલા બાળક, હું તારા પ્યારા પિતાની શેવા કરવા સ્વર્ગમાં જઈ છું. હું કેવી કમનસીબદાર કે મેં મારા પ્રાણથી પ્યારા પુત્રને પણ તરછોડી નાખ્યો. અરે હવે હું તેને પાછી મળીશ? ના, ના, કદી નહીંજ. આમ બોલતાં તે વ્યાકુળ થઈ મુરછા પામી.

મુરછા ઊતરતાં તેના અંતઃકરણમાં અનિત્યપણાનો વિચાર આવી દાખલ થયો, એટલે સંસારની આવરણ રૂપ વાંછનાથી તે મુક્ત થઈ. અને છેવટ તે પાછી બે હાથ જોડી ઈશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગી કે હે સૃષ્ટી નિયંતા, સર્વજ્ઞ પ્રભુ, જો મેં મારા સ્વામીનાથની સાચા નિષ્ઠાથી સેવા કરી હોય, તેમની આત્માને અનુસરી ચાલી હોઈ, ને નીરંતર નીતિયુક્તરહી તમારી ભક્તી કરવામાં તત્પર રહી હોઈ તો હે ભક્તવત્સળ ભગવાન આ કાષ્ટની ચિંતામાં એની મજે અગ્ની પ્રગટ થલે એટલું કહેતામાં પ્રભાવતીના જમણા પગના અંગુઠેથી એકાએક અગ્ની પ્રગટ થયો, અને સંધળી ચિંતા સળગવા લાગતાં તે થોડા વખતમાં બળી

ભસ્મ થઈ ગઈ. અને તેનો દુઃખીઆરો આત્મા તેના રત્ન હે સાગર સ્વામીની સાથે સ્વર્ગમાં જઈ સામેલ થયો.

હવે મુક્તા બાળકને લેઈ નગર છોડી નિકળી. તેની સાથે મુધર્મ તેમનું રક્ષણ કરવા અદ્રશ્ય રૂપે આગળ થયો, બાળકને ખોઈમાં નાખી હાલરડાં ગાતી આંખમાંથી આંસુની ધારા છુટતાં મહા ફીકરના ફાંદામાં અંધારી રાતે એકલી રોતી રોતી ચાલી જાય છે. વખાની મારી ઉતાવળી ઉતાવળી મુક્તા અંધારાને લીધે અધોર અરણ્યમાં રસ્તો ચૂકી ભટકવા લાગી. જ્યાં નદિ નાળાં અને મોટાં દ્રુમ આવી રહેલાં છે, જ્યાં ડુંગર, કોતર, ગુફા, અને ગાળીઓ તેમના બય ભરેલા દેખાવથી ધારતી ઉપજાવી રહેલ છે, જ્યાં સિંહ, વાઘ, વર, વણીઅર, ચીત્તા, ફાઉડી, શીઆળ વગેરે શિકારી જનાવરોનો સુમાર નથી, જ્યાં ઝાઝાં ઝેરી જનાવરો જેવાં કે ઘો, સાપ, અને અજગર પગે અથડાઈ રહેલા છે, અને જ્યાં અનેક જનાવરો વિચિત્ર તરેહનાં પોકાર કરી રહેલાં છે, ત્યાં એકાએક અબળા જાતી બીકથી એ બાકળી બાળકને ધવરાવતી, વારંવાર પરિશ્રમને લીધે વિશ્રામ લેતી, અથડાતી કૂટાતી ધથરનું સ્મરણ કરતી આગળ ચાલી જાય છે.

જે ક્ષુધા, તૃષ્ણા, અને દુઃખથી દબાઈ ગયેલી છે, જે ચાલી ચાલી યાકીને લોથ જેવી થઈ ગયેલી છે, જે આંખે અંધારાં આવતાં લડયડીઆં ખાઈ રહેલી છે, જે આંખે શરીરે કાંટા અને ઝરડાંથી ઉઝરડાઈ ગયેલી છે, અને જે આ વખતે મહા દુઃખિયારી અવસ્થામાં આવી ગયેલી છે,

એવી મુક્તા સૂર્યોદય થતાં કેરલરાજ્યના નગરથી દસ ગાઉ દુર વસ્તી વિનાના વનમાં આવી પોહ્યાંચી. અંધારે વનમાં અન્ન ક્યાંથી મળે કે એ ક્ષુધાતુર મુક્તાને શાંતી થાય, પછી તેણે થોડાં વનફળ ખાઈ પાણી પી આત્માને સંતુષ્ટ પમાડ્યો.

બ્યારે રાત અને દિવસ મળી પાંચ દિવસ સુધી પંથ કરી કરીને મુક્તા મરણાવસ્થાએ પોહ્યાંચી. અને અથડાતો કુટાતો ધાબ્યાવિનાનો પુત્ર રોતો રોતો મોતની અણી ઉપર આવી પડ્યો ત્યારે બ્યાં કુંતલપુર કરીને શેઠેર હતું ત્યાં પુત્રને દાસી આવી પહોંચ્યા. દુઃખને વખતે ધૈર્યતા રાખી પોતાની સાથે જે એકાદ બે દાગીના હતા. તે તેણે પેચી શેઠેરમાં એક ઘર બાંહે લીધું, અને ત્યાં દિવસ નિર્ગમન કરતી મુક્તા બાળક સાથે સુખી થઈ. મુક્તા તેના માયાળુ સ્વભાવથી, સારી નિષ્ઠાથી, સત્ત્વ બાલવાથી અને ગરીબો હાલતથી કુંતલપુરના સૌ નિવાસીઓને નજરમાં આવી ગઈ. પોતાને અહીં લાંબો વખત રહી પુત્રને ઉછેરવાની જરૂર હતી જેથી તે ઉમદાલોકોનું દાસત્વપણું કરવામાં દાખલ થઈ, અને જે જે કામ બતાવે તે તે બિંમંગથી કરી સર્વેને સંતોષ પમાડી પોતાનું ગુજરાન સેહેલાઈથી પેદા કરવા લાગી. મુક્તા સર્વે પ્રસંગે પુત્રને સાથેજ રાખતી હતી. તે જોઈતવ મજૂરી કરી પ્રભાવતીની શિખામણુપર સુરત રાખી પુત્રને સારાં લુગડાં અને સાફ ખાવાનું આપતી હતી. અને તેને રાત અને દિવસ પોતાની દ્રષ્ટીએથી ક્ષણવાર પણ દુર કરતી નહોતી. તેના

(૪૫)

સુખાચે તે હમેશાં સાદું અનાજ જમતી હતી, અને જરાય પણ તેને દુઃખ થાય તેવું કાંઈ પણ કારણ કદી ઉત્પન્ન કરતી નહોતી.

હું કોણ છું? મારા માતપિતા કોણ છે? હું ક્યાંનો રહેવાશી છું? હું શા સગવળથી અહીં આઓછું? હું શી અવસ્થાએ પોહોચેલો છું? અને હાલ જે મારું અનેક તરેહથી રક્ષણ કરે છે તે કોણ છે? એ હકીકતથી બાળક અને કુંતલ-પુરના સર્વે નિવાસીઓ તદ્દન અજ્ઞાન હતા. સુખ શાંતીનાં દિન પ્રતિદિન નિર્ગમન થતાં ત્રણ સંવત્સર નિકળી ગયા. આ વખતે બાળકને બાલતાં ચાલતાં આવડી ગયું હતું. તેનું રઢીઆળું રૂપ સર્વ જનોને સાનંદાશ્ચર્ય પમાડતું હતું, અને મુક્તાને પારાવાર પરિતોષ પ્રાપ્ત થતો હતો.

જેમ આંધળાને લોચન વહાલાં હોય છે, નિર્ધનને ધન વહાલું હોય છે, વાંઝીઆને પુત્ર વહાલો હોય છે, અને સાધુ પુરૂષોને ઈશ્વરની ભક્તિ વહાલી હોય છે, તેમ મુક્તાને પુત્ર પ્રાણથી પણ વધારે વહાલો હતો, જે પુત્ર મુક્તાને મા કહી બોલાવતો હતો, અને મુક્તા પુત્રને પુત્ર કહી બોલાવતી હતી. મુક્તા રોજ બાળકને ખવરાવી પીવરાવી ખુશી કરે છે, નવરાવી ધોવરાવી સ્વચ્છ રાખે છે, નવી નવી જાતનાં વસ્ત્ર પહેરાવી વહાલ રાખે છે, અને તેની મરજી પ્રમાણે હાજર હાજર રહે છે.

આ પ્રમાણે આનંદમાં દિન પ્રતિદિન ગુજરતાં પુત્રની ઊંમર લગભગ ચાર વરસની થવા આવી હતી. દરમીઆન એક દિવસની રાત્રીને વખતે મુક્તાની વૃત્તી એક દમ

ઊદાસ થઈ ગઈ, તેનું હસમુખ વદન વિકાળ થઈ ગયું, તેના એક શરીર ઉપર સ્વામરંગ પથરાઈ ગયો, તેનું જમણું અંગ ફરકવા લાગ્યું, અને તેને ભવિષ્યનો માઠો પરિણામ આગળથી સુજી આવ્યો. આ ઉપરથી તે વારંવાર ઈશ્વરને યાદ કરવા લાગી બાળકને છાતી સાથે દાબી દાબીને બકીઓ લેવા લાગી; અને અશુભ ચિન્હથી હવે શું થશે એ બાબતના અનેક વિચાર કરતી બાળકને પડખામાં લેઈ મુક્તા સુતી. સુતાંસુતાં પોતાને ગમે તેમ થાઓ, પણ બાળક આરોગ્ય રહો. એમ ઈશ્વરની અંતઃ કરણ મુદ્દ સ્થિર વૃત્તિએ આરાધના કરવા લાગી. વળી પુત્રનું મનહર મૂખ જોતી જાય છે, અંખન કરતી જાય છે, અને ત્રીજો સ્વરે રૂદન કરતી જાય છે. છેવટ પુત્રને પડખામાં લેઈ નારાયણ નારાયણ કરતી નિદ્રાવશ થઈ ગઈ.

મધ્ય રાત્રીનો અમલ ઊતરી જતાં મુક્તાને જમણા પગને અંગુઠે કાળે સર્પે આવી ડંસ કર્યો. ડંસ કરતાં વેત મુક્તા એકાએક જાગી ઊઠી, અને જોયું તો અંધારામાં મોટો સાપ આડ્યો જતો દીઠો. તે જોઈ તે ગાભરી બની ગઈ, અને ખોતી, અરે શિવ, શિવ, શ્રી આ ગજબ! શું આ પ્રાણથી પ્યારા બાળકનો હવે વિયોગ નહીં થઈ પડવાનો? શું તેની સંભાળ લેનારી જે હું તે હવે તેની આસના વાસના કરવા વધારે વખત જીવી શકીશ? અને શું આ ઝેરી સાપના ડંખથી મારો પ્રાણ નિકળી નહીં જાય? અરે જીવવાની હવે શી આશા? અરે નિર્દય અને નગરા સાપ તો ગરીબ બાળક ઉપર આટલો બધો જુલમ કેમ ગુજાર્યો?

તે આ જન્મતે કયા ભવનું વેર વાળ્યું? ગોઝારા અને પ્રાણ-
 ધાતક પ્રાણી તને ધિકાર છે. ગરીબ બાળકને નિરાધાર
 મૂકી તારા કોપનું બળિદાન હવે હું જલદી થઈ પડીશ.
 એમ બોલતાં તેને અંગોઅંગ ઝેર આપી ગયું, તેની ડોકનો
 ગાડવો ઢળી જવા લાગ્યો; અને લેહેરો આવવા લાગી.
 તે બોલી, અરે પ્રભુ, હવે હું તો પ્રભાવતીની સેવા કરવા
 સ્વર્ગમાં ચાલી. પણ હવે આ નાનો બાળક કોને આશરે?
 ભુંડી પ્રભાવતી, તને પોતાના પુત્રની કાંઈએ દયા ન આવી
 કે તે મુને ટુકી મુદતમાં તારી પાસે બોલાવી લીધી. હવે
 સોહામણા પુત્રની શી વલ્લે થશે? બિચારો બાળક હવે કોને
 આધારે જીવશે? તેને ભાવતું ભોજન કોણ આપશે? તેની
 ખરદાસ કોણ કરશે? અરે કોઈએ નહીંજ. તારે હે પ્રભુ,
 આ નિરાધાર બાળકનું રાત દિવસ તમેજ રક્ષણ કરજો.
 એટલું બોલતાં તેની જીભ ટુંકી પડી ગઈ, તેની રગે રગું
 ખેંચાવા લાગી, તેની છાતી ભરાઈ ગઈ, આંખનું તેજ
 અસ્ત થયું, કાન બેહેર પ મારી ગયા, સઘળું શરીર ઝેરના
 સ્પર્શે લીલું કાચ જેવું થઈ ગયું, અને તેથી તેનો નિર્દોશ
 આત્મા આ લોકની વગર વાંધે વાંચ્છના છોડી શિવશિવ
 કરતો સ્વર્ગના અક્ષય સુખમાં જતો રહ્યો.

સઘળું સુખ પરવારી બેસતાં જે કિંચિત સુખ માત્ર
 બાળકને હાજ રહ્યું હતું તેને પણ ધંધરે તોડી પાડ્યું.
 અહો હો ધંધરની શી માયા છે? બિચારો બાળકનું સ-
 ઘળુ સુખ જતું રહ્યું. તેને માથે આકાશ ત્રુટી પડે તેટલું
 દુઃખ આવી પડ્યું, તે માળાપ વિનાન્ને, સગા સ્નેહી વિનાનો,

ગામ ગિરાસ વિનાનો, ધરબાર વિનાનો, પૈસાટકા વિનાનો,
નાની ઉમરમાં નિરાધાર થઈ રહ્યો. હવે તેની શી દશા?

વસંતતિલકા છંદ.

મૃત્યુ પિતાજી જનની સમ દુઃખ નાંહી,
શાંતી પછિથી કરવા સ્થળ કોન આંહી;
દેખો તમે દિવસ સૂર્ય વિનાજ નેવો,
માઆપ વીણુ સુતછે સુનકાર એવો. ૧
પીતાં ન માત જગમાં દુઃખ પુત્ર પામે,
વિશ્રામ ઠામ ન મળે ક્યમ એહ જામે;
લાગે વળી લવણ વીણુ આનાજ કેવું,
માઆપ વીણુ સુત જીવત છેજ એવું. ૨
જો ચંદ્ર તેજ ક્ષિણુ રાહુચિ થાય નેવો,
દીવા પ્રકાશ દિવસે કરસેજ કેવો;
તેવી રિતે તદન સૂત સુનો જણાયે,
પંક્તી વિશે ગરિખની જરૂરી ગણાયે. ૩
રાજા થયેલ પદ ભૂષ્ટ જણાય નેવો,
લૂટી લિધેલ ધરબાર જન કોય એવો;
અત્યંત આપત અને વળિ બાધી ટેવો,
માતા પિતા વચરનો સુત છેજ તેવો. ૪
હાંસે કરી હિત ધરી નવ કો હસાવે,
ખાવા ન ખાજ વળિ વસ્ત્ર ન કો સજાવે;
વર્ધાજ ઉણુ શિત તાપ સહે શરીરે,
ના કોય આપિ જન ધીરજ દે ન ધીરે. ૫
ભૂખો ત્રણાતુર વળી સુખ દુઃખ છેરે,

(૪૯)

માને ચહેછ મુત તુંજ મુને કહેરે;

સ્વપ્ને ન વાત કદિ કોમ કહેજ કેવી !

માખાપ વીણ મુત હાલત છેજ એવી. ૬

છેક સવાર પડી ગઈ, અને સુર્યોદય થયો, પરંતુ પોતાની મા કેમ ઉઠતી નથી, એ જોઈ બાળક પથારીમાંથી બેઠો થયો, અને મુક્તાનો હાથ પકડી, મા, મા, મા, બિડને, સુર્યતો આઠલો બધો ચડી ગયોછ. અને તું હજી કેમ મુઈ રહીશું? ઉઠ, મને બુખ લાગીછે. મારે આવ! આવાદે! અને ચાલ પછી આપણે આપણા શૂંઠને ત્યાં જઈએ. કેમકે તેઓ આજ મોડું થઈજવાથી આપણી વાટ જોઈ રહ્યા હશે. એમ કહી વારંવાર હાથ ઝાલી ખેંચવા લાગ્યો, પણ મરણ પામિત મુક્તા ક્યાંથી જાણે !

લગભગ મધ્યાનકાળ થવા આબ્યા ત્યાંસુધી બાળક આંત્રાપાછો જાયછે. હેમકી હેમકીને રડેછે, અને તેની મરી ગયેલ માના બિગો જઈ મુવેછે. વળી પાછો તેનું આ-ઠવાનું વચ્ચે તાણે છે, હાથ ખેંચે છે, અને બુમો પાડેછે. તે છાનો રહી ડસકાં ખાતો ખાતો જાણે છે, મા, મા, મા, ઉઠ મારે આવું છે. અને પાણી પીવું છે, તે તો પા! કેમ મુઈ રહીછે? મારા તરસથી પ્રાણ નિકળી જાય છે. અને બુખ્યાં અંધારાં આવે છે. માડી, મારી વહાલી માડી, શું તું તારા નિર્ભાગી બાળકથી રીસાધને મુતીધું તે જાણતી પણ નથી? જવાબ નહીં મળતાં તેના મુખ આગળ બેસી રડે છે.

લલિત છંદ.

મરણ પામિયાં માત તાતરે, પણસિતો અર્ધ સર્વ વાતરે;
 સરપ તો ડર્યો ખ્યારી દાસિને, જર્ધ રવે કને મો વિકાસિને. ૧
 મુખથી બોલતો માય માયરે, પણ ન બોલતી કાંઈ હાયરે;
 તરસ લાગીએ પાણી પા મુને, તુજ વિના જર્ધ હું કહું કુને. ૨
 નથિ દયા તને આવતી જરે, કહણુ યે અને શું સુતી ધરે;
 પરમ ભુખતો લાગિ માવડી, નવ ઘટે તુને રીસ આવડી. ૩
 કરગ્રહે અને મા કહી રવે, મુખ ન બોલતાં સાથ જૈ સુવે;
 ઉપર આબને ભામએ તજે, અવર આશરો કોય ના મજે. ૪
 નરપતી તણા બાળને ખરે, વખત તો પડી રોઈને મરે;
 દશ દિશા તણા વાય વાયરે, અરર હાયરે તાત માયરે. ૫
 થરથરે વપૂ વચ્ચ ના મજે, તરસ ભૂખથી છાતડી બજે;
 ટળવળી મરે બાળકો ખરે, દિન વિશે દયા કોય ના ધરે. ૬
 તરસ ભુખને શોક માંયરે, જરે બાળના પ્રાણ જાયરે;
 ગરિબ બાળકું મા કહી જીવે, -હૃદય ફાટતે ધૂસકે રવે. ૭
 અરર કંઠતો પ્રાણ અવિયા, તદપિ નઅના લોક નાવિયા;
 પરમ શ્રી પ્રભુ રહાય તો કરો, વિપત વિધને આપદા હરો. ૮

ભુખ્યોને તૃષાતુર બાળક આકુળ બાકુળ થઈ પૃથ્વી ઉ-
 પર પડે છે. અને બળી ખેડો થઈ તેની મા મરી ગયેલ
 છે એમ જાણ્યા વિના હાથ ગ્રાહી ઢંઢાળે છે. મા, ઉઠને,
 મને ખાવા દેને, અને પાણી પાને! એમ વારંવાર કહી
 રડે છે. પણ અરે તેને જાનો કોણ રાખે? બાળકનો રોઈ
 રોઈને ધાંટો બેસી ગયો, અને તરસથી જ્યારે પ્રાણ કંઠે
 આવી ગયો, ત્યારે જોઈનો વાણોતરે મુકતાને બોલાવવા

આવ્યો. ત્યાં પુત્ર ધિમે ધિમે સાદે પાણી પાણી કરતો પૃથ્વી ઉપર પડેલો છે. તે જોઈને તેણે મુક્તાને ઠપકો આપતાં પાણી પાથું. અને ઘરમાં જ્યાં જઈ મુક્તાને જીવે છે તો ત્યાં તે મરણ પામેલી દીકરી. તે બોલ્યો, અરે શિવ, શિવ, શિવ, આશો ગળખ! બાળક બિચારો કોને આશરે? અરે પ્રભુ તે હવે કેમ જીવી શકશે? નિર્દય ઈશ્વર! તને બાળકની જરા પણ દયા ન આવી? કે આમ અધવચ્ચ રખડાવ્યો? હશે પ્રભુ! તને ગમ્યું તે ખરું. એમ બોલી અમુપાત કરતો બાળક પાસે આવી તેને આવવાનું આપી પોતાના શેડને ઘેર લઈ ગયો, અને મુક્તા ઝેરી જનવરના કરડવાથી મરણ પામી. એ વાત તેણે આખા નગરમાં પ્રસિદ્ધ કરી એટલે દયાળુ નગર નિવાસીઓ રોતા કળકળતા દોડતા આવ્યા, અને મુક્તાને અગ્ની સંસ્કાર કર્યો.

બાળક પોતાને ઘેર જઈ મા, મા, કમાડ ઉઘાડ, ફહી રડવા લાગ્યો, ને કમાડ ભટકાવવા લાગ્યો. પણ સ્વર્ગમાં ખાખ થઈ ગયેલી મુક્તા હવે ક્યાંથી બોલે? બાળક રોવા લાગ્યો, એટલે નગરની સ્ત્રીઓ તેને “ચાલ તારી મા ખતાવું.” એમ કહી પોતાને ઘેર લઈ જવા લાગી. પણ ત્યાં પોતાની મા નહીં દેખતાં તે પાછો રોવા માંડે છે, અને આ ધરથી આ ધર એમ નિરાધાર બાળક માડી માડી કહી રડતો, શરીરે શરીરે ભટકે છે. ઠામ ઠેકાણા અને મામાપ વગરના અનાથ બાળકને રોતો જોઈ નમ્રની નમ્રતાવાળી નીતીવાન નારીઓનાં નિર્મળ અંતઃકરણ બીજાઈ જાય છે, અને તેનું માડી માડી કહી હેબકી છે.

(૫૨)

બકીને હમયા ફાટતે રોવું જોઈ જીજ્ઞાસાની આંખો-
માંથી આંસુની ધારાઓ છુટવા માંડે છે.

રસ્તામાં રખડતા બાળકની દયા લાવી કોઈ સ્ત્રી પોતાને
ઘેર લેઈ જઈ આવતે મુખડી અને પીવાને નિર્મળ પાણી
આપે છે, બાળક મુખડી સામું જોઈ પોતાની મા સામું
જોવા જાય છે, પણ તેને નહીં દેખતાં પાછો નિરાશ
થઈ રડવા માંડે છે, પેટ ફુટવા માંડે છે અને પૃથ્વી ઉપર
આઘોટી પડે છે; વળી તેની માતા જેવી કોઈ સ્ત્રી નજરે
પડે છે એટલે ઉભો થઈ તેની પાછળ ચાલવા માંડે છે,
તેને જોઈ રસ્તામાં નગર નિવાસી પૂરુષ અને સ્ત્રીઓ નિ-
રાધાર જાણી તેને પોતાને ઘેર તેડી લાવી આસનાવાસના
કરે છે, કોઈ વિવિધ પ્રકારનું જમવાનું આપે છે, કોઈ સ્થિતળ
પાણી પાય છે, કોઈ વહાલ ધરી સાંઠ વચ્ચે પહેરાવે છે,
અને કોઈ તેનાં જેવડાં બાળક એકડાં કરી તેને ભેગો
રમાડે છે; એમ અનેક યજ્ઞથી માળાપ વિનાના મહા દુષ્પ્રી-
યારા બાળકને દુઃખલપૂરના સર્વ સોકો દયા દ્રષ્ટીથી સારી
રીતે સંભાળ લેઈ ઉછેરવા લાગ્યા.

હવે બાળકની ધાત્વ ગુજરી જતાં તેની દુર્બળ અવસ્થાથી
ઘેર ઘેર માતાઓ થઈ યુવાનથી વૃદ્ધાવસ્થા મુધિના પુરુષો
પુત્રથી અધિક પ્યાર રાખી હિત ચાહે અને બાળકની
ઉમ્મર લાયકનાં બાળકો બંધુ સમાન ગણી વિવિધ રમત
કરી રમાડે. સાયંકાળે શહેરમાં બાળક જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં
ત્યાં સર્વે સ્ત્રી પુરુષો પોતાને ઘેર તેડી, સ્નેહ પૂર્યક બોલામાં
એસારી ગાલે બકિયો કરે, ઉભુ જળથી સ્નાન કરાવે

અને રત્નિ ભાવતું બિાગન કરાવી સજ્જત પાથરી આપી સુખાળવો કરે. એ રીતે આખા શહેરમાં જ્યાં જ્યાં જઈ એ ત્યાં ત્યાં અતી આદર સત્કાર પૂર્વક સેવા કરી પોતાનો હોય તે પ્રમાણે ગણી સૌ શાંતી પમાડતાં; અને એથી કરી ગુજરી ગયેલ ધાવ્યનું સ્મરણ હવે બાળકના દિલમાં ઉગી આવતું નહોતું અને તેના દિવસ આનંદમાં નિર્ગમન થતાં આંચકો ખાતા નહોતા.

રમતાં રમતાં બાળક કાંઈની સાથે ક્રોધ કરતો નહોતો અને તેમાં ખાહ્ણણ, વાણિયા, અને ક્ષત્રિ શિવાય અન્ય વર્ણના છોકરાઓનો પ્રસંગ થોડોજ પાડતો હતો, રમતમાં વખતે ખાહ્ણણના પુત્ર અધક્રિત વચન કહે તોપણ તે શાન્ત પણેથી સાંભળી રહેતો હતો. જો કે તે ક્રૂત ખાહ્ણણના છોકરાઓ સાથે એક ગરિબ ગાયના જેવી વર્ષાચુક ચલાવતો હતો, તોપણ અન્યવર્ણના છોકરાઓમાં તો તે એક છાકરા સિંહના જેવો હતો. કાનને મિહાસ ઉપજે એવી મધુરી વાણી થોડી પણ જુસ્સા અંધ બોલતો હતો. તેના ઉમ્મરના પ્રમાણમાં તે અતિ સ્થાની હતો. ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાનની વારતાઓમાં તે પોતાનું લક્ષ્ય પ્રેરણું રાખતો હતો. તે ઈશ્વર ઉપર અચળ વિશ્વાસ રાખતો હતો અને તે સંન્યાસી બ્રહ્મચારી આદિ માહાત્મા પૂરણોની મન માનતી બનતી સેવા કરવામાં એક નિષ્ઠાથી આધિન રહેતો હતો.

રતિપતિના અવતાર સમાન જેની કાયા કાંચનના જેવી છે, જેના માયાના કેશનો રંગ કાંચનના રંગને કોરે રાખે એવો છે, જેના મૂખની કાન્તી અનેક અરુણના તેજના

અંબાર જેવી મનહર છે, જેનું વિશાળ કપાળ આસો મહીનાની પુનેમના ચંદ્રમા જેવું ચળકી રહ્યું છે, જેના નયન મેઘના ધનુષ્યાકારે કર્ણ સુધી લાંબા ગયેલાં છે, જેનાં લોચન ત્રસ્ત થએલ મૃગના બાળના જેવા તેજસ્વી ને ચંચળ છે, જેનું નાક પોપટના જેવું અણિદાર છે, જેની બને ભુ-જાઓ ઠીચણથી પણ ઢળકતી છે, જેના શરીરનો સમ્રાજો બાંધો ધણો નકસીદાર ને નામી છે, અને જેની ચાલ, મદોન્મત હાથણી ચતુર હંસ અને કેસરીસિંહની ચાલને લગ્યા પમાડે એવી છે, એવો લોક પ્રિય ઉગ્ર કપાળી આનંદી બાળક એક દિવસે તે શહેરના રાજાના મૂખ્ય પ્રધાન નામે દુષ્ટબુદ્ધિના મંદીર આગળ રમતો રમતો જઈ ચડ્યો તે વખતે વિદ્યામાં બરપૂર, ક્રિયામાં કુશળ, સત્યવાદિ અને સર્વ ઇંદ્રીઓને સ્વાધિનમાં રાખનાર એવા સકળ ગુણ ગણાલંકૃત મોટા રૂઝેશ્વરો મધ્યેના જે જે બ્રાહ્મણો આવી એ તેમને દુષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાન દેખાદેખી પોતાને ઘેર રોજરોજ અતિ આગ્રથી આગતા સ્વાગતા કરી બાવથી ભોજન કરાવતો હતો.

દુષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાન જોકે તે ખરેખરો નિચ પ્રકૃતીવાળો હતો પરંતુ કુંતલપુરના ધર્મિષ્ઠ રાજાને લીધે તેને આ પ્રમાણે લોક દેખાડાનો ઉપલો ડોળ રાખવો જોઈતો હતો. જેમ હાથીના દાંત ચાવવાના બીજ છે અને દેખાડવાના બીજ છે, તેમ પણ પુરુષનું બોલવું ચાલવું અને રીત ભાત જો કે બતાવવામાં રીત મુજબ બાજબી લાગે છે, પણ અંદરખાનાનો એક જુદીજ તરેહની આવડથી

(૫૫)

તેને કળી શકવો એ કાચા પોચાનું કામ નથી. તે પ્રમાણે
કુષ્ઠબુદ્ધિ બર્મનો કોળ સરવેને બતાવતો હતો પણ અંદરના
અવગુણ કોઈ જાણતું નહોતું.

તે દિવસે કેટલાક ત્રિકાળ સ્નાની રૂપેશ્વરો કુષ્ઠબુદ્ધિને ઘેર
આભ્યાગત થઈ આવ્યા. તે વખતે માબાપ વગરનો નિરા-
ધાર બાળક ત્યાં આગળ રમતો હતો રૂપેશ્વરોએ ભોજન
કરતાં તે બાળકનું મોઢું જોયું, શરીરની આકૃતિ છેટેથી
તપાસી અને બહુજ ખુશી થયા, તેઓ ગુપ્ત રીતે અરસ
પરસ વાતચિત કરવા લાગ્યા કે આગળ ઉપર આ બાળક
આ નયનો અવશ્ય માહારાજધિરાજ થશે.

તે દિવસે રૂપિયોને કુષ્ઠબુદ્ધિયે પોતાને ઘેર આદર સ-
ત્કાર આપી રાત્રી રાખ્યા. બિન્ને દિવસે પ્રાતઃકાળે સ્નાન
સંઘ્યા આદિ ષટ્કર્મ કર્યા પછી તેમને કુષ્ઠબુદ્ધિયે બિન્ન
બિન્ન જાતના બાવતાં ભોજન કરાવ્યાં, અને તે ઉપર
મુંદીર વસ્ત્ર આબુષણ ને દ્રવ્ય દક્ષિણામાં આપી પૂજા
કરી પ્રાહ્ણણને બહુજ સંતોષ ઉપજાવ્યો, એટલે પ્રાહ્ણણે
તેના બદલામાં આશિર્વાદ આપ્યો કે "હે મોટા ભાગ્યવાળા
કુંતલપુરના મૂખ્ય પ્રધાન, તમે દિર્ઘાયુષ યામો, સુખિયા
થાઓ, પશુ પુત્રને દ્રવ્યની વૃદ્ધિ યામો અને સર્વદા સ્નેહ
પૂર્વક શંકરનું સ્મરણ કરો" એમ કહી પાછી સુચના
આપી કે કાલે જ અતી વિચિત્રણ રૂપવાળો, પવિત્ર
બુદ્ધિવાળો, પૂર્ણ પ્રતાપી અને બધા ભાગ્યશાળી બાળક
આંહી રમતો હતો તે જાતે કોણ છે? કયા દેશનો રહેવાશી
છે? અને કોનો પૂત્ર છે? તે પથારિયત સાચે સાચું કહી

સંભળાવો.

દુષ્ટબુદ્ધિયે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, એ માયાપ વિનાનો અનાધાર ગુણરહિત બાળક, આ મોટા નગ્રમાં કુંગા-લિયત હાલતમાં આડો અવજો ભટકી, કાગડા કુતરાની માફક કટકો રોટલો પેદા કરી પેટનું પોપણુ કરે છે, તે બતતનો કોણુ છે, મૂળ ક્યાનો રહેવાશી છે, અને તેનો બાપ કોણુ છે, તેની ખબર નથી; પણ આ નગ્રમાં તે એક વરસ થયાં આવી દુખીઆરી અવસ્થામાં ભટકે છે, અને તે બધાં મળી ચાર વરસ થયાં આવેલો છે એમ લોકો કહે છે. એ સાંભળી રૂષિઓએ કહ્યું કે હે દુષ્ટબુદ્ધિ પ્રધાન, એ બાળકનું અતિ ઉગ્ર ભાગ્ય છે, એનાં શરિરના સુચિન્હ તેની ભવિષ્યની નિશાની આગળથી બતાવી આપે છે, વળી તે તમારી સર્વ સંપત્તિનો માલિક, તમારી પુત્રિને વરતારે, અને આ નગરનો અધિપતિ આ બાળક અવશ્ય થશેજ, માટે તમે તેની સંપૂર્ણ સ્નેહ પુર્વક સારી રીતે રક્ષા કરજો. એમ કહી રાજા લઈ ત્રિકાળજ્ઞાની રૂપેશ્વરો વિદાય થયા.

એ સાંભળી દુષ્ટબુદ્ધિને મહા ખેદ પેદા થયો, તેનું મન આકુળ બાકુળ થવા લાગ્યું, તેના મનોવિકારે તોફાની સ-મુદ્રતાં મોજની માફક તાળત થયા, તેના કઠોર-હૃદયમાં ચિંતારૂપી ઝેરી ખિજ રોપાયું, તેના મોઢા ઉપર ફિકાસનો રંગ ઉગી નીકળ્યો અને સારી વાત અગર જમવાને અન્ન પણ અણગમાં થઈ પડ્યાં. તેણે એવો દ્રઢનિશ્ચય કર્યો કે રૂષિઓનું વાક્ય વૃથા કરવા હવે જ પાંડો બંદોબસ્ત કરવો તેજ ખરેખરો અગત્યનો છે. બંદોબસ્તનો તાત્પર્ય એટલોજ

છે કે જો હું એ નિરાધાર બાળકને મારી નાંખાવું; તોજ મારા મનને સુખ અને શાંતી થાય, તોજ મારા મનની ચિંતા અને વ્યાધી જાય, તોજ અંતરમાં અગ્નીના ભડકા ઉભરાતા શાંત થઈ મનમાનવું ભોજન ભાવે, અને તોજ સર્વે કાર્ય સિદ્ધિ થાય, પણ જો તે જીવતો રહેશે તો, માંહે નામિયું કૂળ બોળાઈ જશે, મારા પુત્ર પરિવારનો પરાભવ થશે, સર્વ સંપત્તિને ક્ષય થશે, મુને કોય ત્રણાને તુલ્ય પણ ગણશે નહીં, અને મારાં માન પ્રતિષ્ઠા મંદ પડતાં જન્માસાની આપરને એમ લાગશે, માટે મારવો, મારવો અને મારવો, કદિપણ જીવતો રાખવોજ નહીં. આ પ્રમાણે અંતરમાં એક પણ અંદરેસો આણ્યા વિના વગર આના કાનિયે આપું અગ્રે કૃત્ય કરવાને તેણે વધતો નિશ્ચય કર્યો.

જેની ઇચ્છાથી આપું જગત લય અને ઉદય થાય છે, રવિ શશિ ગ્રહ, અગ્નિ, વાયુ, જળ જેની આસામાં વર્તેછે, જેની દયાથી ત્રણનો મેર અને મેરનું ત્રણ થાય છે, જેની કૃપાથી શત્રુ હોય તે મિત્ર થાય છે. સાપ હોય તે રસી થાય છે અને અગ્નિના અંગારા ગુલાગતા પુષ્પ જેવા થઈ થંડક કરેછે, જેની અતી અકુળ લીલા છે, જેની માયાનો કોય પાર પામેલું નથી, જે નિરંજન નિરાકાર, સૃષ્ટિનિયંતા, સર્વ આપક, અંતરયામિ, અનાથ બંધૂ, ભક્તવત્સલ આદિ અનાદિ એવા પૂર્ણશ્રેષ્ઠ પરમાત્માનું રટણ જેના -હૃદયમાં રાત દિવસ રમિ રહેલુંછે, જેને જોયે આકાશ અને નિચે પૃથ્વીનો આધાર છે, જેના રક્ષણાર્થે ઇશ્વરની કૃપા આધિન થઈ રહેલી છે,

જેને સગા વહાજામાં સાથે દયા ધર્મને સત્યતા છે, અને જેની સેવા કરવા સુમતી સાથે દાસી ચઢી રહેલી છે, એવા પરમ બક્ત બાળકને બિન તકસિરે જોણે હણવાનું કામ હાલને વખતે માથે લીધું તેને નેક ન્યાયાધિસતી અવળી રૂપી અદાલતમાં, ગુણદોષ ઉપર સુરત રાખી, નિર્દોષીને સર્વે સંકટમાંથી બચાવી લેઈ, કેટલેક દરજ્જે એજ કૃપ આપ્યું તે, અને અપરાધિને તેનાં અવળાં કૃત્ય કરવા બદલ આપત્તિ અને બાધિની વેદનામાં કેટલે દરજ્જે કુખાવી દીધો, એ બાબતનો વખાણવા લાયક બાજબી ફેસલો અપક્ષપાત પછેથી જોઈશ્વરે આપ્યો તે જોવાનું છે. દુષ્ટબુદ્ધિએ એક અગોચર જગાએ નિર્દય અને દુષ્ટ, જે દેખીતા રાક્ષસ રૂપ છે, એવા ચંડાળોને બોલાવ્યા અને તેમને કહ્યું કે આપણા નગરમાં જે માઆપ વગરનો બાળક હમણાં આવી રહેલો છે, તેને અધોર અરણ્યમાં એકાંત સ્થળે લેઈ જઈ, કોઈ નજાણે તેમ એકદમ મારી નાખો, અને તેને મારી નાખ્યાની નિસાની મુને લાવી બતાવો એટલે ગામ, ગરાસ દ્રવ્ય અને વાહન જેજે તમે માગશો તે હું આપીશ. માટે આ કામ સત્વરે જઈ આજ ને આજ કરી આવો. વળી નગ્રનો રાજા પરમેશ્વરનો પૂર્ણ બક્ત છે, તે જો આ બાળકને મારી નાખ્યાની વાત જાણ્યે તો આપણુ સર્વને ગરદન મારશે; માટે આ કામ દયા લાવ્યા વિના છુપી રીતે કરી આવવાનું છે.

એ પ્રમાણે દુષ્ટબુદ્ધિએ અમ્મટિત અને અધોર કાર્ય કરાવવાની ગોઠવણ કરી; સંતોષ પામતો પોતાને ઘેર ગયો,

પરંતુ મારહા પાપીએ એમ નહીં જાણ્યું કે પરમેશ્વરના બ-
સ્તનો બિન તકસિરે પરાબલ થવો મહા મુશ્કેલ છે.

વર્ષાઋતુમાં મોરના મધુર અવાજ કાનને આનંદ ઉપ-
જાવે છે, અને તેનો રંગ બેરંગી એહેરો નેત્રને શાન્તિ પમાડે
છે, આ પ્રમાણે તે એક સુંદરતાનું સ્વરૂપ સર્વ સૃષ્ટીને
ખતાવે છે, પરંતુ તેનો આહાર જેમ સર્પ છે; તેમ લુગડાં
ધરેણાથી શરિરના સુશોભિત દેખાવથી અને બાલવાની
ચંચળાઇથી જે એક ધર્મવાન, વિવેકી અને વિદ્વાન સર્વ
જગતને બાધે છે, પણ અંદરના ગુણ જોતાં તે તદ્દન
ગુણ રહીત, અવિદ્વાન અધાર્મિક, દંભિ શેખીખોરને થક
છે; જો કે બિજા માણસને દેહ પડતાં સુધિનું નુકશાન
થતું હોય અને તેમાં લવલેશ માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ રહ્યો
હોય તો, તેમાં પણ અવળું આચરણ આચરવા જે પાછું
પગલું ભરવાનું પરિચાણ કરતો નથી. જે મોટા આગળ
મીઠું બોલે છે, અને પાછળથી પરાયાની આગળ ખોદણી
કરવા ખામી રાખતો નથી, જેમ કુતરો રોટલાના કટકા
ખાતર ભાંય મુર્ધ પુંછડી હલાવી પેટ ખતાવી અગણિત ગેલ
કરેછે તેમતે તેના ઉપરીની આગળ આજીજી પૂર્વક લટુડાં,
પટુડાં કરી લાળ ચાટતો અને જે કહેતે હાજી હાજી કરી
આધીન રહેતો પોતાની ફરજ વિનાના પરાયાં વગર પ-
રોપકારી સ્વાર્થ વાળાં હદર નિમિત્ત અવળાં કાર્ય અસુસ-
રીતે કરવા ખાએશ ધરાવી કાગડા, કુતરા, અને કાફરની
માફક કટકો રોટલો પેદા કરી મહત્ત્વતા અને માન માને
છે. જે બીજાનું સુખ અને સંપત્તિ વગેરે સાફ દેખી

દિવસ અને રાત અફસોસ રાખતો પ્રસંગ મળેથી આ-
 કતનું વાદળું તેના ઉપર આણવા અનેક યત્ન કરવા
 આતુરતાથી ધરાદો રાખે છે. સુંકનો ગાંગડો સ્વાધીન થતાં
 ગાંધી એવું નામ ધરાવનારની માફક જે અદ્યપ્તાન છતાં
 સર્વત્ર ધું એમ ફાંફો ધરાવે છે. જે સંબંધી સુસ્ત પુરૂષો
 અને સદ મિત્રોનો શત્રુ છે. જે ચડતાની પડતી કરવામાં
 પુર્ણાનુભવી છે, જે અયોગ્ય કામમાં ઉત્તેજન આપનાર
 દુર્જનોનો મિત્ર અને વંઠાઈ ગયેલાનો વાલેશરી છે, જે
 ચોવટીઆ, ચરસુત્રા, નિંદાખોર, અસત્ય ભાષી, પ્રપંચી
 અને હરામી માણસનો હેતુસ્થી છે, જે પાપને ગણકારતો
 નથી, બલિયારમાં વાંધો લેતો નથી, સાધુ સંતની અવસ્થા
 કરવા આંચકો ખાતો નથી, અને જે ઈશ્વરનો ડર મુદ્દલ
 રાખતો નથી, વળી જે સદાચરણની સુચના કરી દુરાચર-
 òમાં ફુગ્યો રહે છે, જે ઉપરના ઝોળથી સુધારાનો સાથી
 ધું એમ ખતાવી અંદર ખાતે અનાચારનો અનુભવ કરનારો
 છે, જે મોઢે મીઠામીઠા શબ્દ બોલી લોક પ્રાંચ થાય છે,
 પણ પેટમાં હળાહળ ઝેર ભરેલું છે, જે ઉપરથી ધર્મને
 ધારણ કરનાર અને આસ્તિકપણું ખતાવે છે. પણ ભિ-
 તર નાસ્તિક અને ધર્મ રહીત છે, જે અન્ય વનિતા
 અને અન્યના દ્રવ્યની વાંચ્છના રાખનાર છે. જે નાની
 ઓઝરી વાળો છે, જે પક્ષપાતી છે, જે રસ્તવખોર છે, જે
 બુદ્ધાને પણ ટુંકારો દેઘ બોલાવે છે અને આપ સમાન
 અવતીમાં કોઈ નથી, એમ અમલના મદમાં આંધળો
 થઈ ગયેલો છે, એવા અતી કોધી, અદખા ફુટ બુદ્ધીએ

જે બાળકની ઉપર નગ્નતા સર્વે નરનારીનો સંપૂર્ણ સ્નેહ છે, તે પામર બાળકનો વધ કરવાની અતી અભાગ્યા પ્રધાતે ધમ્મી કરી.

ચંડાળોને પૂર્ણ આતંદ થયો, તેઓ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે, એ તમાબાપા બાળકને વનમાં મારી નાખવાના સહેલા કામમાં આપણને અતી ઉતક્રષ્ટ ફાયદો થશે એમ હર્ષ પામતા પોતાને ઘેર ગયા. બિન્ને દિવસે ઠરાવ ત્રમાણે પ્રાતઃકાળે રસ્તામાં જ્યાં બાળક શંકરના દેરામાં ઉભો ઉભો શંકરની મુતી કરતો હતો, ત્યાં પાંચે ચંડાળે હથિયાર બંધ આવી એકાએક અણુચિં. તઓ તેને ઉપાડી લીધો બાળક રોવા લાગ્યો. પણ મોઢા આડો લુગડાનો ડુમ્મો દીધેલો જ્યો કોયને કાંઈ પણ ખબર પડી નહીં અને ચંડાળો બાળકને ગુપ્ત રીતે સંતાડી અધારે વનમાં લેઈ ગયા.

જ્યાં અનેક જાતનાં પંખિયો રથજે રથજ વિવિધ પ્રકારની વાણી ખોલી રહ્યાંછે જ્યાં વાઘ વરૂ, રીંછ, વાંદરાં, હરણીયા અને શિયાળનો સુમારે તથી, જ્યાં વિવિધ વૃક્ષની ઘટાથી સુર્યનારાયણ મુદલ દેખાતા નથી, જ્યાં નિર્મળ પાણીના ઝરણુ ખળખળ થતાં વહેછે. જ્યાં અનેક જાતનાં સુકાં ફળો વૃક્ષથી નિચે પડેલાંછે, જ્યાં કેવડો માલતી, ગુલાબ, ચંપો અને જીંધના પુષ્પની સુગંધી ફેલાઈ રહેલી છે, જ્યાં મંદ મંદ પવનની લહેરો આવી રહેલીછે અને જ્યાં કોય પણ મનુષ્ય જાતી નજરે પડતી નથી એવું વન જોઈ બાળકની વૃત્તી ઉદાસ થઈ ગઈ,

એટલામાં એક સુંદર સરીતા આવી તેમાં બાળકે પાણી
 પી તરસ મટાડી અને રમવાને સારૂ એક સાળીંગરામ
 હાથમાં લીધો. જે દુષ્ટો તે વખતે યમના દુતના આકારે
 માહા કાળના કાળ જેવા જણાતા હતા તેઓ, જ્યારે
 બાળક સાળીંગરામને અત્માનંદે નદિમાં નવરાવતો હતો,
 મોંમાં નાંખતો હતો, પાછડીમાં બાંધતો હતો, છાતી સાથે
 દાખતો હતો અને એકી દ્રષ્ટે જોઈ હથેળીમાં રમાડતો હતો.
 ત્યારે વિજળીના ચમકારા જેવાં, અને સુર્યના તેજથી
 બમણા ચળકાટ વાળાં હથિયારો ખુદાં કરી એકદમ બા-
 બકનો વધ કરવા દોડ્યા આવ્યા. આ ચંડાળો મુને શું
 કરશે, તેનો કાંઈ પણ બચ રાખ્યા વિના બાળકનું ચીત
 સાળીંગરામ સાથેના રોહમાં પરમ લિભ થઈ ગયું હતું,
 અને આ પ્રમાણે તેના અચળ વિશ્વાસથી હૃદયે તેની
 સહાયતા કરી જે એકે આ વખતે ચંડાળોના નિર્દય
 અંતઃકરણમાં દયા રૂપી અસરનું સાધન ઉગી નિકળ્યું.

વિશ્વાસ વિશે શાર્દૂલ વિક્ષિપ્ત છે.

વિશ્વાસે વ્યવહાર વિશ્વ વધતો, બ્યાપી રહ્યો છે હરી;
 ચાલે ઈચ્છિત તંત્ર આ જગતનો, તેથી મુખત્યે કરી.
 વ્યાધી આપત કષ્ટ કલેશ દીલથી, કોડે પ્રભુ કાપશે;
 આસ્થાથી સુખ સંપત્તી પ્રભુસદા, પ્રીતી થકી આપશે. ૧
 જેને છે વિસવાસ પૂર્ણ પ્રભુનો, નીત્યે પ્રભુ રહાયછે;
 વશાસે મનકામના સફળ સૌ, સારી રિતે યાયછે;
 વિશ્વાસે જગનો પતી સરવદા, દૈ સિદ્ધિ શાબાવશે;
 આસ્થાથી સુખ સંપત્તી પ્રભુસદા, પ્રીતી થકી આપશે.

વિધનો જો કદિ લાખ આવી નડતાં, નીરાસ ના થાયજે;
 સંસારે સુખ લેખને સ્વરગમાં, સ્નેહે પછી જાય તે;
 વિશ્વાસે પ્રભુ પ્રીતથી જગતમાં, સારી સ્થિતી સ્થાપજે;
 આસ્થાથી સુખ સંપત્તી પ્રભુ સદા, પ્રીતી થકી આપજે.૩

જેના ઉપર ઈશ્વરની પુરણ દયાછે એવા બાળક
 ઉપર પાંચે ચંડાળ, ઉઘાડાં હથિયાર ઉગામતા આવી
 ઉભા રહ્યા, અને હથિયાર હેઠાં મુક્યા શિવાય, મનહર
 ચંદ્રના પ્રકાશ જેવા મુખવાળા બાળકનો અંત આણવા
 ઉગામલ હથિયારે પ્રયત્ન કરવા એક બિન્નસામુ જેવા
 લાગ્યા, પણ કોય ધા કરી શક્યું નહીં; એટલે તે માંહેનો
 એક પોતાના દિલમાં દયાલાવી બોલ્યો કે, બાઈએ; ડુધ
 બુદ્ધિએ આ સંક્રમણ બાળક જેને પૂરું બોલતાં પણ આવડતું
 નથી, અને જે માંખાપ વિનાનો દીન અને દયામણોછે,
 તેને વિના અપરાધે મારવાનું કામ જે આપણને સોંપ્યું
 છે તે આપણે ઉદર નિમીત્ત કબુલ કરી પોતાની ફરજ
 બજાવવા આટલે સુધી આવ્યા છઈએ, અને તે કામ
 કરવાની તૈયારીમાં છીએ પણ તે કયા બવનાં બાતાં
 બાંધવા કરિયે છીએ, તેનો વિચાર કરવાનો છે.

ગીતી.

પરજોડે પિતૃ માતા, સ્ત્રી સુત સાતી અને વળી સ્નેહી;
 કો નહીં સ્હાય કરે પણ, સ્હાય કરેછે ખરો ધરમ જેહી.૧

એટલું તો નિશ્ચે છેકે, પુર્વ જન્મનાં અતી અધોર
 કાર્યના પ્રભાવથી આ જન્મમાં આપણે આવી અધમ
 સ્થિતીની યોગ્યતાને પામ્યા છીએ, અને તેમાં વળી એકલા

અનાય બાળકને આ વનમાં મારી નાખવાનું અધોરે
પાપ કરીશું તો, આવતા જન્મમાં પાછી કેવી અધમ
સ્થિતિની પામીશું ?

ગીતી.

મિત્ર અને વિદ્યાસી, આશ્રિત જનને અજ્ઞ જમિયે તેનો ;
નિર્દોષીનો નેહ, દ્રોહ ન કરવો સદાય તો કેનો. ૧

આ કામ આપણે કોને વારતે કરિયે છીએ ? શું મા
બાપ બાઈ બેન છોકરાં સ્ત્રી આ અધોરે કૃત્યનો હિસ્સો
પોતાને માથે રાખનાર છે ? ના કદી નહીં, એતો કરશે
તે ભાગવશે, અને આશે તે ધરાશે, તારે આવું પાપ
આપણે શા વારતે કરવું જોઈએ ? શું બીજા ઉદ્ધમથી
આપણું ઉદ્ધર નહીં બરાય ? અરે જમારે આ ભોકની
વાંચના છોડી આત્મા આપ્યો જશે, તારે સગાં સંપત્તી
કોય સાથે આવવાનું છેજ નહીં, અને નિતી માર્ગે ઈશ્વ-
રની અચળ ભક્તી વિના ત્યાં કોય સહાયતા કરે એમ
નથી, માટે આ તિય કૃત્ય આ વખતે આપણાથી ન
બને તો સાફ, એમ કહી કુખ્ય લગાડી નેવમાં આંસુ
આણી હાથ ધસવા લાગ્યો અને છાતી માથું કટી પથ્થાતાપ
કરતો ઈશ્વરની આરાધના કરવા લાગ્યો, અને દૃષ્ટ બુદ્ધિને
બેહદ ધિકાર કરતો, ગાળો દેઈ અવખોડવા લાગ્યો.

એ જોઈ સાથેના ચંડાળોએ પોત પોતાનાં હથિયાર આ-
ન કર્યો; અને બાળક સાથે સંપૂર્ણ સ્નેહ બતાવી, કરેલ
માર્ગનો પથ્થાતાપ કરતા, સૌ ઈશ્વરનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

(૬૫)

વસંત તિલકા છંદ.

શાસ્ત્રો પુરાણ પઠતાં, નવ પાર પામે ;
કિર્તી કંપાણ કથતાં, વિધિના વિરામે ;
સ્નેહે સદા વિમળેશ, પછ વાણિ ગાયે ;
હે ઈશ હેત તુજ સા, ગર ના સમાયે. ૧

હવે પાંચે ચંડાળ બાળકનું મુંદિર સ્વરૂપ નોઈ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, નો આ બાળકને આપણે મારી નાખીશું. તેની ખબર રાજાને થયેતો આપણુ સર્વેની કમબક્ષી સમજાવી. તેમજ બાળકને જીવતો રાખીશું તો, ઠરાવ પ્રમાણે દ્રવ્ય મળવું મુશ્કેલ, વળી દૂષ્ટ બુદ્ધિને અતી દુઃખ લાગશે, અને આપણને જીવત પરિચંત કાયર કર્યા કરશે, માટે છેવટ ઉપાય ઈશ્વરનો ડર રાખી નિરાશિત બાળકની દિન દશા ઉપર નજર કરતાં એજ છે કે, એને ડાખે પગે છ આંગળીયો છે માટે વધારાની આંગળી કાપી લેઈ જઈ પ્રધાનને બતાવવી એટલે તે ખુશી થઈ આપણને ઠરાવ પ્રમાણે દ્રવ્ય આપશે.

પાપથી અનેક વિપ્ન અબુચિંતબાં આવી પડેછે, પાપથી દુખીઆરી અવસ્થા શાંત થઈ સહેલી પડેછે, પાપથી શત્રુનું જોર વૃદ્ધી પામેછે, પાપથી આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે, પાપથી લક્ષ્મિ નાશ પામેછે પાપથી ધર્મ પલાયન થઈ બાધિ, આપત, કલેશ ને દાણિદ્ર આવી ધરમાં વાસો કરેછે અને પાપના બંધનથી બવબંધનના બારે બાર ભાગવવા પડેછે, વળી પાપથી સુકૃત સર્વ નાશ પામે છે અને તેથી ઈશ્વરની અકપાની વૃદ્ધિ થાયછે, માટે

આ બાળકને મારી નાખવાનું કામ મનુષ્ય જાતીના વધનું પાપ સર્વથી મોટું છે, અને આ વખતે તેને જીવતદાન આપવું એ મહા પુણ્યનું કામ છે.

વસંત તિલકા છંદ.

વિદ્યા સમાન નયિ જોયન ચાર જાણો ;

ના સત્ય યોગ્ય જીગમાં તપસ્યા પ્રમાણો ;

ના દૂઃખ અન્ય અવની બલિચાર જેવું.

એકે ન પુણ્ય ઉપકાર કરાય તેવું.

૧

આ પ્રમાણે જેના અંતઃકરણ અતી કઠોર છે, જે હમેશાં પાપ કરતાં પાછું વાળી જોતા નથી, જે દયા એ શું છે, એમ સમજતા નથી, અને ઈશ્વર કોણ છે તથા તેનો બચ તે કયો હોય તેની જેને કાંઈ પણ ખબર નથી એવા રાક્ષસ રૂપ ચંડાળોને ઈશ્વરની પ્રેરણાથી આ વખતે જ્ઞાનનો ઉદય થયો, અને આ મહા પાપ કરતાં તેઓની વૃત્તિ બદલાઈ ગઈ, અહોહો ઈશ્વર કૃપાથી શું ન થાય !

છેવટ તેઓએ એ નિશ્ચય કર્યો કે, તેના જમણે હાથે જે છ આંગળીયો છે, તેમાની છેલ્લી વધારાની આંગળી કાપી લેઈ જવી એ બહેતર છે, એવી ધારણાથી તેઓ બાળક પાસે આબ્યા. એક જણે બાળકને આડી અવળી વાતે ચડાવ્યો, બીજે જણે તેને ખાવા સાર થોડાં ફળ આપ્યાં એવામાં ત્રીજે જણે આવી અતી ત્વરાથી છરાવતે એક આંગળી કાપી લીધી અને બાળકને રોતો કળકળતો વનમાં એકલો મૂકી ચંડાળો ઉતાવળા ઉતાવળા નગ્ર તરફ વળ્યા. ચંડાળો નગ્રમાં આવી પ્રધાનને મળ્યા અને ખા-

જકને મારી નાખ્યાના ચિન્હમાં કાપી લાવેલ આંગળી ખતાવી દૃષ્ટ્યુદ્ધિયે ચંડાળોને સરત મૂળજ દ્રવ્ય આપ્યું, તે લેઈ તેઓ ખુશી થતા પોત પોતાને ઘેર ગયા.

રૂપિઓની વાણી મિથ્યા થઈ એ જોઈ દૃષ્ટ્યુદ્ધિ પરમ સંતોષ પામ્યો, અને સર્વ પ્રાણીઓની નિંદા કરવા લાગ્યો તે જોઈયો કે, “પશુવત સ્થિતીના અધમ, વેદ ભણી જાણનાર મોકળા દાંતવાળા, સમજણ વિનાના અસત્ય ભાષિ, મદ્યપાનીની માફક વિશેષ બકવા કરનાર, પરાયાં અજ્ઞ જમનાર, દાન લેનાર, વનમાં ફળ ફુલની શોધ કરી બહુકલ પેહેરી વનમાં રહેનાર, લાજ મર્યાદા વિનાના, બે-બાની બુદ્ધિના બારદાન એવા પ્રાણીઓએ બિચારા ગરીબ બાળકને વિચાર કર્યા વિના મારૂં ધન ભાગવનાર કહી તેનો જીવ લેવરાવ્યો.” આ પ્રમાણે બોલી આનંદ માનતો રૂપિઓને અવખોડવા લાગ્યો અને તે દિવસથી તેણે પ્રાણીઓની નિંદા કરવા માંડી અને તેમને ભોજન કરાવવું અટકાવ્યું.

જે કામમાં બાળકને સુખીની સજ્જ થનાર હતી તે કામ ઈશ્વર કૃપાથી કાંટોવાગવાથી પાર પડ્યું. હવે ચંડાળો ચાલ્યા જતાં અંધારે વનમાં બાળક એકલો રહ્યો, જે ઠેકાણેથી આંગળી કાપી નાખવામાં આવી હતી, તે ઠેકાણેથી ઘણું લોહો નિકળવા લાગ્યું, આપું સખત દુખ તેની ઉમ્મરના પ્રમાણમાં અપાર હતું. દુખથી બેભાન બની બાળક લડથડીઆં ખાવા લાગ્યો, અને મા, મા, એવા પોકાર કરવા લાગ્યો. બૂખ તરસ અને આંગળીની

ખીડાથી બાળક વારંવાર પડતો જાય છે, રોતો જાય છે અને
 ચાલ્યો જાય છે. બાળક થાકીને લેથ થઈ ગયો એટલે
 ખેભાન થઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. જે પૃથ્વી ઉપર પડ્યો
 પડ્યો હાથપગ ધસે છે, જેનો કંઠ ગદગદ થઈ ગયેલો છે,
 જેની છાતી ભરાઈ ગઈ છે, જેના નેત્ર પ્રાંતમાંથી ઓધા-
 રાં આંસુ ચાલ્યાં જાય છે જે અતી હૈયાફાટતે હેબકી
 હેબકીને મધૂરા અવાજે રોઈ રહેલો છે, જે રૂદન કરતાં
 એક ક્ષણુવારે પણ વિસામો ખાતો નથી, જે મુખમાંથી
 માડી, માડી, એવા દયામણા શબ્દ ઉચારી રહેલો છે, જે
 ના વિવિધ વિલાપ વનના પશુ પ્રાણિયોને અવાજે પડતાં
 તેઓ જેમ કારીદાના જાળમથી શિથિલ થઈ રહ્યા હોય
 તેમ શાંતપણે સંકોચતાથી તેનું રૂદન સાંભળી રહ્યાં છે, જેના
 રૂદનથી કોયલ, મોર, હંસ, મેનાં આદિ અનેક પંખીયો
 જાળવાંણું પડી જઈ પોત પોતાના વિલાસ બંધ કરી
 બાધિની વેદનામાં આવી પડ્યાં હોય તેમ સુન્ય થઈ
 બેઠાં છે, જેના કુખીયારો રૂદનથી આખું વન રૂદન કરતું
 હોય, તેમ એક પણ વૃક્ષનું પુંખડું હાલતું ચાલતું નથી,
 જેની મુરછાથી આખું વન ભયંકર દેખાય છે, સરવે
 દિશાઓ સુનકાર લાગે છે, જેનો રૂદન કરી કરીને કંઠ
 ખસી ગયેલો છે, જેના કંઠે પ્રાણુ આવી ગયેલા છે, જેનો
 રૂદન કરતાં આસ રૂંધાઈ જાય છે, જે ગ્રામીવારે માત્ર મા
 મા એવા ઉચ્ચાર કરી રહેલો છે, અને જે પૃથ્વીની પથારી
 કરી માતની અણી ઉપર પડેલો છે, તેની દયા આણી
 વનનાં પશુ પંખીયો દોડ્યાં આવ્યાં, તેની રક્ષા કરવા

મગજાં આસપાસ ચિંટળાઈ વળ્યાં, હંસ, ચકોર, નેનાં, મોર, પોપટ વીગરે પંખિયો પોતાનો પાંખો વડે બાળકની ઉપર છાંયા કરવા લાગ્યાં. કોયલ પોતાના નરના સમાન સાદ સાંભળી દોડી આવી, અને સરવે પંખિયો તેના દુઃખનું કારણ જાણે પુછતા હોયની, તેમ પંખિયોના ટોળે ટોળાં માથા ઉપર ભમવા લાગ્યાં, કેટલાંક પંખિયો પોતાની આંચ પાણિમાં બિન્નવી આવી તેને શાંત પમાડવા શરીર ઉપર છંટકાવ કરેછે, કેટલાંક પંખિયો પાકાં મિઠા ફળ લાવી તેના મૂખ આગળ પડતાં મૂકેછે, એમ અનેક તરેહથી પશુ પંખિયો આસનાવાસના કરેછે પણ બાળક બેભાન થઈ ગયેલો છે.

એવામાં ચંદન નગરનો કુલિંદ નામનો રાજા જે મહા સત્યવાદી ને શુરોછે તે ત્યાં ચિંકાર કરવા આવી ચડ્યો, તેણે કંદર્પની કાંતી જોવા સદ્ગુમાર બાળકને પચવી ઉપર મહા દુખીયારી અવસ્થામાં બેભાન પડેલો જોઈ બહુજ દીનગીર થયો, તે એકદમ રથ ઉપરથી નિચે ઉતર્યો અને જોયુંતો તેને જમણે હાથે લોહી આડ્યું જાયછે, અને સ્વાસ કંઠે આવી ગયેલછે એ ઉપરથી તેણે બાળકને જોળામાં લેઈ શરીર અને મુખ ઉપર શિતળ પાણી છાંટ્યું એટલે બાળક સુદ્ધિમાં આવ્યો અને મા મા કહી રડવા લાગ્યો, કુલિંદરાજાને પુત્ર નહોતો તેણે “આલતારી મા બતાવું” એમ કહી બાળકને રોહ પૂર્વક જોળામાં લેઈ સુવાર્યો અને રથમાં બેસી ચંદન નગર જવા પાછો ફર્યો.

કુલિંદરાજાએ રાજ્ય ભુવનમાં જઈ પુત્રને પોતાની

સ્ત્રી નામે મેઘાવતીને સોંપ્યો. પુત્રને જોઈ મેઘાવતીને એ-
ટલો આનંદ થયો કે તે તેના અંતઃકરણમાં માધ શક્યો
નહી. પછી જન્મમ રૂઝાવવા અતી ઉત્તમ ઉપાય અનેક
જણના કામ લગાડ્યા, અને ટુંકી મુદતમાં ડુઃખની અ-
વધ અસ્ત કરી.

પુત્રની વધામણીથી ચંદન નગરમાં ઘેર ઘેર આનંદ
ઉઠ્યો. યજ્ઞ રહ્યો, સમ્રાજ્યમાં જ્યજ્યકારે વાણી ફેલાઈ
રહી અને રાજા, રાણીના મુખની શીમા છળીવળી. ભુત,
ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળના જાણવાવાળા
પ્રાણીઓને ખોલાવી, પુત્રની પ્રશ્નોત્તરી કરવા કહ્યું. પ્રાણીઓ
શરીરની આકૃતિ જોઈ બહુજ ખુશી થયા અને બોલ્યાકે
હે કુર્લોધ રાજા તમારો પુત્ર ધણો જોરાવર અને પરાક-
ર્મી થશે, તેની મુકિર્તિની ઐશ્વર્યનાં વખાણ સકળ સંસા-
રમાં સ્પ્રુરી રહેશે, તે પરમેશ્વરનો પુર્ણ ભક્ત થશે તે
ધણું સાઈ મુખ પામશે દીર્ઘાયુષ ભોગવશે. તેને માથે હવ
ધરાશે, તે રામના રાજ્ય જેવું રાજ્ય ચલાવશે, અને તે
પ્રજાના લાડપાળી તેનું પાળણ પોષણ પ્રીતી યુક્ત કરશે.
આ બાળકના જન્મ ગ્રહથી અને શરીરના શુંદર ચેહેરા-
થી તથા તેની ચંદ્રની કાંતી જેવા મુખથી તેનું નામ ચં-
દ્રહાસ પાડવું યોગ્ય છે માટે આજથી તેને ચંદ્રહાસ
કહી બોલાવળ.

રાજાએ પ્રાણીઓની વાણી માથે ચઢાવી લીધી અને
તેમનું કહેવું સત્ય માની રાજા રાણી પરમ હર્ષ પામ્યાં.
કુલિંદે પ્રાણીઓને બાવતાં બોજન કરાવી વસ્ત્ર આભૂષણ

અને બહુ દ્રવ્ય દક્ષણામાં આપી તેમને સંતોષ પમાડી વિદાય કર્યા.

હવે કુલિંદરાજ સર્વ વાતે સુખીયો થયો, તેના મનો-વિકાર સર્વે નિવૃત્તી પામ્યા, તેને માથેથી વાંઝીઆનું બેણું મટી ગયું, અને તેના મનની ધારણા ઈશ્વરે પરીપૂર્ણ કરી. આ પ્રમાણે નિતીધર્મને રસ્તે સુખનો સુર્ય ઉદય થતાં તેણે પોતાના દેશની સર્વ પ્રજાને, રાજી રાજી કરી મૂકી અને વિદ્વાન કવિયો, તથા ધર્મને રસ્તે એટલું દ્રવ્ય સુમાર્ગે અરચ્યું કે તેની ઉદારતાના પ્રભાવથી યાચકોને કલ્પતરની ગરજ મટી ગઈ.

સુક્ષ્મ પક્ષમાં દિન પ્રતી દિન જેમ ચંદ્રની કળામાં વધારો થતો જાય છે, તેમ ચંદ્રહાસનું દિવસે દિવસે શરીર અને સ્વરૂપ પ્રકુલિત થવા લાગ્યાં. તે વખતે નગર નિવાસીયોના દિવસ સુખ શાંતીમાં નિર્ગમન થતા હતા, કોયને કોય જાતની આપદા કે ઉપાધી નહોતી. સકળ પ્રજા પૈસે ટકે સુખી હતી, વરસાદની વૃષ્ટી મૂળ્ય માગી થતી હતી. પૃથ્વી ઉપર પુષ્કળ પાક થતો હતો, બધી વસ્તુર્તા નવ પક્ષવ થઈ રહી હતી. અને સઘળા દેશમાં સલાહ શાંતી હતી.

ક્ષત્રિના પુત્રને સાત વરસ થતાં સર્વે વિદ્યાભણવી સર કરવાનો અધિકાર છે, તે પ્રમાણે ચંદ્રહાસ સાત વરસનો થતાં તેને વેદથી વાકેફ થવા, રાજનીતી સીખવા, યુદ્ધની કળા ભણવા, દુનિયાદારીની આજ્ઞા રીતને અનુસરી કામ કરવા, સોળ વિદ્યા, બોતેર કળા અને બત્રીશ લક્ષણો

અનુભવ લેવા, ખમિ પાટી વળગાડી, કાને વતરણું ખોસી હાથમાં શ્રીફળ આપી રાત્રીએ સેવક સાથે ચંદ્રહાસને નિશાળે મોકલ્યો. નિશાળમાં ગુરૂ જીએ ખોટલે ખેડા હતા તેમને પગે લાગી, સિંકુર છાપાં ચોડેલા ગોખલામાં સરસ્વતીનું સ્થાપન હતું તેમાં શ્રીફળ મૂકી, ચંદ્રહાસ નિચે ખેડો, ગુરૂ ચંદ્રહાસને શિખામણ આપવા લાગ્યા કે, વિદ્યાભ્યાસ કરતાં પ્રથમ જે ગણપતીને બજેછે, તેનાં ભાગ્યનો ઉદય થાયછે, સરસ્વતી સહાય થાયછે, મનના મનોરથ સિદ્ધિ થાયછે અને નીર્મળ મન થાયછે. માટે ગણપતિનું સ્મરણ કરો ચંદ્રહાસ ગણપતીનું સ્મરણ કરેછે.

માલતિ હંદ.

ગણપતિ ગુણ જ્ઞાતા, સર્વનું શૂભ આતા;

વિદ્યન હરણ તાતા, આપ આનંદ દાતા.

સકળ શુભ પ્રસંગે, મંગળી મુખ્ય સેવા;

શિર નમિ કરજો, શ્રેષ્ઠ દ્યો વૃદ્ધિ દેવા.

૧

જેને પરમાત્માથી લેહ લાગેલી છે, જે હંમેશાં નિતિ-ધર્મને રહેતે આલનારો છે, જેનું ચીત મહાત્મા પૂરપોતા ચર્ણુવિંદમાં લયલિન થઈ ગયેલું છે અને જે અવધિ આત્મજ્ઞાની છે એવા ચંદ્રહાસને ગુરૂએ જે જે અક્ષર બોલાવા માંડ્યો તે તે નહીં બોલી ઉતાર આપ્યો કે, જેના સ્મરણ વિના સર્વ પ્રપંચો વિદ્યા ઉદર નિમિત્ત આળપં-પાળ છે, જેની ભક્તિ વિના ભવરૂપિ સંસારનો પાર પા-મયો અતી કઢીણ છે, જેની દયા વિના જનુનીની જ-કરાગ્નિમાંથી મુક્ત થવું મહા મુશ્કેલ છે, જેના અત્યંત

૩૫ી અંશ વિના સર્વ પદાર્થ શુન્ય છે, જેની કૃપા વિના એક પણ કાર્ય પાર પાડવું ઘણું ઘુંચવણ બરેલું છે, અને જેના સ્વરૂપને ઓળખ્યા વિના ક્ષિયેલ જન્મ નિરર્થક છે એવા પૂરણ બ્રહ્મને બજવા પડ્યા મૂકી, જે વિદ્યાથી કાળ જીતાયેલો નથી, જે વિદ્યાથી જન્મ મરણનો ફેરો બંધ પડતો નથી, જે વિદ્યા વિશ્વની ઉપાધીને વિરામ પમાડી શકતી નથી, જે વિદ્યા બ્યાધિને આંચકો ખવાડી શકતી નથી, અને જે વિદ્યા અંત વખત આગળ આવી આત્માનું રક્ષણ કરતી નથી એવી સ્વાર્થિક વિદ્યા બહુ-વામાં કાંઈ સાર નથી, માટે સાચી વિદ્યાતો ઈશ્વરની બક્તી છે અને એ વિના અન્ય વિદ્યા બહુવી મુને આળપેપાળ લાગેછે.

આ પ્રમાણે ચંદ્રહાસના ઈશ્વર ઉપર અચળ આકી-નતાં સ્નાનેમય વાસ્તવતા પ્રભાવથી, જે અતી ક્રોધને આ-ધિન થયેલ છે, જેનાં રોમાંચ ઉભાં થયેલાં છે, જેના નોદાનો ચહેરો વિકાળ થયેલ છે, જેના નેત્ર પ્રાંત સિંદુર વર્ણ થઈ ગયેલ છે, જેનાં બવાં ઉચાં ચડેલાં છે, જેનાં નસકોરાં ફુલી ગયાં છે, જેની છાતીમાં જીરુસાંબંધ શ્વાસ ઘોળાવા લાગ્યો છે અને જેના હાથમાં ચામડાનો ચાબ-ખો રહી ગયેલો છે એવા ગુરુજીએ એક બયંકર અવાજે ચંદ્રહાસને હાક મારીને કહ્યું કે, અરે બાળક હું તને ક્યારનો કહું છું તો પણ તું કેમ કહું માની બહુતો નથી, અને આડી અવળી લવરી કરેછે. એમ કહી ધમકી આપી પાછા શાંત થઈ શિષ્યામણ આપવા લાગ્યા. કે વિદ્યા

જેના અતી ઉત્તમ ગુણુ છે, જે વડે એટલે કૃષ્ણ 'જેળવી' શકાય છે, જે આપતને વખતે એક સાચો સોખતી છે, જે મુસાફરીમાં મનમાનતો મિત્ર છે, જે આખર અને ધર્મની રક્ષા કરે છે. જેના ઉપર સંસારના સુખનો સમ્રાજો આધાર છે. જે પરદેશમાં માન પ્રતિષ્ઠા વધારે છે, જે દાંતેલો ખલ્લનો છે જે આપતકાળમાં ધૈર્ય આપનાર છે જે શરીરનું સાચુ આભુષણ છે, જે ત્રીજી નેત્ર છે, અને જે સર્વ સંપત્તીનું સાધન છે એવી ઉચ્ચ વિદ્યા, હે ચંદ્રહાસ્ય તારે બાણવી ઘણીજ અગત્યની છે, કેમકે રાજ ચલાવવાનો સર્વ આધાર વિદ્યા ઉપર રહેલો છે માટે માતૃપિતાને સંતુષ્ટ પમાડવા તનમનથી વિદ્યા બાણો. એ સાંભળી ચંદ્રહાસે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે સોળ સ્વર અને છત્રિશ વ્યંજન મળી બાવન અક્ષરમાં ઇશ્વરનો અંશ રહેલો છે, જે બાવન અક્ષરના જ્ઞાનથી અપવર્ગનું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે સમ્રાજા મુને આપડે છે.

ઓપાર્ધ ત્રણતાળની.

ક્રકે કમળા પતીને બળે, લોભ મોહને મચ્છર તળે;
અખે અગનું વાહન જેહ, તેની સાથે કરીયે નેહ. ૧
ગમે ગોપતી શ્રી ગોવિંદ, તજીયે તન માયાનો કુંદ;
ધધે ધાત ન કરીએ ઘણી, કપટે જન વિશ્વાસુ તણી. ૨
વેદ વિશે ખાલે ડંકાર, આશા પૂરે છે નિરધાર;
ચચે ચાર પદારથ જેહ, સમ બાગે ભાગવવા તેહ. ૩
છહે છત્રતા કો નવ કરો, ઇશ બક્ષી સુધા મુખ ધરી;
જજે સ્થાવર જંગમ જેહ, પૂર્ણ બ્રહ્મની લીલા એહ. ૪

ઝઝે ઉંપજે નહી કો આજ, રનેહ સમરો શ્રી ગોપાજ;
 જકારે જાણો ગતી બેદ, કોયનો નવ કરીયે બેદ. ૫
 ટોટ ટાળી મૂકો તાપ, કદી દેવો ન કોને આપ;
 ઢો ઢગ વિદ્યા નવ કરો, કુડું કામ નકી પરહરો. ૬
 ડડે ડાક ડમાકી જેહ, અંતે સ્વગ ન પામે તેહ;
 ઢે તે નર જાણો ઢોર, મિથ્યા વાદ કરે મૂખ શોર. ૭
 ણણે નવરાં બેશો ઘેર, ચાડી ચોરી ન કરીયે વેર;
 તતે ત્રીકમના ગુણ બળે, લોભ મોહ મચ્છર મદતળે. ૮
 થથે સ્થીરતા કોની નથી, જાણો નિશ્ચે એ સર્વથી;
 દદે દક્ષિણ મારગ વામ, જે દેખાડે ઈશ્વર ધામ. ૯
 ધધે ધનની નાંણો પ્રીત, જાણું નિશ્ચે દેહ અનિત્ય;
 નને નારાયણનું ધ્યાન, કરતાં પદ પામો જગવાન. ૧૦
 પપે પાપે જે પરવરે, રૌ રૌ નરકે તે સંચરે;
 ફફેથીતો ફેરા ટળે, અહંકારની આંટી ગળે. ૧૧
 બબે બજ દાખવીએ નહિ, વેણુ અસત્ય ન કહિયે કહી;
 બબે બય મનમાં રાખીયે, સ્વર્ગ અમૃત કૃણ આપીયે. ૧૨
 મમે માયા હરીની કરો, જન્મ મરણના ફેરા તરો;
 યયે યત્ન કરે નર જેહ, નારાયણને વાણી તેહ. ૧૩
 રરે રટણુ કરો પ્રભુ સાર, જેની લીલા નાવે પાર;
 લલે લક્ષ્મી ત્યાં સ્થીર થાય, જ્યાં ઈશ્વરના ગુણ ગવાય. ૧૪
 વવે વૈષ્ણવના ગુણ જાણે, તેની કીરતી જગમાં ધણે;
 શશે શિખામણુ લ્યો લોક, બીજી સમજી માયા ફોક. ૧૫
 સસે સેવા સાધુ કરો, આ સંસાર સુખથી તરો;
 ષષે ખજને તણયે દુર, ઈશ બજી અધ કરીયે ચુર. ૧૬

હો છે તે જોડી હાથ, બાવે બજવા શ્રી જુગનાથ;
 મરથી ઊઘો નહી કોય, તમ ત્રણ અક્ષર છેલા હોય. ૧૭

એ પ્રમાણે બોલી કહ્યું કે મુને સરસ્વતી માતાજીની
 સહાયતાથી અને ઈશ્વર કૃપાથી સઘળી વિદ્યા આવડેછે,
 અસ્ત્ર શસ્ત્ર મંત્ર યંત્ર વેદ પુરાણ આદિ ચૌદ વિદ્યાના
 ભિન્ન ભિન્ન ભેદ જે શિખવા આપ સૂચના કરોછો, તે
 સર્વે ઈશ્વરની યોજનાથી ઉત્પન્ન થયેલછે, અને માંડ્યિ-
 ત ઈશ્વરના ચર્ણાવિદમાં એક નિષ્ઠાથી બંધાયેલું છે, જેમ
 ત્રપાતુરને અમૃતથી ભરેલો સમુદ્ર મળતાં, કુવાની ગરજ
 બંધ પડેછે, તેમ ઈશ્વરના નામની વિદ્યા આવડતાં બા-
 કોની પ્રપંચી વિદ્યા મારે શિખવી અગત્યની નથી.
 એમ કહી જે જે અક્ષર ગુરૂ બોલાવે, તે તે કાને નહી
 ધરતાં ઉલટી રીતે આખી નિશાળના તમામ વિદ્યાર્થિ-
 ઓને, ચંદ્રહાસે આ દેહના અનિત્યપણાને ઉપદેશ કરી
 ગુરૂ ઈશ્વરના નામ શિવાય જેજે બણવાનું કહે તે નહીં
 બણતાં શ્રીમન્ નારાયણ નારાયણ નારાયણ એવો
 મંત્ર ઉચ્ચારવા ઊશ્કેરણી કરી, ગુરૂને તે દિવસે યજ્ઞ-
 માનને ઘેર મિષ્ટાન્ન હતું તેથી ભોજન કરવા ગયા,
 પાછળથી ચંદ્રહાસની શિખામણને અનુસરીને સર્વે
 નિશાળીઆ, એક સાદે ઊંચે સ્વરે શ્રીમન્ નારાયણ
 નારાયણ નારાયણ. શ્રીમન્ નારાયણ નારાયણ નારાયણ
 એમ વગર વિસામે બોલવા લાગ્યા. થોડો વખત વીત્યા
 બાદ ગુરૂ જમી નિશાળ તરફ આવવા નિકળ્યા. દરમીયાન
 રસ્તામાં ઘણે દુરથી શ્રીમન્ નારાયણ નારાયણ નારાયણ

એવો સમ્પન્ન ગુરુને કાંતે અથડાયો. ગુરુજી ઊતાવળા ઉ-
તાવળા નિશાળમાં આવી પહોંચ્યા અને જીવેછે તો
સર્વે વિદ્યાર્થીયો ઉભા થયેલા, ઠેકડા મારતા અને તાળિ-
યો પાડતા, શ્રીમન્ન નારાયણ નારાયણ નારાયણ શ્રીમન્ન
નારાણ નારાયણ નારાયણ એ મંત્રની લેહમાં સૌ ચકચુર
બની ગયેલા દીકા. ગુરુએ તે મુજબ ન કરવા અને કંચનો
કર્યા, પણ અનેક આગળ એકનું શું જોર. વિદ્યાર્થીઓ
એ ગુરુનું કહેવું લક્ષ ઉપર લીધું નહીં એટલે ગુરુ નિરાસ
થઈ, આકૃત્ય ચંદ્રહાસનું છે એમ વિચારી કુલિંધરાજ પા-
સે ગયા અને અથઈતી શાળાની સ્થિતિ કહી સંભળાવી,
તે સાંભળી રાત્રએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું આખરે વખતે
અતી મુશ્કેલીથી ઇશ્વર કૃપાવડે એ પુત્ર પામ્યો હું;
અને તેના ઉપર માફ રાજ્યપાટ સકળ સંપત્તિ અને સુ-
ખનો આધારછે, વળી એ, પરમ વિમુનો ભક્તછે, માટે
એ બાળક ઉપર આપે દયા રાખવી, અને તેને સાંતપણે
શિખામણ દેઈ વિદ્યાનું અધ્યયન કરાવવા કાળજી રાખજો,
એમ કહી ગુરુને દક્ષિણા આપી રવાના કર્યા અને ચંદ્ર-
હાસને નિશાળેથી બોલાવી લાવવા આકરને હુકમ કર્યો—

હવે ચંદ્રહાસ આઠ વરસનો થતાં, તેને કુલિંધરાજએ
યથા વિધી વિવાહનો સમારંભ કરો ખલ્લદારાએ ઉપવિત
ધારણ કરાવી, પવિત્ર ગાયત્રી મંત્ર અપાવ્યો, જે મંત્રના
પ્રતાપથી, ચંદ્રહાસનું વદન સહસ્ત્ર સુર્યની કાન્તિ જેવું
પ્રભાસાર દેખાવા લાગ્યું. પછી ચંદ્રહાસે ઇશ્વર આરાધતાં
વેદનું અધ્યન કરવા માંડ્યું અને ધનુરવિદ્યા શિખવી

સર કરી, ટુંકી મુદતમાં તે વેદનો પાર પામ્યો અને અસ્ત્ર શસ્ત્ર ફેંકવામાં પણ અવધિ નિવડ્યો.

આ પ્રમાણે વરસનાં વરસ ચાલ્યાં લાગ્યાં, હવે જે હમેસાં સંધ્યા વંદન અને શાળીંગરામની સેવા કરેછે, જે ક્યારે પણ માતપિતાનું એક પણ વચન ઉલ્લંઘન કરતો નથી, જે વ્યવહારાદિક કાર્યનું અવલોકન કરી ગાય, વિપ્રની સેવા કરેછે, જે શાસ્ત્ર, પુરાણ અને આસ્તિક બુદ્ધિથી ધર્મને અનુસરી ચાલે છે, જે વસ્તીને દુઃખારથી સત્ય ઉપર સુરત રાખી વ્યાજબી ન્યાય આપેછે, જે નિત્ય અનાશ્રિતને આશ્રય આપવા આનાકાની કરતો નથી, જે દરિદ્રી અને યાચકનાં દુઃખ કાપનાર છે, જે નિત્ય પવિત્ર બુદ્ધિથી પવિત્ર કાર્ય જનહિતાર્થે કરનારો છે, જે પરસ્ત્રીને માતા અને ભગિનિ તુલ્ય ઠેવેછે, જે રક્ષતના દ્રવ્યનું રાખના સમાન પણ વજન રાખતો નથી, જે કો-યની કાંઈ અવસ્થા કરતો નથી, જે પરદ્રવ્યની ત્રસા સ્વપ્નમાં પણ રાખતો નથી, જે અનિર્તાને રસ્તે એક પણ ડગલું ભરતો નથી. અને જે નિત્ય નિયમ કરવામાં તત્પર રહેછે વળી જે અલ્પ આહારી, અલ્પ નિંદ્રાવાળો, પરિ-ક્ષાવાન, કૃપાવંત, સત્યવાદિ, પરોપકારી બુદ્ધિનિધાન, યુક્તીવાન, પ્રતાપવાન, ધૈર્યવાન, બળવાન, સર્વવિદ્યાસંપન્ન, ક્ષમાવંત, સાદો શાણો શૂરો, શાંત અને સદાચરણી છે જેને દેખી દુશ્મનોની કાયાએ કંપવાટ છુટેછે, સ્નેહી, સંબંધી અને બુધ જનોના અતઃકરણ હર્ષવાન થાય છે, કાળ ચમકી ચાલેછે, અને પ્રભુ પરમ હર્ષથી જય જય

વાણી મોલેછે એવો સર્વોત્કૃષ્ટ નિર્માની ચંદ્રહાસ નિ-
રંતર પ્રાહ્મણેને ભાજન કરાવી દક્ષિણા આપી સંતુષ્ટ
પમાડ્યા બાદ પોતે ભાજન કરેછે તે તેની જન્મતિથીને
આ વખતે શેષ વરસને અંતરે છોડી દેતો હતો. આ
વખતે તેનું યોગ્ય ખીલી આવતું હતું. તેના નિમાળા
સોનેરી રંગના મઠી ભમરાના રંગને બુલ ખવડાવે એવા
યતા આવતા હતા. તેના શરીરમાં જોરની વૃદ્ધી થઈ
હતી. તેના શરીરનો વાન ગુલામના પુષ્પના રંગને ક્ષિણ
પમાડે એવા થયો હતો. તેના શરીરનું મ્યુળ પુષ્ટ થતું આ-
વતું હતું, અને તેના કોમળ મુખ ઉપર દાઢી મુંછની નિશાની
દેખાઈ આવતી હતી.

એક દિવસ કુલિંદરાજ ચંદ્રહાસ સહવર્તમાન પોતાની
કચેરી ભરી બેઠે છે અનેક યોદ્ધા ઉદ્યાડ આયુધથી રક્ષા
કરતા ઉભા છે, પુર્ણાનુભવી પ્રધાનો, શાણા સામદો તથા
શૂરા ક્ષત્રીઓ, રાજાની આસા પ્રમાણે ઉત્કંઠીત થઈ હુકમ
ઉઠાવવા મુખમાંથી વચન નિકળવાની વાટ જોઈ રહ્યા છે,
કુળવાન અને એજ સંપત્તિવાન, સુસ્ત સદ્ગૃહસ્થો સાવધ
થઈ યોગ્ય આસને બેઠેલા છે. વિદ્વાન પ્રાહ્મણો શાસ્ત્રના
વિવિધ વિનોદ કરી રહ્યા છે. કુશળ કવેશ્વર મધુર
કવિતા અવણ કરાવી રહ્યા છે. ભાટચારણાદિ વખાણનાં
ગીતો બોલી રહ્યા છે. રચિર કાંચનીના મધુર ઝીણા સ્વર
સ્વર્ગની અપચરાઓનાં ગાયનની તુલ્ય સંભળાઈ રહ્યા છે
મૃદંગ, સારંગી, મુંદરી, અને સતારાદિ વિવિધ જાતનાં
વાજાના નાદ ગાંધર્વના ગાન પ્રમાણે થઈ રહેલા છે.

નોખતોના ઘોર શબ્દો હસ્ત નેક્ષેત્રના હાથીઆની માફક
 ગડમડી રહેલાછે, ચોઘડીઆં સાથે, ત્રાંસાની ઠોર પડી
 રહેલીછે, કચેરીમાં પાન સોપારી પેહેચાઈ રહેલાં છે.
 કેસર અને અત્તરનાં છાંટણાં થઈ રહેલા છે. ચોપદાર
 સોનાની છડીયો ધારણ કરી બડેજાઓ મેદરેખાન બોત્તી
 રહેલાછે; સભાસદો એક પછી એક ભિન્ન ભિન્ન વિષયનાં
 બાષણો ઉભા થઈ આપી રહેલાછે. એવામાં ચંદ્રહાસ
 આસન ઉપરથી ઊભા થયો, અને સવિનય હાથ જોડી
 માથું નમાવી રાજાજીને પ્રણામ કરી આજ્ઞા માગીને
 બાહ્યોકે, જ્ઞાનામાં જોરેછે તથાપિ તે તેનો ઊપયોગ યોગ્ય
 ઢેકાણે કરતો નથી. જ્ઞાનામાં પરાક્રમ છે તથાપિ તે બ-
 હાર પાડતો નથી, જ્ઞાનામાં અનેક જાતની યુક્તિયો છે,
 તથાપિ તે કોઈને બતાવતો નથી, જ્ઞાનામાં વિવિધ પ્રકારની
 વિદ્યાછે તથાપિ તે કોઈને અધ્યયન કરાવતો નથી, જ્ઞાના-
 માં નવી નવી યુક્તિઓ ઉઠાવવાની શક્તિ છે. તથાપિ તે દરિ-
 દ્રી થઈ ધરને ખુણે ખેંચી રહી ઊદ્યમને અનુસરતો નથી,
 જ્ઞાનામાં પરોપકાર અને અનાશ્રિતને ઉત્તેજન આપ-
 વાની સંપુર્ણ સત્તા છે તથાપિ તે તેવે રસ્તે એક
 કોડીનો પણ ઊપયોગ નહીં કરતાં કોઈનો નિબાવ
 કરતો નથી, જ્ઞાનેને પોત પોતાના ધર્મ પાળવાની
 પૂરી અગત્યતા છે. તથાપિ તેઓ તેને અનુસરી ચાલતા
 નથી, જ્ઞાનામાં સિંહના ગુણ છે તથાપિ તે બકરી થઈ
 ખેંચી રહીને બહાર પડતો નથી એવા માણસનું જીવતર
 અવની ઉપર આંધું કરવા જેવું છે, તેનું જીવંતર મનુષ્ય

ના આકારે પૃથ્વી ઉપર પશુ પ્રમાણે છે, તેનું જીવતર
 ઝાંઝવાતા જળ જેવું નિરર્થક છે. અને તેનું જીવતર આ
 દુનિયામાં બોળ રૂપ છે. માટે જોણે દુનિયામાં જન્મી
 પોતાનું નામ શત્રુની સ્ત્રીઓને રંડાપો આપી અગર પોતે
 રણભુમિમાં પડી અથવા પોતે અવધી ઉપકારનાં કામો
 કરી, અગર અપકાર કરનારને અસ્ત કરી, અગર પોતે
 ગેરવાજબી ચાલનારને ગરદન મારી, અગર પોતે નેકન્યા-
 થને અનુસરી અથવા પોતે સ્વધર્મે ચાલી ધર્મનો ઉદય
 કરી, અગર પોતે અધર્મ આચરનારને શિક્ષા દેઈ
 અથવા પોતે અન્ય અધિકારીના દુરાગ્રહી દાખમાંથી
 મુક્ત થઈ જાહેરાત સ્વતંત્રપણે સ્વાધીન રહી, અગર પોતે
 સત્તાવાન છતાં પરાયાના દાખના બંધનમાં રહેતાં પ્રાણનો
 ત્યાગ કરી, અગર દાખ રાખનારને દુઃખના દરિયામાં
 કુમાવી દઈ અથવા પોતાની વિદ્વતા વાપરી અગર કુવા,
 વાવ, તળાવ, ધર્મશાળા, પૂલ, આદિ લોક હિતાર્થે કાર્ય
 કરી અગર પરોપકારાર્થે જકાત, કર, આદિ જાથુ બંધ-
 નનો બોળે જનો ઉપર નાખનારનો જીવ લેઈ સારા અ-
 ગર નરસા કાર્યથી જોણે પોતાનું નામ આ અવનીમાં
 અક્ષય રાખ્યું નથી અને રાખશે નહીં તે જીવતો છતાં
 મુવોછે. તે સત્તાવાન છતાં અસત્તાવાન છે; તે રાજ
 છતાં રાંકછે, તે સિંહ છતાં બકરીછે, તે સંપત્તિવાન છતાં
 નિર્ધનછે, તે વિદ્વાન છતાં મુર્ખછે, તે સર્વેશ્વર છતાં અ-
 સ્માનીછે, તે શુભે છતાં કાચર છે, તે પરાક્રમી છતાં નિર્મા-
 લ્યછે, અને તે સ્વાધીન છતાં પરાધીનછે, માટે મહારા-

જાએ કૃપા કરી મારી ઉમરના પ્રમાણમાં શરીર ઉપર સરત રાખી મારી યુદ્ધ કરવાની આવડ ઉપર અનુમાન કરી, મારી હીંમત ઉપર હોંસ રાખી, મારા જોર ઉપર તાજુખીની નજરે જોઈ, અને મારી ધારણા ઉપર ધિ-રજ રાખી જગત પ્રસિદ્ધ કીર્તી જાહેર કરવા પરાયા રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવા, અન્ય અધિપતીઓની જાગીરો જીતવા, શૂરા ક્ષત્રીઓનું શૂરપણું જોવા, અતી બળવાન યોદ્ધાઓને બાહુબળ બતાવવા, રણભુમિમાં મોટા રાજાઓને જીતી પોતાની આંખ મનાવવા, સઘળા પારકા પ્રદેશમાં વિજયની વાણી ગજવો મૂકવા, અહંકારી જનોના ગર્વ ગાળી નાખવા, દુષ્ટોને દંડ દેવા, સાધુ પુરુષોને તથા સુસ્ત પ્રજાને સુખી કરવા, અધર્મનું મૂળ ઉખેડી નાંખવા અને અવનીમાં સુજસ વધારી અમર નામ રાખવા દેશે દેશનાં રાજ્ય જીતવાની અંતઃકરણમાં પૂરે પૂરી અપેક્ષા છે. તે પૂરી પાડવા આત્માનુસારને યોગ્ય પ્રત્યુત્તર મળવો જોઈએ.

કુર્ભીધરાજાએ જવાબ આપ્યો કે, એ કામ જેને પચ-રંગીસ્વાર પાળાની પુષ્કળ સેના હોય, મનમાનતા અગ-ણીત બહાદુર યોદ્ધા હોય, શૂરા ક્ષત્રીઓનો સમૂહ હોય, વિચિત્ર પ્રકારનાં પુષ્કળ આયુધો હોય, મોટા મેગળ, ઊંટ, ઘોડા, રથ, પાલખી, મ્યાના, ગાડીઓ મનમાનતાં હોય, અને દ્રવ્યનો મોટો ખજાનો હોય, તેને યોગ્ય અનુસરતું એ કાર્ય છે; પણ આપણને તો જોઈએ તેવા જરૂરીયત સાધનની ખામી છે, વળી આપણે કુંતલપૂરના રાજાના

તાંઆના એક ખંડિયા રાજા છીએ, આટલું રાજ્ય મેં, કુંતલરાજાને એક દુષ્ટબુદ્ધિ નામનો પ્રધાન છે, તેને રસ્તે આપી લીધેલું છે, કુંતલ રાજા ધર્મરનો અનન્ય ભક્ત છે, તે રાજ્યની ખટપટમાં થોડું ઓછું રાખે છે અને તેથી દુષ્ટબુદ્ધિ બહુજ ફાવી ગયો છે તે એટલે સુધી કે તેને પુછ્યા વિના હું કાંઈ કામ કરી શકતો નથી. તેની મંજૂરી વિના આપણે જો આ કામ કરીશું તો તે કોપાયમાન થશે, વળી આ કામ કાંઈ કાચું પોચું નથી માંટે હે ચંદ્રહાસ ગળ-વિના ગામતરું કરવા માંડે મન કહું કરતું નથી.

ચંદ્રહાસ વીનતી કરવા લાગ્યો કે, આપ જો કહો છો તે સર્વે હું માથે ચઢાવું છું, પ્રથમ દુષ્ટ બુદ્ધિની ધાર્તી છે, અને બીજી પરાયાં રાજ્ય જીતવાને જોઈતો સામગ્રી નથી. હવે આ બાબતમાં અલ્પ બુદ્ધિ પ્રમાણે મારો એવા અભિપ્રાય છે કે, જ્યારે દુષ્ટબુદ્ધિ રસ્તેજોરે છે ત્યારે આપણે આપણા મનની ધારણા શા વાસ્તે પાર પાડવી ન જોઈએ ? કેમકે તેનો ગુસ્સો તો શાંત પાડવો સહેલ છે જીવો કે આપણે જ્યારે દેશાવર જીતી અનગળ સંપત્તી લાવીશું, અને તેમાંથી મનમાનતું દ્રવ્ય હાથી, ઘોડા, રથ વિગેરે પુષ્કળ માલ નજરાના દાખલ રાજાને અને ગુપ્ત રીતે પ્રધાન દુષ્ટબુદ્ધિને મોકલીશું ત્યારે તેને બે-હદ ખુશી થશે, તે સંપૂર્ણ પ્રીતી દર્શાવશે, અને છે તે કરતાં પણ વધારે દેશ અને માનપ્રતિષ્ઠા આપશે. જે ક્ષત્રિનો પુત્ર પોતાથી બનતાં પરાક્રમ કરતો નથી, તેણે તેની જનુનીને ગર્ભસ્થાનમાં નવ માસ સુધી તદન મિથ્યા

(૮૪)

ભારે મારીછે, વળી તે જોડે સત્તાવાન અગર સ્વતંત્ર હોય તો પણ જગતપ્રસિદ્ધ નામના કર્ધાવિના તેનું જીવતર મિથ્યા સમજવું, માટે હે પિતાજી મારા હાથ લડાઈ કરવા અમર્યમી રહ્યાછે, અને પરાધિનપણે બાંડી બકરીની મિથાસે રહેતાં મારું લોહી વિકળી ગયું છે. માટે મુને બિન શંકાએ સત્વર લડાઈ કરવા જવા આત્મા આપો.

સુમિલા છંદ.

જન જે જીવતો પર આધિનછે જુગ, તે જાતનું નકિ મૃત્યુ નિહાળો; વણુઆશ્રય આપઅપારસદા સુખ, જેથકિ દુઃખ તમામ નભાળો; કદિ શાક અને વળિ ભાજી પરિઅમથીમળિ તોપણ સ્વાદ રસાળો; પર આધિન કારણ કષ્ટસદા, વથ આત્મ મહાસુખના દિન ગાળો.

એ સાંભળી કુલિંદરાજએ ચંદ્રહાસને તેની ધારણા મુજબ વર્તાણુંક ચલાવવા આત્મા આપી, એટલે ચંદ્રહાસે આતુરતાથી લડાઈની સામગ્રી એકઠી કરવા માંડી, થોડી પણ પચરંગી સેનાને પુરતું ઉત્તેજન આપી સત્વર તૈયાર કરી, યોદ્ધાએને અશ્વની આસના વાસના કરી, સ્વારી કરવા હુકમ આપ્યો, પેદળને પુરતો પોશાક સામગ્રી આપી સજ કર્યું, શૂરા ક્ષત્રિયો વગર આત્માયે પોતાની ફરજ બજાવવા હથિયાર બાંધી સામેલ થયા, તરવાર, ખંજર, ફરસી, તીર, ભાલાં, કટાર, ખરછી, જમૈયા, ખંદૂક, તોપ, જંજળ આદિ અનેક જાતનાં હથિયારો, ધૈર્યવાન થાણા સામતો અને શૂરા ક્ષત્રિયોને યથાયોગ્ય સ્વાધિન કર્યા. અને પોતાના જીવ વહાલા કરી સંગ્રામમાં સાથે આવવા આનાકાની કરનાર એવા, કાયર, ખાચલા અને

(૮૫)

હિંદુડાઓને દુર કર્યા. હાથી, ઘોડા, ઊંટ, રથ, પાલખી, મ્યાના. ગાડી વીગેરે વાહનમાં જેને જેવું શાન્તિ તેવું બેસવાનું આપી, ચંદ્રહાસ માતપિતાની રજા લેઈ પુણ્ય જાના સાથે, મોટા ભાર બરદારી ખાના સાથે, અને જીવજન મોટા યોદ્ધાઓ સાથે તૈયાર થયો, તે વખતે પચરંગી વાજી વાગ્યું, લાલ રંગનો જરિયાની વાવટો ફરકવા લાગ્યો, ઓપદાર નકી પોકારવા લાગ્યા, મોખતોના નિર્ધોષ શબ્દ સાથે ઢોલ, ત્રાસાં, ત્રુઈ, અને રણસીંગાના નાદ થવા લાગ્યા, ભાટ ચારણો શૂરાતનનાં ગીતો બોલવા લાગ્યા અને વિપ્રો આશિર્વાદ આપવા લાગ્યા, એટલે સરખે સરખાં જોડાં સાથે એક પછી એક એમ સકળ સૈન્ય પ્રવાસ કરવા લાગ્યું. ચંદ્રહાસને નગની પ્રજા પરમ હર્ષવડે પુષ્પના હારથી અને મોતીથી વધાવવા લાગી, અમિલ ગુલાલ અને અતરનો વરસાદ વરસાવવા લાગી અને રાજાની જમ થાઓ એવી વિજય વાણી ઉચ્ચારી આનંદ વધારવા લાગી. એ પ્રમાણે ગાજતે વાજતે સકળ સૈન્ય દક્ષિણ દેશ બણી ચાલ્યું. સ્વારી અને પુત્રનું સ્વરૂપ જોઈ માતપિતાને આનંદના ઓષ્ઠ વળ્યા, અને પુરની પ્રજા ચંદ્રહાસના અવધિ વખાણ કરવા લાગી—

પોતાના પૂરણ પરાક્રમથી, ઉત્તકષ્ટ ઉક્તિથી અને જખરા જોરથી ચંદ્રહાસ એક પછી એક એમ આસપાસના અધિષ્ઠાતાઓને આનંદમાં રાખી પોતાની આજ્ઞા મનાવતો, હીરા, માણિક, મોતી અને પુણ્ય દ્રવ્યની ખંડણી બિખરાવતો જીતાયેલા રાજાઓને સાથે લેતો, સરવેને જી-

તવા લાગ્યો, જીતાયેલા દેશમાં પોતાનાં ભરસાદાર માણસોને રક્ષણાર્થે મૂકતો આનંદ ઉચ્છવ અને ધધરનું સ્મરણ કરતો, કુંતલભૂપ સિવાય સર્વે દેશના રાજાઓને જીતી પુષ્કળ ખજાનાં અને હાર્યા ઘોડા તથા વિવિધ વૈભવ ભાગવવાની વસ્તુઓ સાથે, કેટલેક મહીને પોતાના શહેરને પાદર સકળ સૈન્ય સહીત આવી પોહ્યાંઓ—

કુલિંદરાજને પોતાનો પુત્ર સધળા દેશ ઉપર દિગવિજય કરી પાછો આઆની વધામણી પ્રાપ્ત થતાં અત્યંત ઉત્સાહથી પુત્રને મળવાને પોતે સુખ સામગ્રી લઈ સામો ગયો, અને એજ વાત ચંદનનગરમાં નિવેદન થતાં સકળ પ્રજા પોતપોતાનું કામ જે જેમ તે તેમ પડતું મુકી હર્ષના આવેશમાં જેમ રામચંદ્રજી રાવણને મારી પાછા અવધપૂરીમાં આવતાં અવધપૂરીના લોકો ખેબાકળા દોડ્યા ગયા હતા તેમ, આવખતે, કોય કોયની રાહ જોયા વિના ચંદ્રહાસને મળવા સૌ દોડા દોડ્ય કરવા લાગ્યા, અંતઃપુરમાંથી સ્ત્રીયોના વુંદ, જેનાં સ્વરૂપ રંબા અને મેનકાથી પણ રૂપાળાંછિ, એવી યુવાન વનિતાઓ ઉમદા વસ્ત્રાભૂષણ ધારણ કરી માથે કનકના કળશ અને ઝારીયો લઈ, લાંબે સ્વરે મધૂર ગીત ગાતી ગાતી આગળ વાજીત્ર વગડાવતી સ્નેહયુક્ત સામૈયું કરવા હંસ ગતીએ સામી જવા લાગી, સાહુકારો, દુકાન સણગારી સ્વચ્છ થઈ ખુસી થતા ખેડા અને બળ-રના રસ્તામાં, ઘોડા, ગાડીયો અને માણસની બારે બીડ થઈ રહી.

પોતાના પિતાને સામા આવતા જોઈ, ચંદ્રહાસે સ્નેહ

પૂર્વેક સત્તિદેવ જઈ સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યો અને ખુશી ખુશી પુછ્યા, બીજા સામા આવેલા સદ્ગૃહસ્થોને જોને જેમ ઘટે તેમ માન આપી મળ્યો અને બ્રાહ્મણ, ચારણ તથા પરીપકારાર્થે અનગણ દ્રવ્ય એક તરફ રાખી બાકીનું જીતમાં મેળવેલ પુષ્કળ દ્રવ્ય હીરા, માણિક, મોતી, જવા-હીર, હાથી, ઘોડા, રથ વીગેરે જે લાભ્યો હતો તે સરંચે પોતાના પીતાને સ્વાધીન કર્યા, પછી ચંદ્રહાસ પોતાની માતા મેઘાવતીને જઈ મળ્યો, એટલે મેઘાવતીએ આ-શિશ આપી આરતી ઉતારી. મનમાનતી રીતે મળવાનું કામ પૂરું થઈ રહ્યા બાદ, સ્વારી સાથે ચંદ્રહાસ નગરમાં જવા નિકળ્યો.

ચંદ્રહાસનું ચંદ્રની કાંતી જોવું તેજસ્વી વદન જોઈ, માથે ચંદ્રમણી જેવો ચળકતો મૂગટ જોઈ, કાનમાં રત્ન જડિત કુંડળ જોઈ, કંઠમાં હીરા મોતીના સુર્યના આભાસ જેવા ચળકતા હાર જોઈ, જવાહીર જડિત બાજુબંધ જોઈ, દિવાની જ્યોત જેવી પુષ્પરાજ જડિત પોંચી જોઈ, તેની કેસરી જેવી કટીએ કનકની ધુવ્વરી વાળી કટીચપ્પા જોઈ, ઉમદા પોશાક અને અલંકાર યુક્ત તેનું રેહીયાળું સ્વરૂપ જોઈ, અને તેનો ઇંદ્રના જેવો વૈભવ જોઈ, સુસ્ત પુરૂષોને પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થયો, તથા નયની ધુવાન નારીઓને ચંદ્રહાસની કામદેવ જેવી કાંતી જોઈ તેમના વિરહી કલેજમાં, તેની મનહર છબી ઊગી આવી અને તેમનાં ચોત બચ્ચ થઈ ગયાં, તેમની વૃત્તી બદલા-ઈ ગઈ, તેમનાં રોમાંચ ઉભાં થયાં તેમની કંચુકીના

બંધ ત્રુટવા માંડ્યા, અને એક પણ આંખનું મટકું
માર્ગી વિના તેઓ શરીરની શુદ્ધિ વિસારી વ્યાકુળ થઈ
એક દ્રષ્ટિએ જોતી આ લેખાયેલ ચીત્રની માફક સ્તબ્ધ
બની ગઈ. વળી તેમના ચંચળ ચક્ષુએ ચંદ્રહાસનું ચંદ્ર
વદન ન્યાળી ન્યાળીને નિરખવા કહ્યું કયું નહીં, કેમકે તેમના
મનોવિકારે વૃદ્ધિ પામી ગયા, અને તેમની ધૈર્યતા હૃદમાં
રહી શકી નહીં જેથી તેમના નેત્ર પ્રાંતમાંથી પ્રીતીના
પાણી નદિના પ્રવાહની માફક વહેવા માંડ્યા. આ પ્રમાણે
કામી કામનીઓની અવસ્થા થઈ ગયેલી છે. તેઓ એકઠી
મળી સખી સખી પ્રત્યે કહેવા લાગી કે—

રાગ હોરી.

સખી છબી રાયની આજ નિહાળી. ૧
મનહરે મુખ જોઈ શશિ લજવાયે, નેત્ર બ્રહ્મટી રૂપાળી; હાંહારેખારી.
અંગ અનંગ સમું અતિ સુંદર, પાઘડી છે પેચ વાળી,
ઉભી જીવે યોગ્ય વાળી, સખી છબી રાયની આજ નિહાળી. ૨
તિથિ સમસ્ત કર્યા હસે હોંસથી, ફુગુંજી સૌ દૂર ટાળી; હાંહારે.
નિત્ય નિયમ કરી જન્મ ગુજર્યો, હાડ હિમાળામાં ગાળી;
વરે રાયને એહ બાળી, સખી છબી રાયની આજ નિહાળી. ૩
સ્પર્શ કરી એના અંગને જોણે, રંગે રૂડી રાત ગાળી; હાંહારે
ધન્ય ધન્ય એ યુવતી સંગ જોણે, હોંસે હસી બીધી તાળી;
અહોનિથ એને દિવાળી, સખી છબી રાયની આજ નિહાળી. ૪
આંજીંગીઓ નર એવા ન જોણે, સરદ નિશી અજવાળી; હાંહારે
ખોયો વૃથા બધો જનમ જગતમાં, ધીક ધીક મૃગ નેણ વાળી;
અને ધીક મુગ્યા રસાળી, સખી છબી રાયની આજ નિહાળી. ૫

(૮૯)

જે સ્ત્રીયે ધધર ઉપર અચળ બંડસો રાખી તત્વ ત-
પશ્ચર્યા કરી હશે, જે સ્ત્રીયે પૂરાણ, પુણ્ય પ્રેમ યુક્ત કર્યાં
હશે, જે સ્ત્રીએ સાધુ સંતને મ્નેહ પૂર્વક સંતોષ પમાડ્યા
હશે, જે સ્ત્રીયે પરોપકારી પૂર્ણ કાર્ય કર્યાં હશે, જે સ્ત્રીયે
સદાચરણથી તિર્થ વૃત અને ધર્મ કરેલ હશે, જે સ્ત્રીયે
વિષય બુદ્ધિએ અન્ય પુરૂષના સામુ કદી આંખને અણસારે
જોયું નહીં હોય, જે સ્ત્રીએ એક પતી વિના અન્ય પુરૂષને
પીતા અને ભ્રાતૃ તુલ્ય ટેવ્યા હશે અને જે સ્ત્રીએ પોતા-
ના નિચ કાર્ય કરનારા સ્વામીને પણ ધધર તુલ્ય ગણી
એક પણ વચન ઉલ્લંઘન કર્યું નહીં હોય, તેનુંજ લગ્ન
આવા સુત પુરૂષ સાથે થશે, તેનુંજ શરીર આવા મનહર
સ્વરૂપના અને ગુણ યુક્ત પુરૂષના શરીરનો સ્પર્શ કરશે,
તેનુંજ શરીર આવા શ્રીમાન પુરૂષની સાથે વિવિધ વૈભવ
ભોગવવા કામે લાગશે, તેનુંજ શરીર વિચિત્ર વિજ્ઞાસમાં
નિમગ્ન રહેશે, તેનુંજ શરીર સંસારના સુખનો, સ્વર્ગથી
અધિક લાવ અહિયાંજ લેશે અને તેનુંજ શરીર આવા
સદાચરણી પુરૂષની સેવા કરવા કામે લાગશે.

આ પ્રમાણે વિલાસી વનીતાઓના વિનોદની વાતો
સાંભળી સંતોષ માનતો ગાજતે વાજતે આનંદ ઉચ્છવ-
થી નમ્રની રમણિક રસના અને પ્રજ્ઞનો પ્યાર નિહાળતો
ચંદ્રહાસ્ય રાજ્ય ભુવનમાં પીતાજી અને સકળ સેનાસાથે
આવી પોહિંઓ, રાજ્ય ભુવનમાં આવી દરબાર બરી
આગેવાન અમલદારોને આદર સત્કાર સાથે મોટાં
હનામ આપ્યાં, અને પ્રાહ્લણને બોળન કરાવી દક્ષિણ

આપી સંતુષ્ટ પમાડતાં ભાટ ચારણોને ભારે બક્ષીસ કરી.

સર્વ પ્રજાને સુખ શાન્તિનો સુર્વ ઉદય થયો, ધર્મનું બીજ રોપાયું, ન્યાયનો નવા પાયા ઉપર કુશળ કોટ ચણાયો, અન્યાયનો પાત્રે મૂળમાંથી ઉખડી ગયો, સત્યતાના છોડની સુગંધી રકુરવા લાગી, અસત્યતા અળગી રહી, દયા અને પરોપકારનું પ્રાપ્ત્ય વૃદ્ધિ પામ્યું. અધર્મ અને પાપનું બિજ અસ્ત પામ્યું, અને ઈર્ષ્યાદી અંધારાનો નાશ થયો. ચંદ્રહાસના તાપ્તાનાદેશની સર્વ પ્રજા, પેટપાક, દયાનતદાર, નેકનિષ્ઠાવાળી, દરિઆવ દિલની, સત્યવાદી, સદાચરણી, ધર્માનુસારી, વિદ્યાવંત, શાણી, પુણ્યનુભવી અને પ્રમાણિક હતી. સર્વ દેશમાં સલાહ સંપ અને શાંતી હતી, ચંદ્રહાસે રૈયતના કલ્યાણાર્થે, લાંચિયાના મૂખ ઉપર લપડાક મારી હતી, જરીનો જન્મારો રદ કર્યો હતો, અવગણના કરનારની આંખોમાં ધુળ નાંખી હતી, ચોરી કરનારની આમડી નાપાક કરી હતી, જીલમીને જાથુ વાસ્તે શીક્ષા કરી હતી, પ્રપંચોનું પોકળ ખુલ્લું કરી મુક્યું હતું, પ્રાણધારીના પ્રાણને યમ પુરીનો રસ્તો ખતાવ્યો હતો, અહંકારીના અંગમાં ડામ દેવરાવ્યા હતા, લોભિયાની લક્ષ્મી લુટાવી લઈ પરમારથમાં પરભારી વેચી દો. દુલણને ફાંફાં મારતા કર્યા હતા, વૃથા ડોળ ધરાવનારને વૃથા કરી મુક્યા હતા, લક્ષંગાઓનું જીવતર લુલું કરી મુક્યું હતું. બડાઈખોરને ખરતરફ કર્યા હતા, જીઠાઓને જગત પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા, ખળ પુરુષોને જન્મારાન્ની ખોટ આપી હતી, અને નફટ નારીઓનાં નાક કપાવી નંખાવી

(૯૧)

સઘળાઓને દેશ પાર કર્યા હતા, એ પ્રમાણે દુષ્ટ માણસોને દંડ દેવાતા, ખાદ્યભૂક્ષિત, વૈશ્ય, અને સુદ્ર એ ચારે વર્ણના મનુષ્ય, ચારે આશ્રમના ધર્મ પાળી નિર્વિઘ્ને આનંદ કરતા હતા, કોયના મનને કોઈ જાતની બાધી કે વેદના નહોતી.

એક દિવસે કુલિંદરાજને વિચાર થયો કે, ચંદ્રહાસે સર્વે દેશ જીતી, મારી ખ્યાતી અને કીર્તી જગત પ્રસીદ્ધ કરી આત્મામાં વર્તિ ઘણું મુખ્ય આપ્યું અને મનની ધારણા પરિપૂર્ણ કરી. માટે સઘળા રાજ્યની લગામ હવે એ વિચિક્ષણ બુદ્ધિવાળાને સોંપવી મુને મુનાસંજ્ઞ લાગેછે, એમ નિશ્ચય કરી ખાદ્યભૂક્ષિત યોલાવી શુભ મુહુરતે રાજ્યાભિષેકની યથા વિધિ ક્રિયા કરાવી, દેશની ઉમદા પ્રજા અને રાજ્યના મુખ્ય અધિકારીઓના સમક્ષ, કુલિંદરાજએ પોતાની ગાદિયે ચંદ્રહાસને તજ્જનસિન કર્યા અને આ મંગલિક કાર્યના શુભ ચિન્હમાં તેણે મહોત્સવ કરાવી સઘળા દેશમાં ચંદ્રહાસની કુવાઈ ફેરવી.

તે વખતે ચંદનનગરમાં જીદીજ જાતનો ખનાવ ખની રહ્યો હતો, ઠેકાણે ઠેકાણે ઉમદા વસ્ત્રાભુષણ સજ્જ, સ્ત્રીયો લાંબા પણ મધુર ઝીણા સ્વરે ફરતી ફરતી ગીતો ગાતી હતી, સારા સારા પોશાક પહેરી પુરુષોનાં ટોળેટોળાં આત્માનંદે આમતેમ જતાં હતાં, તેઓમાંથી કામી પુરુષો સ્ત્રીઓના અંતઃકરણને ભેદી નાખનાર રાગ ઉપર ટીકા કરવા અને તેઓને નિરખવા ઉભા રહેતા હતા, દરબારમાં અને દેવાલયોમાં વાજીવના નાદ વાગી રહ્યા હતા,

(૯૨)

શરીયે શરીયે મુગંધી જળના છંટકાવ થઈ રહ્યા હતાં, ચોટે ચોટે વિચિત્ર રંગના સાથીયાઓ પી ઉઠતા હતા, ઘેર ઘેર દુબ પતાકાઓ ફૂડકી રહ્યા હતા, યુવાન પુરુષો ગાન-તાનમાં ગરકાવ થઈ ગયા હતા, સઘળી ફુકાનો, હવેલીઓ અને મેહેલોની રંગ ભેરંગી ભીંતો ઉપર વિજ્યવાણીના મોટા અક્ષર સ્થળેસ્થળ લખવામાં આવ્યા હતા, માણસની ભીંડથી રસ્તા ભરપુર દેખાતા હતા, પુષ્પની વૃષ્ટી થતી હતી ગલાલની ડમરી ઉડતી હતી અને પ્રજાનો પ્યાર ઉભરાઈ જતો હતો.

પ્રસન્ન વદનવાળા અને તેજસ્વી કપાળવાળા બ્રાહ્મણો પોતાના નિત્ય કર્મ કરી, ત્રીપુંડ આરચા તાણી સુદ્ધવસ્ત્ર પહેરી શૂદ્રને અડક્યાવિના કોઈ અખિલ ગુલાલને અંચળો લેઈ કોય ખગલમાં પોથી ધ્રાલી, વેદનું અધ્યન કરતા હતા, કોય પારાયણ અને મહાભારતની કથા વાંચતા હતા, કોય દેવી પાસે ચંડીના કવચના પાઠ કરતા હતા, કોય અગ્ની હોત્રિયો, અગ્નીમાં જવતલ ઘૂત હોમી આહુતી આપતા હતા, કોય પરસ્પર શાસ્ત્રના વિનોદ કરતા હતા, કોય નૃપતી પાસે ન્યાયનો નિર્ણય કરતા હતા, કોય રાજપુત્રને વિવિધ વિદ્યાનું અધ્યન કરાવતા હતા. કોય યજ્ઞ કરાવતા હતા, કોય ઉપયોગી વિદ્યાનું અવલોકન કરતા હતા, કોય ન્યાયાસને બેસી ન્યાય કરતા હતા અને કોય જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિમાં યજ્ઞ શીલ થઈને ઇશ્વરની આરાધના કરતા હતા.

(૬૩)

શ્લોક.

શમોદમસ્તપઃશૌચં ક્ષાંતિરાર્જવમેવચ ॥

જ્ઞાનંવિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મસ્વભાવજમ્ ॥

અર્થ—મનને વશ કરવું, ઈદ્રિયોને આત્મામાં રાખવી, તપ, શૌચ, ક્ષમા, સરળતા, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને આસ્તિક્ય એ બ્રાહ્મણનાં સ્વાભાવિક કર્મ છે. એ પ્રમાણે તેઓ નિરંતર પોત પોતાનાં કર્મ કરવામાં કુશળ હતા પણ આજના જેવા તેઓ રાગી, દ્વેષી, ધર્મભૂષ્ટ, બિકલ, કુલક્ષણ કલેશી, કુલણ, અસંતોષી, મિથ્યા મમતી, અનાચારી, કન્યા વિકચી, અહંકારી, અતડા, આળશુ, નિંદ્રાળ, અજ્ઞાની, આહારી, દરીદ્રી, જડ, પારકી આશા રાખનાર, ત્રસ્તાવાળા, કાયર, સંપત્તિવગરના, નિરાક્ષરી, વહેમી, અસત્યભાષી, પાછળ મતીયા, ચૈતન્યક્ષીણ, નીતી વગરના અને નિર્બલ્લભી નહેતા.

શૌર્યતેજોઘૃતિર્દક્ષિયં યુદ્ધેચાપ્યપલાયનમ્ ॥

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્રંકર્મસ્વભાવજમ્ ॥

અર્થ—શૂરપાણું, તેજ, ધૈર્ય, પટ્ટતા, યુદ્ધમાં નાસવું નહીં, દાન અને પ્રભુતા એ ક્ષત્રિયના સ્વાભાવિક કર્મ છે. એ પ્રમાણે ક્ષત્રી કર્મમાં કુશળ રહી કોઈ ન્યાય શાસ્ત્ર અને રાજનિતી શિખતા હતા, કોઈ આયુધ બાંધવાની વાકેફ-

(૯૪)

ગારી મેળવતા હતા, કોઈ લોક શિક્ષાર્થ અનાસક્ત ચોતથી
કર્માનુકાન કરતા હતા, કોઈ ચંચળ અથને આમ તેમ
એલાવતા હતા, કોઈ ધનુર્વિદ્યા શિખતા હતા, કોઈ તાકીને
નિશાન મારતા હતા, કોઈ એક બિજનું બળ અજમા-
વતા હતા, કોઈ અંગ કસરત કરતા હતા, કોઈ ઉઘાડાં
હથિયારે દાવપેચની રમત રમતા હતા, કોઈ સેતરંજી,
પાસાખાજી તથા ગંજીફાની રમત રમતા હતા, કોઈ આ-
બુદ્ધ સજી અથને કુદાવતા કુદાવતા મૃગ્યા રમવા
જતા હતા, કોઈ દરવાજે ચોકી કરતા બેઠા હતા,
કોઈ વિષ જેવા અફીણના રેડિયા કથુંબા લ્યો બા
લ્યો કરી પરસ્પર પિતા હતા, કોઈ મદિરાના કેફમાં ચ-
કચુરે ફરતા હતા, કોઈ અતિથીઓના આદર સત્કાર
કરતા હતા, કોઈ ન્યાયાસને બેસી બાજબી ન્યાયના ફેસ-
લા કરતા હતા, કોઈ એક ધ્યાને ઈશ્વર સ્મરણ કરતા
હતા, અને કોઈ દેવસ્થાનમાં દર્શન કરવા જતા હતા, એવા
અને શુરતામાં એજીપાણું ધરાવનાર, રણભુમિમાં વહની
જેવો કોપ કરી શત્રુને પરાજય પમાડનાર, પરોપકારી
કાર્યમાં માંયુ આપનાર, યાચકને કલ્પ-વૃક્ષ કરનાર, નિ-
રાશીનને ઉત્તેજન આપનાર, કવિની કદર જાણનાર,
આપતકાળમાં અતી ધૈર્ય રાખનાર, શરણે આવનારનું
માતાની માફક રક્ષણ કરનાર, ઇંદ્રના જેવો વૈભવ બો-
ગવનાર, લક્ષ્મણના જેવું જીતેંદ્રી પાણું રાખનાર, ધર્મરા-
જના જેવું સત્ય બોલનાર, સિંહના જેવી સ્વતંત્રતા ધરા-
વનાર, વાપુની માફક પ્રજાના પ્રાણનું પોષણ કરનાર,

(૯૫)

સર્વને સમનુલ્લેખ ન્યાય આપનાર અને પ્રમાણિકપણું
ધરાવનાર આશ્રિતક ક્ષત્રિઓ હતા, આજના જેવા તેઓ
અનાક્ષરી, અફલ વગરના, મદાંધ, કાળજી વગરના.
તળાકુટ, કુંજુસ, વહેમી, વિષયી, અક્ષિણી, મદ્યપાની,
તર્કટી, તોફાની, પ્રપંચી, નિમક હરામી, ખેવચની, નિંદા-
ખોર, કાનતા કાચા, ટુંકારા ખાનાર, અપકારી, અના-
ચારી, અધર્મી, દાનત ભ્રષ્ટ, ગરાસ વગરના, ગુણ ક્ષિણ,
પરાધિનપણે વર્તનાર, અન્ય અભિપ્રાયानુસારી, અને
અંધેર કારખાનાવાળા નહોતા.

ઠુષિગોરદ્યવાણિજ્યંવૈશ્યકર્મસ્વભાવજમ્ ॥

પરિચર્યાત્મકંકર્મશૂદ્રરયાપિસ્વભાવજમ્ ॥

અર્થ ખેતી, ગાયોને પાળવી, અને વેપાર કરવો એ
વૈશ્યનું સ્વાભાવિક કર્મ છે. સેવા સ્વરૂપ કર્મ શૂદ્રનાં
સ્વાભાવિક કર્મ છે, એ પ્રમાણે વૈશ્ય વહેલા ઉઠી કોઈ
સાંતેકુ લેઈ સીમમાં જતા હતા, કોઈ ગાયોને ચારવા
જતા હતા, કોઈ મોટી કુંચો લઈ ડુકાન ઉઘાડતા હતા,
કોઈ નાણાવટીનો, કોય કપડોનો, કોય નેસ્તીનો ધંધો કરતા
હતા, તેઓ સર્વે સત્યવાદી, દયાળુ, પરોપકારી, ધર્મવાન,
વિધાસુ, વિવેકી, દ્રઢ વચની, વહેવારીઆ, ધૈર્યવાન, શાણા,
નિષકપટી, અગમ બુદ્ધિવાળા અને અકલવંત હતા આ-
જના જેવા તેઓ, અસત્યબાષિ, પ્રપંચી, કુડા સોગત
ખાનાર, કપટમાં કુશળ, હરામદાનતથી દ્રવ્ય પેદા કરનાર,

વિશ્વાસ બગરના, દેવાળીયા, અને કૃષ્ણબુદ્ધિવાળા નહોતા.

શૂદ્રો, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ અને વૈશ્યની સેવા કરતા હતા, અને તેઓ નિર્દોષ ધંધો કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા હતા આજના જેવા અહંકારી, અતડા, ડોઢ ડાયા, દાનત ભૂષ્ટ, જે પરવા ધરાવનાર, બડાઇખોર, ઉછાંછલા, ઉત્પાતીયા, અભક્ષાભક્ષ કરનાર, અભિચારી, નિર્દય અને અધોર કૃત્સ કરનાર તેઓ નહોતા.

એ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય ને શૂદ્ર આ ચારે જાતીના પુષ્કળ માણસોની સમ્પત્ત બીડ રસ્તામાં થઇ હતી. સર્વ સ્ત્રી પુરુષોનાં વૃંદ આનંદ કરતાં દિવાળીના વળતા દિવસની માફક આ દેવાલયથી આ દેવાલયમાં એમ બાગ બગીચા વિગેરે જાહેરાંત મકાનોમાં સરવે સ્થળે જતાં આવતા હતાં, ચૌરામાં સર્વે સોજની ગુજરી ભરાણી હતી, નગ્નની સરખે સરખી યોગનવંતી નારિયો, સુર્યના આભાસ જેવા કાંચનના કળશ માથે લેઇ, એકબીજાના ધરની અને ધણીની વાતો કરતી વખતે એકલો પૂરુષ મળે તેની મશ્કરી કરતી નદિની તરફ જળ ભરવા જતી હતી, કેટલીક વનિતાઓ મદોન્મત હાથણીની ગતીએ, સ્તનને ઢાંકતી, કટાક્ષનો વરસાદ વરસાવતી ચંચળ નેત્રો આમતેમ ફેરવતી, સાહિલી સાથે હાથ તાળીયો લેતી, અને રસ્તામાં મળેલ ચારની સાથે નેત્ર સમસ્યાએ વાતો કરતી જળ ભરી આવતી હતી. પતિવૃતા સ્ત્રિયો પુખ્તની સામગ્રી લેઈ નિમ્નો દ્રષ્ટીએ શીવાલયોમાં શંકર પુજન કરવા જતી હતી, ઘંટ ઘડિયાળો અને વાજાંવના નાદની

(૯૭)

કુન ઠારઠારે થઈ રહી હતી, દરબારમાં નૃતિકાઓનો ના-
ટારંભ થઈ રહ્યો હતો, અધિકારીઓને ત્યાં ઉજ્જણીઓ
ચાલી રહી હતી અને રાત્રે મોટી રસનાઈ કરાવી છેવટ
રામાયણનું નાટક થયું હતું.

હવે ચંદ્રહાસે અને કુલિંદરાજાએ વિચાર કર્યો કે ઉ.
પરીની મરણ સંપાદન કરવા, અને તેમને વશ રાખવા,
છત્રી લાવેલ સંપત્તીમાંથી કુંતલપુરના રાજાને અરધ
ભેટ દાખલ મોકલવી અને એક દશાંશ ભાગ કુષ્ઠચુદિને
રૂપે દાખલ આપવી.

વસંત તિલ્લકા.

લોભી ધનેયિ શિયળે વશ સર્વ થાયે,
સ્ત્રી પ્રીતયી શુભટ વાતયિ શત્રુ ન્યાયે;
ધૈર્યેયિ ભાઈ રસમાં રસિકો જણાયે,
ભાવેયિ મિત્ર ગમતે વશ મૂર્ખ થાયે.

૧

આ પ્રમાણે લોભિયા કુષ્ઠચુદિને રાજી રાખવા, દ્રવ્ય
હિરા, મોતી, જ્વાહિરના ગાડાં તથા ઊંટો ભરી, સારા-
સારા, હાથી, ઘોડા, રથ, વીગરે પુષ્કળ માલ પોતાના
માણસો સાથે કુંતલપુર રવાને કર્યો. તે માણસો કુંતલપુર
આવી પહોંચ્યાં, અને કુલિંદરાજાએ મોકલેલી અક્ષિય,
કુંતલભુપને નજર કરી. કુંતલભૂપ દ્રવ્યમાલ જોઈ બહુ
ખુશી થયો, અને આવેલ માણસોને સંતોષ પમાડી વિદાય
કર્યો. પછી તેઓ કુષ્ઠચુદિને મંદીર ગયાં અને ત્યાં જઈ
પ્રણામ કરી, કુંલિંદરાજાએ મોકલેલી ભેટ રજૂ કરી, તે

જોઈ લાંચિયા કુષ્ટબુદ્ધિએ આવેલ માણસોનો સત્કાર ક્યો અને તેમને પાસે ખેસારી પુછવા લાગ્યો કે, મેં કુલિંદને ફક્ત સો ગામનો અધિકાર સોંપ્યોછે, તથાપિ જે આ બક્ષિય તમારી સાથે મોકલી તે તેને ક્યાંથી હાથ લાગી? એ બાબતનું સચિસ્તરે વર્ણન સત્ય યથા કહો. માણસોએ જવાબ આપ્યો કે, કુલિંદરાજને ચંદ્રહાસ નામનો પુત્ર છે, જે મહા જોરાવર, શૂરો અને ઇશ્વરનો અનન્ય ભક્ત છે, તેણે પોતાના પરાક્રમવડે આસપાસના સર્વે રાજાઓને જીતી લેઈ લડાઈમાં, દ્રવ્ય, હિરા મોતી જવાહીર હાથી ઘોડાં રથ જે લાવેલ છે તેમાંથી ઘણા ભાગ કુંતલબુપને અને બાકીનો આપને ભેટ આપવા અમને મોકલેલ છે, તે અમે આ રજુ કરીએ છીએ.

ઉપરની હકીકત નિવેદન કરી પ્રધાને આવેલ માણસોને ભોજન કરવાનું કહ્યું, તે દિવસે એકાદશી હતી, એટલે તેઓએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, આજે અમારે એકાદસીનો ઉપવાસ છે, તેથી ભોજન કરતાં અમને લજ્જા ઉપજે છે, તે સાંભળી કુષ્ટબુદ્ધિએ કહ્યું કે, તમને થોડું સ્નાન પ્રાપ્ત થતાં તમારા અંતઃકરણમાં ગર્વ ઉગી નિકળ્યો છે, અને તેથી તમારી ડાગળી ખસી ગઈ હોય તેમ લાગેછે, કેમકે તમે જેમ ઘણા સ્નાની છો તેમ ખીજા ઘોડા પણ સ્નાની હશે, તમે વિશેષ ધર્મ પાળતા હશે તો ખીજા કિંમત ધર્મ પાળતા હશે, અને તમે વધારે વૃત્ત કરતા હશે તો ખીજા ઘોડાં વૃત્ત કરતા હશે, પણ આજો દિવસ અભવિના

(૯૯)

ઉપવાસ કરવાનો મિથ્યા ટોમ મેં આજે સાંભળ્યો, હું
ધારું કે તમે એકાદસીના અપૂર્વક ભક્ત છો, તો બીજા
દિવસે પણ તમારે આહાર કરવાની કાંઈ પણ ગરજ
રહેતી નહીં હોય, તમારાં અવયવ વાયુના આધારે વધતાં
હશે અને તેથી હવે તમને વૈમાનનો ડાંડિયો મળવા વાર
નહીં લાગે.

સુમિલા હંદ.

ગરવી નથિ કોણ જીવે! ધનથી? નરેનું મન નારિ થકી નવિધાણું ?
અરથી અપમાન રહીત કયો જીવે? મૃત્યુ તાણું નથિ કો નરે આણું ?
શક સંગતિથી બગડ્યો ન કયો? વિષયો દુખ કોણ ન ભોગવનારો?
વળિ લોભિ કયે શુભ કિર્તિ લહી? અવગુંણસ્વભાવિક એ જીવધારો.

તેનામાં રાજ્યના કારભારથી અને દ્રવ્યના મદથી
સ્વભાવિક અવગુણો આવી દીપ્ત થયેલા જોઈ આવેલ
માણસોએ નમ્રતાથી કહ્યું કે, માહારાજ અમે કોઈ પણ
બાબતનો ગર્વ રાખતા નથી. અમને ધર્મની અને જ્ઞાનની
કાંઈ ખબર નથી, પણ ચંદનનગરની પ્રજાને ચંદ્રહાસે
સચતા આપી છે કે “પ્રભુના ઉચ્છવને દિવસે કોઈયે અન્ન
જમવું નહીં, ઉદર નિમિત્ત એક પણ કાર્ય કરવું નહીં
અને આખો દિવસ રાત પ્રભુનું ભજન સ્તવન કરવું.”
આ પ્રમાણે તેની શીખામણ મુજબ જોએ નથી ચાલતા
તેઓ સુખ શાન્તિ અને નિવૃત્તિપણાને કદી પામતા
નથી, એ જીવરથી અમે કૃત એકાદશીનું વૃત આચરીએ
છીએ તે સાંભળી પ્રધાન પોતાનું મોહું બંધ કરી સચન-

ગ્રહમાં જઈ મુઠ્ઠા રહ્યો. બીજે દિવસે દુષ્ટબુદ્ધિની રજા બેઠા નજરાનો લાવેલ માણસો પાછા ચંદનનગર જવા નિકળ્યાં અને તેઓ પોતાને ગામ આવી પોહ્યાં. ત્યાં આવી તેઓએ કુર્લીદ અને ચંદ્રહાસને કુંતલપૂરમાં રાજા તથા પ્રધાન પાસે નજરાનો આપતાં જે બિના બની હતી તે યથાસ્થિત કહી સંભળાવી.

કુર્લીદરાજાને પુત્ર પ્રાપ્ત થયો તે સ્તાની અને ધાર્મિક થયો તે પુત્રે પોતાના બળ અને પરાક્રમવડે સરવેદેશના રાજાઓને જીતી સ્વાધિન કર્યા. તેણે પૃથ્વીના ઘણા અંશ ભાગમાં પોતાની દુવાઈ ફેરવી અને તેની દૂધ જેવી ઉજ્જવળ કીર્તિ દેશ દેશમાં ફેલાયેલી જોઈ, દુષ્ટબુદ્ધિને શરીરે રોમ રોમ અગ્ની વ્યાપી ગયો, ચંદ્રહાસની કીર્તિ તેના કલેન્દમાં કોરાઈ ગઈ, તેના કઠોર હૃદયમાં ક્રોધનો આવેસ ઉગી નિકળ્યો, અને ઉભરાતા દુધની માફક તેના મનમાં અગણિત વિચારોના ઉભરા છલીવળ્યા. તે વિચાર કરવા લાગ્યો કે કુર્લીદરાજા ચંદ્રહાસના પ્રતાપથી, રાજ્યના વિસ્તારમાં, સૈન્યના પ્રમાણમાં અને સંપત્તીની શ્રેષ્ઠતામાં મારાથી વધતો થયો એટલે તે હવે મારા હાથમાં રહેવો મુશ્કેલ છે, વળી જેણે સઘળા દેશના રાજાઓને પોતાના બાહુબળ અને પરાક્રમવડે ટુંકી મુદતમાં જીતી લીધા, તો કુંતલપુરનું રાજ્ય પણ કોઈ દિવસ જીતી લે એમાં નવાઈ નહીં; વળી એનું પરિબળ દિનપ્રતીદિન વૃદ્ધિ પામતું જાય છે, મારે

આગળ ઉપર એને છતવા મુસ્કેલ પડશે, જેમ શત્રુ, અગ્ની, રોગ, અને પાપ એ ગમે તેવાં નજીવાં હોય પરંતુ નાનાં ગણાતાં નથી તેમ કુલીંદરાજ જે હાલ ચંદ્ર-હાસને લોચે મારાથી ચઢી પાપરીને પોહોંચેલ છે તે જોકે આ વખતે મારી આત્માને અનુસરી ચાલેછે પણ ચંદ્રહાસ આગળ ઉપર જતાં સ્વાધિનમાં રહે એવો બંડેસો રાખવો ફોકટછે.

ગીતી.

સરીતા સર્પને સોમજ, વહનિ વિદ્યુત પાણિપરપોટા;
તરંગ લક્ષ્મી તૂતી, એહ બંડેસા જન જાણો ખોટા. ૧

માટે આગળથી ઉપાય યોજવા, પાણી પહેલી પાળ ખાંધવી મુનાસખ છે. એમ ધારણા કરી થોડા દિવસ ગત થવા દેહ, દુષ્ટબુદ્ધિયે પોતાના દીકરા મદનને ખોલાવી રાખ્ય સંબંધી કામકાજની બલામણુ આપી દ્રવ્યના બંડારે સોંપી, કુંતલમુપની રજ લેઈ તે થોડા નોકરો સાથે ચંદ્ર-હાસને નરમ પાડવા માટે ચંદન નગર તરફ રવાને થયો અને થોડા દિવસમાં ધારેલ સ્થળે આવી પોહોંચ્યો.

પોતાના નગ્રમાં કુંતલમુપનો મુખ્ય પ્રધાન દુષ્ટબુદ્ધિ આવેછે એવા સમાચાર સાંભળતાં કુલીંદ અને ચંદ્રહાસ યોગ્ય ઉપચાર સાથે તેના સામા ગયા, કુલિંદ અને દુષ્ટ-બુદ્ધિ સ્નેહ યુક્ત ભિટી પડ્યા, અને ચંદ્રહાસે ભેટ દાખલ પુસ્કળ દ્રવ્ય આપી પ્રણામ કર્યો. દુષ્ટબુદ્ધિને યોગ્ય સન-માન સાથે પ્રીતી ખતાવી દરબારમાં લેઈ આવ્યા અને

ત્યાં ખાનપાન કરાવી ખુબ સંતોષ પમાડ્યો. બીજે દિવસે કચેરી કરી તેમાં કુર્લીદરાજ, ફજબુદ્દિ પ્રધાન, ચંદ્રહાસ અને અમિર ઉમરાવ સાથે નગના સુત સદ્દેહગૃસ્થો આવી બિરાજ્યા હતા, સર્વ રૈયત ફજબુદ્દિને યથાયાગ્ય કરવા આવતી હતી, રાજ્ય વૈભવના રણિયામણા ચીત્તને ત્રણે, મનને, અને અવણને શાન્તિ પમાડી આનંદ આપતાં હતાં, એવામાં ફજબુદ્દિ અને કુર્લીદરાજ પોતાનાદેશની, સૈન્યની સંપત્તીની અને સુખની એમ અનુક્રમે જુદી જુદી વાતો કરવા લાગ્યા. એવામાં ચંદ્રહાસને જોઈ ફજબુદ્દિએ કુર્લીદને કહ્યું કે પુનેમના ચંદ્ર જેવા તેજસ્વી મૂખવાળા ચંદ્રહાસનો જન્મ જ્યારે થયો ત્યારે આટલો બધો રનેહનો સંબંધ છતાં તમે જુદાઈ રાખી મુને બિલકુલ વધામણી મોકલી નહીં, એ મુને આંધું ખોટું લાગવા જેવું કારણ નથી અને તેટલી તમે જુદાઈ રાખો છો એમ હું સમજુ છું કદાપી તમે પુત્ર પ્રસવ થયાની વધામણી મુને મોકલાવી હોત તો જેટલો હર્ષ તે વખતે તમને થયો હશે તેટલોજ હર્ષ અલબત્ત મુને થાત, પણ જ્યારે તમે જુદાઈ રાખી ત્યારે લાચાર.

અધુરું.

ત્રાંચ પત્ર.

આ લઘુ પુસ્તક ખનાવતાં માહારાજ ડાકોર સાહેબ દાહરાજ સાહેબ બાહાદુર સ્વસ્થાન વઢવાણ; આજમ મહેરબાન હરોદાસ વિહારોદાસ મેટ કારબારી સ્વસ્થાન વાંકાનેર; અને રા. રાજેશ્રી દવે કેશવલાલ હરજીવન; આ સાહેબોએ મુને અગાઉથી ઉમદા મદદ આપેલી છે, તેથી તેઓ સાહેબોનો મોટો આભાર માનુંકું. તેમજ આજમ રેવાયંકર અંબાયંકર, રાજેશ્રી લીલાધર પ્રાણજીવન, રા. છગનલાલ પ્રાણલાલ, રા. રા. છગનલાલ હરીકૃષ્ણ, રા. બાહયંકર વીચનાથ, રા. બાહયંકર માહાયંકર, મહેતાજી મયારામ રઘુરામ અને શા નહાનમંદ છગનલાલ વિગેરે સજ્જનો, જેઓએ આ પુસ્તકને ઉત્તેજન આપવામાં અવધિ આગેવાની ધરાવી છે, તે મહેરબાનોનો આભાર પણ, હું આ પ્રસંગે વિસરી જતો નથી.

સ્વસ્થાન વઢવાણ.

- ૧૦ માહારાજ ડાકોર સાહેબ શ્રી દાહરાજ સાહેબ બાહાદુર.
- ૩ આજમ મહેરબાન ગણપતરાવ નારાયણ મુખ્ય દિવાન સાહેબ.

૮ રા. બાહયંકર વીચનાથ. અંગ્રેજ મુલ આસીરુંટ.

૫ શેઠ ત્રીભીવનદાસ માણિકચંદ.

૫ રાજેશ્રી વીચનાથ ખોડીદાસ.

૪ શેઠ હીરાચંદ માણિકચંદ.

- સ્વસ્થાન સીમડી.
- ૩ રા. રા. ગીરજાશંકર દલમુખરામ.
બાઈશ્રીના કામદાર.
- ૧ રા. રા. કલ્યાણરાય બુરાબાઈ મામ-
લતદારના સીરેસ્તેદાર.
- ૨ દેસાઈ લલુભાઈ જાદવરાવ સદરની
કોરટના કારકુન.
- ૨ દેસાઈ લાલજી માણિકલાલ સદર.
- ૧ રા. કરસનજી મોતીરામ સદર
- ૧ રા. માણિકલાલ દયારામ સદર
- ૧ રા. રા. ચત્રબુજ લલુભાઈ મુનસફ
કોર્ટના સીરેસ્તેદાર.
- ૧ રાજીશ્રી ભાઈશંકર પુરૂષોત્તમ પો. મુ.
ના, ૧ લા. કારકુન
- ૧ " ત્રીકમલાલ નાનજી કુંપાઢિન્ડર
- ૧ ભટ રણછોડ મોરારજી બાઈ શ્રી હરી
બાના કારકુન.
- ૧ દક્તરી હરજીવન મોતીચંદશ્રી કોહર-
ના બીજા કારકુન.
- ૧ રાવળ જગન્નાથ કરસનજી

- ૧ મેતા ખીમચંદ મુળજી
- ૧ શા. ઉજ્જમશી કચ્છરા
- ૧ શેઠ શીવલાલ માણિકચંદ
- ૧ પોષ્ટપીઓન દલપતરામ ડોસાભાઈ.
- ૧ ખવાસ કાળુભાઈ ત્રાકમભાઈ
- ૧ દરજી લવજી ત્રીકમ
- ૧ રા. રામચર હરદેવ મેહિ. આગ્રાઈ.
- ૧ " નારણજી કુબેરજી ક. મેન્નેડીયા.
- ૧ મહેતા વિદ્યારામ ત્રીકમજી.
- ૧ " પુરૂષોત્તમ પ્રેમાનંદ. મુખી ખારવા
- ૧ સીધી સમશર ઉમર સીટી પોલીસ.
- સ્વસ્થાન વાંકાનેર.
- ૧૨ આજમ મેહિરબાન રાયસાહેબ હરી-
દાસ વીહારીદાસ મેટ કારભારી સા.
ચુડા.
- ૧૬ મેહિરબાન કેશવલાલ હરજીવન દેવે,
સ્વસ્થાન ભાવનગર કુમારશ્રીના કા-
મદાર સાહેબ.
- ૧ મેકોલર મોહનલાલ ભલુશંકર

- ૧ શા નાનચંદ છગનલાલ
 ૧ પરીખ હરખચંદ ડોસાભાઈ
 ૧ સંઘવી કાકુભાઈ માનસંગ
 ૧ કોઠારી છગનલાલ ગોડીદાસ
 ૧ શા ઉજમસી ગોડીદાસ
 ૧ કાગદી ભગવાન તળશી
 ૧ બ્યાથ જટાશંકર મોતીરામ
 ૧ લ્લેષડ લાલખેરી
 ૨ ભટ પૂંજશંકર જગજીવન
 ૨ રાજેશી દોલતચંદ મેઘજી મ્યુ. સેક્રેટરીના કારકુન
 ૧ રા. કેશવલાલ મુંદરજી હજુર કોર્ટ કલાર્ક
 ૧ રા. હરી રાવજી સરવૈઅર
 ૧ સંઘવી ઉજમસી વીરજી
 ૧ રા. રા. પરસોતમ કાનજી પ્રાણવટ
 ૧ મુલના મામ્તર
 ૧ રા. કાનજી મુંદરજી અંગ્રેજી મુકલ માનીટર.
 વઢવાણ સીવીલ સ્ટેશન.
 ૧૦ રા. રા. લીલાધર પ્રાણજીવન હેડ ક-

- લાર્ક ગાડમ કુંપની
 ૧૦ શેઠ દામોદરદાસ તાપીદાસ બી. બી.
 અને સી. આઈ રેન્વેના કાર્ટીંગ એજન્ટ
 ૧૦ રા. રા. છગનલાલ ડોસાભાઈ સ્ટેટ વકીલ
 ૧૦ રા. રા. ખુસાલચંદ નાનચંદ કલાર્ક
 ડેપુટી સા. એગ્રીસ.
 ૫ શેઠ હીમજીભાઈ લઘુભાઈ. મે. ગા.
 કું. ના સરાઈ.
 ૪ રા. રા. ચંકરલાલ દયારામ દારોગા
 કોટન મારકીટ
 ૩ મે. જીવણલાલ પુલચંદ સનંદી વકીલ
 ૩ મી. મનસુખરામ બેચરદાસ. મે. ગા.
 કું. ના કલાર્ક
 ૩ મી. લખમણ લાલજી સદર
 ૩ રા. રા. જુહરામ કાસીરામ પઠેક.
 મુનીમ. બા. બી. વ.
 ૨ શા. રામચંદ હંસરાજ રૂના વેપારી.
 ૧ રા. હરગોવીંદ છગનલાલ
 ૧ રા. ગીરધરલાલ છગનલાલ

૧ રા. હરોલલ લાલચંદ
૧ રા. ઝોધડ સુંદરજી
૧ રા. બોધા મોતી.

ભાનગર.

૫ વૈદરાજ મણીચંકર વીઠલજી રસ સા-
નાના માલિક

રાજકોટ.

૪ રા. રા. જટાચંકર નરસીરામ હોવદી
હાઇસ્કુલ.

૪ વૈદરાજ પ્રભાચંકર દલપતરામ "

૨ રા. જીવણલાલ હીમજીશાહ હુબર
ચાળા ખુર્ષીલ

૧ રા. મોરારજી માહાદેવ હાઇસ્કુલ સ્ટુ-
ડન્ટ, ૧ કલાસ.

૧ રા. વીરપાળ કેસવજી ગાંધી સદર

૧ રા. મુળજી લાલજી ખત્રી સદર

૧ રા. ભાયચંદ કાનજી ગાંધી સદર

૧ રા. કાનજી નથુભાઈ કડીયા સદર

૧ રા. રામચંદ્ર ગગજી સ્કોલર

૧ વૈદ ગીરજાચંકર બાવાભાઈ રૂદ્રપ્રાસા

૬ ઝોધધયાળા

૧ રાવળ પ્રાણજીવન ત્રીકમજી

બગસરા.

૪ આજમ રેવાચંકર અંબાચંકર સ્ટેટ

એનેજર સાહેબ

૨ રાજેશી મયારામ રધુરામ તાલુકા

સ્ટુલ માસ્તર

૧ આજમ કરમચંદ ખુસાલચંદ યાણુ-

દાર સાહેબ

૧ દરબાર વાલા હરસુર લક્ષ્મણના કુમાર

શ્રી દાદાભાઈ બાગદાર

૧ રાજેશી મુળચંકર શીવચંકર કામદાર

૧ " જયંકર મોતજી "

૧ " ખોડા ખીમજી "

૧ " દયાચંકર શીવધર "

૧ " મુળચંદ હરીભાઈ "

૧ " હેમતરામ જમીયતરામ "

૧ " ગોવિંદજી રેવાચંકર નેટીવ ડાક્ટર,

૧ " રાધચંદ ગોપાળજી એનેજર સા.

ના. ફરેડ કલાઈ.

- ૧ " રવીશંકર વી. સવજી, સેકનફલાઈડ.
 ૧ હુસેનખાં મોસમખાં. પો. હન્ડિપેક્ટર.
 ૧ રા. જ્યેષ્ઠ ગોપાળજી વાલા હરેસુરના દફતરી.
 ૧ રા. નથુ હીરજી વાલા મુળ ભાયાના કામદાર
 ૧ રા. પરસોતમ ભાણજી કામદાર
 ૧ રા. બેચર ધારસી આસીરંન
 ૧ રા. મયાશંકર મુંબા કન્થાશાળાના મેં
 ૧ રા. આણંદરાય શંકરલાલ ઝામકા જમીંદાર
 ૧ રા. ખાન શી દોસ્ત મહમદખાન " ભાગદાર
 ૧ રા. મણીશંકર પ્રેમજી " કામદાર
 ૧ મી. જગજીવન પ્રાણજી રોટ વકીલ
 ૧ મી. નરસી ગોપાળજીયાણકોટકેન્ડીટ
 ૧ જમાદાર સાલેબીન અબદલ હસન થાણા. પો. જમાદાર
 ૧ મી. અમરસી રામજી કેન્ડીટ.
 ૧ મી. દેવજી પ્રેમજી મુલઆસીરંન.

- ૧ મી. ગોવંદ નથુ સદર
 ૧ મી પ્રતાપરાય કાનજી
 ૧ મી. પ્રાણજીવન અંદરજી કેન્ડીટ
 ૧ મી. ભગવાનજી ઉકાભાઈ " "
 ૧ મી. સખારામ કૃષ્ણરાવ " "
 ૧ મી. વાલજી ભુરો. " "
 ૧ મી. કાળા મુંબા આકઠોંગમજમુમેતા
 ૧ બસીયારામ ગોરખા ગરાસીયા મુલ-તાનપોર.
 ૧ દોસી હીરાચંદ અમરસી સાહુકાર
 ૧ મી. ત્રિભીવન ડાયાભાઈ " "
 ૧ કુકર માધવજી હરજી " "
 ૧ વીપ્ર વસરામ હીરજી પો. પટેલ
 ૧ રઝોલર કમળશી ઉકાભાઈ રા. ટુંકા
 ૧ શ્રી ફુલભજી હરીભાઈ
 ૧ મી. ભુરો રત્નસીંહ
 ૧ વસન આત્મારામ પટાવાળાથાણકોટ હજવદ
 ૩ રા. રા. દયાશંકર પ્રાણજીવન મુલ માસ્તર.

૨ " " મણીશંકર મોરારજી. વકીલ
 ૧ મહેરબાન દુરગાશંકર પ્રભાશંકર વહીવ-
 દદારસોહિબ
 ૧ રા. જગજીવન અંબારામ કન્યાશાળા
 ના મહેતાજી
 ૨ રા. મોહનજી રતનજી સરલાના મહેતાજી
 ૧ રા. મંગળજી અંદરજી દવે
 ૧ રા. ગોપાળજી હરજીવન આસીરકંઠ.
 ૧ રા. મોતીરામ ઇશ્વર માનીટર
 ૧ રા. લીલાધર મયાશંકર મેકોલર
 ચોટીલા.
 ૧ આજ્ઞમ પરમાનંદદાસ હરજીવનદાસ
 થાણુદાર સોહિબ.
 ૧ રાજેશી કેશવરાવબાપુજી થાણાકારકુન.
 ૫ રાજેશી. છગનલાલ વી. બાણુલાલ "
 ૧ રા. નરવરલાલ નરબદાશંકર પોષ્ટ
 માસ્તર.
 ૧ રા. ઓદ્યડ ગોવીંદજી મકુલ માસ્તર
 ૧ રા. બાણુજી વી. લાલજી ફોજદાર
 આણંદપોર

૧ રા. રા. જગજીવન વી. વલભજી સ-
 રકારી કામદાર.
 ૧ રા. મગનલાલ ખીમચંદ એ. એનજી
 નીયર કારકુન
 ૨ રા. દેવશંકર કુંવરજી સીરસ્તેદાર પો.
 સુ. સ્વી. વાં.
 ૧ રા. ખીમચંદ વી. વલભજી સરકલ
 જમીંદાર
 ૧ રા. મગનલાલ વોરચંદ રેસમીયા
 જમીંદાર.
 ૧ કામદાર સમજી રાણા વકીલ.
 ૧ ચોટીલા કેશવરાવ લાયબ્રેરી
 ૧ રા. સોમચંદ જીવણ તા. ફોજદાર
 ૧ મોતીચંદ ડાયા. મોદી.
 ૧ કોનમ્લેબલ રૂગનાથજી હરીભાઈ
 ૧ ખાતર ભોજવાધા. ચોટીલાભાગદાર
 ૧ ખાતર મેરામ ચાંપરાજ સદર
 ૧ રા. ધરમસી ગોરધન હંગામીકારકુન.
 ૧ રા. રામજી બેચર ખામણુજાર કામ.
 ૧ " નાનજી હલુ પો. પટેલમધરીખડા.

૧ " જેલર ગુલાબ તોબાબાઈ ચો. થા.
 ૧ " માહશંકર મયાશંકર પો. પ. પીપળીયા.
 ૧ રા. બાઇશંકર ગંગારામ ઝેરાણા " "
 ૧ " કલ્યાણજી જેઠા. રામપરડા. " "
 ૧ " હરજીવન કુંવરજી બામણબાર. "
 ૧ " લલુબાઈ ફલબદાસ. આણંપોર. "
 ૧ " શીવશંકર નરભિરામ હરણીયા. " "
 ૧ " નાગરદાસ ચતુરે આલપડા. " "
 ૧ " ત્રીભીવન ગંગાદાસ. ચેવાસા. " "
 ૧ " કલ્યાણજી જેઠા ચોખારી. " "
 ૧ " મણીલાલ કાળા આણંદપુરેનીવાસી
 દસાડા.
 ૧ આબમ કાળીદાસ રેવીદત થાણુદાર
 સોહિય.
 ૨ જોહતાજી મોહનલાલ જેસોંગ બાઈ
 મકુલમાસ્તર.
 ૧ રા. રા. પુરષોતમલાલ ચુનીલાલ વ-
 હીવટદાર. મ. જોરાવરેખાનજી.
 ૧ રા. રા. જોબારામ કેસવજી સદર " "
 ૧ રા. રા. લીલાધર માવજી કોબદાર

૧ મલેક મોતીબીખાં જાફરખાન દસાડા બા.
 ૧ રા. હોમાબાઈ તુળસી મ. જોરાવર-
 ખાનજીના કારકુન
 ૧ રા. બાપુલાલ હરીદાસ બજતવણી
 કારકુન.
 ૧ મુકલ નાગરદાસ બાવળ પો. પટેલ
 ૧ " કાશીરામ બાવળ " વીસાવડી. ઝે.
 ૧ વક્રીજી માણિકચંદ કુલચંદશાહ
 ૧ પરી. દેવચંદ હરજીવનદાસ ઝુનીમ.
 અમદાવાદ.
 ૨ ભટ ગૌરીશંકર વલબરામ. મી. હા. રેકુ
 ૧ સંઘવી મુખલાલ માનસંગ સદર
 ૧ રા. છગનલાલ મોતીલાલ સદર
 ૧ રા. હીરાચંદ છગનલાલ શા. સદર
 ૧ રા. મણીશંકર નરોતમ સદર
 ૧ રા. ચુનીલાલ ગગલબાઈ શાહ સદર
 ૧ રા. નારાયણરાવ કેશવલાલ. સદર
 ૧ રા. અમરતલાલ ચંદુલાલ દેશાઈસદર
 ૧ છોટાલાલ સાંકળચંદ શાહ સદર
 ૧ દયે બાઇશંકર લીલાધર ફી. કા. આ.

૧ રા. જગજીવન મહાશંકર મ્હો, મેડીકલકો, બાફરાખાદ.

૧ રાન્ત્રી જ્યશંકર પુરષોત્તમ સ્કુલ મા.

૧ પારેખ ગાંગજી ત્રીકમજી આસીમ્હેટ

૧ રા. દેવીદાસ જીવાભાઈ પો. સુપ્રેટેન્ડે.

૧ શેક રતનજી હેમરાજ

૧ મહેતા રવજી તુળસી, ફોજદારીકારકુન

૧ પંડ્યા વલભજી ઝીગાભાઈ પોસ્ટમેન

૧ સંઘવી મોરારજી દયાળજી કોઠારી.

૧ રા. માધવજી રૂપજી કણ્ઠમ હાઉસના કારેકુન

૧ રા. અમીદાસ રૂપજી સેફ્ટ અ.

૧ રા. ફલભદાસ નરોત્તમ યડ "

૧ રા. પુરુષોત્તમ દારકાંદાસ ફોર્થ "

૧ સોની રામજી માધજી પરજીયા.

રાપર પ્રાંત કચ્છ.

૫ રા. રા. કેશવલાલ પીતાંબરદાસ. વહી. વટદાર

૧ " " મોહનલાલ દલપતરામ સદર

૧ રા. દેવચંદ કુંવરજી સદર

૧ શા નાનચંદ માવંજી સદર

આટકોટ તથા નવાનગર.

૧ રા. રા. ગીરજશંકર જીગલરામ મા.

૧ રા. રા. ગોપીનાથ રામજી હં. આ.

ડીસપેન્સરી

૧ રા. રા. દેવકલ્પ ઝીણા પો. ફોજદાર

૧ રા. રા. પ્રાગજી શવજી વકીલ

૧ રા. રા. શંકરજી અંબાશંકર વકીલ

૧ રાન્ત્રી જગજીવન આણંદજી કારેકુ.

તા. ગુદીઆળા.

૫ રાણાશ્રી કસળસીંધજી લખુભા તાલુકદાર વણા.

૧ રા. રા. નારણજી હરજીવન સ્કુલમા.

૧ રાણાશ્રી તખ્તસીંગજી કેસરીસીંગજી

બાગદાર વણા.

૧ કુમારશ્રી માલુભા વન્દેસીંગજી સદર

૧ રા. મહાશંકર સીવરામ જનની

૧ મી. જ્યોધડ જીવા. માન્દર

૧ મી. વીરપાળ પ્રેમચંદ. રોકોલર

સાહુકા.

- ૧ રાન્ત્રી નાગદાસ મકનજી મુકુલ, મા.
 ૧ રાણાધીરસંગજી ચેરામણજી
 ૧ રાણા હરીસંગ સબળસંગ
 ૧ રાણા ભીમજીભાઈ મુળીભાઈ
 ૧ રા. માહદેવ ગોવનજી દવે
 ૧ ગાંધી જમલ જીવરાજ

ભાણુવડ.

- ૧૦ રાન્ત્રી ગોવંદજી વી. નરસીરામ
 પશ્ચિમ વિભાગ પો. સુ. કા.

તલસાણા.

- દવે ગગા અંબારામ, આ ગ્રંથ બ.
 નાવવાની સલાહ આપનાર

તા.શાયસા.

- ૧૦ માહારાણાશ્રી વખતસંઘજી ઠાકોર
 સાહેબ બાહાદુર.

- ૫ પટવારી વીડલદાસભાઈ કારબારીસાહેબ
 ૧ ડાક્ટર જીજીભાઈ પચાણજી

વડોદરા કાંપ

- ૫ રાવબાહાદુર મણીભાઈ જસભાઈ
 કાકિનસેલર હી. હા. માહારાજ ગા.
 ચક્રવાડ સરકાર

ભાયાવદર

- ૧૦ મહેતાજી રામચંદ્ર ગણેશજી મુકુલમાસ્તર.

મુળી

- ૧ મહેતાજી ડોસાભાઈ ગગજી
 ૧ ત્રીવાડી મકનજી પ્રેમચંકર વેદ
 ૧ દવે છગન માહાશંકર
 ૧ રૂકો. કાશીરામ ઓધવજી
 ૧ ૧૭ દમોદર ભયિચંદ
 ૧ પરમાર મદારસિંહ રામાભાઈ
 ૧ પરમાર ભીમજી અભાભાઈ

જાહેર ખપર.

નીચે લખેલી ચોપડીઓ મારી પાસેથી રોકડી કીમતે મળશે પરંતુ મારી મંગાવનારને ટપાલખર્ચ જાહેર આપવું પડશે.

ચંદ્રહાસનું આખ્યાન ભાગ ૧ લી..... ૦-૮-૦

સુમતિ વિલાસ..... ૦-૪-૦

વસ્તુવર્ણન..... (છપાવ છે) ... ૦-૨-૦

શિવાય ચંદ્રહાસનો બીજો ભાગ પૂરતાં ગ્રાહક મળેથી છપાવવા વિચાર છે જેનું કદ ૮૦ પૃષ્ઠનું કરવામાં આવશે અને અગાઉથી ખરીદ કરનારની પાસેથી ફક્ત ત્રણ આના મુજબ લેવામાં આવશે મરજી હોય તે સાહેબોએ સૂચના આપવા કૃપા કરવી. અગાઉથી આશય આપનારનો મોટો આભાર માનીશ.

વઢવાણ સીટી વાલેશ્વરી પાસે ૧ લી. સેવક
તા. ૧ એપ્રિલ સને ૧૯૮૨ ઈસ્વી) રાવળ દેવશંકર રામચંદ્ર.

